9966

27813

3. VI. 53.

350

ORZ. IV MUŠKA
Broj ~~466~~ 350
UČENIČKA KNJIŽNICA

PREVELA SA TALIJANSKOG: VILKA DEANOVIĆ. — NACRT ZA KORICE: M. ZAGOTTA. — COPYRIGHT BY »SLOVO«, ZAGREB 1935. — ŠTAMPA LADISLAVA JANZONA, ZAGREB, ZVONIMIROVA 2.

UREDJUJE: DRAGAN TEŽAK

Broj 466 35D

~~1966~~ 350

GIOVANNI PAPINI

DOKONČALI ČOVJEK

(»Un uomo finito«)

LITERARNI KRUG IV
1938-39

IZDANJE »SLOVO« ZAGREB

PAPINI

L' anime degli uomini devono essere cambiate, e senza ritardi. Tutti i mali di cui soffriamo non vengono dall' esterno ma dall' interno, non dagli altri ma soltanto da ciascuno di noi.*)

Malo je koji talijanski književnik uzvitlao toliko prašine posljednjih par decenija kao što je ovaj originalni duh nove Italije, koji je privukao na sebe pažnju i u stranom svijetu. On je danas i za inozemstvo jedan od najpoznatijih i najviše cijenjenih predstavnika duševnog života svoga naroda. Papini doista ne može da bude reprezentativan u običnom smislu, jer je preveć personalan, samonikao, ali je tako jasno, živo i bezobzirno otkrio prave rane svoga ambijenta, da se u njegovim djelima zrcali vijugavi idejni razvoj današnje generacije.

U trideset godina svoga književnog i javnog rada, Papini je uvijek neumoljivo borben i to je jedna od glavnih njegovih karakteristika. On ne da nikome mira da zastane, da zatvori oči i začepi uši, da se jednostavno povuče i desinteresira za opće probleme. Uvijek teži na više, u moralnom i intelektualnom pogledu, uvijek produbljuje i uopćava pitanja, jer zna da površno, nesavjesno i jednostrano promatranje ne dovodi ni do čega. Neprestano se buni protiv svega onoga, što koči napredak. Obara se na degeneraciju današnjeg duha, na licumjerce i dilletante, na lažne proroke i pedante, na trome ljenivce, prazne buržuje i kukavne sno-

*) Ljudske se duše moraju promijeniti, i to bez oklijevanja. Sva zla koja trpimo ne proizlaze iz vanjskog već iz unutrašnjeg života, ne iz drugih već samo iz svakoga od nas.

bove. Hoće da nametne ozbiljniji, dostojniji, teži smisao života, da intenzificira duševni život modernog čovjeka. Shvatljivo je, da zato dolazi u koštac sa golemom većinom društva. Gotovo uvijek osamljen, on ne trpi ništa, što je osrednje, plitko i lažno, te ima smjelosti da to otvoreno kaže plamenim, jetkim riječima. Zato nemilosrdno ruši oko sebe i velike i male, s kojima se ne slaže.

Cio se svoj vijek, već od najmladjeg djetinjstva, mučio problemom o smislu života. Težak mu je život pružio brojna gorka iskustva i razočaranja, ali on ipak nije nikada sustao u potrazi za istinom, tražeći je najprije u enciklopedičnoj kulturi i filozofskim sistemima, a zatim u mističkom poimanju i vjeri. On je i danas fanatički ljubitelj istine, vječne istine.

Bilo da pokreće revije, bilo da piše aktuelne članke i studije, pjesme i pripovijesti, bilo da okuplja oko sebe probrane sumišljenike u cilju idejnih pokreta, — Papini je uvijek u ulozi apostola i učitelja. Jasno vidi i intenzivno osjeća sve negativne strane sadašnjice i hoće da joj pomogne iz ljubavi prema čovjeku, kako bi ga doveo na pravi put sreće.

Ima nešto donkihotsko u njegovoj trajnoj borbi protiv duševne tromosti, apatije, epikurejštine i laži suvremenog društva, koje on hoće da uznemiri, pokrene i pridigne, tražeći od svakoga da smjelo misli.

Nikada se ne zaustavlja i zato je vrlo raznoličan, ne oko i nedosljedan, tok njegova uspona. Tako je neko vrijeme uz futuriste boreći se protiv zastarjelosti, neko se vrijeme zanosi pragmatizmom, zatim je ideolog novog nacionalizma, dok je u posljednje doba (u svojim 40-tim godinama) preko modernizma dospio u zajednicu pravovjernih katolika.

U potpunom su skladu njegova misao, njegova umjetnost i njegov život. Zato mu vjerujemo kad kaže, zašto piše na pr. »Povijest Krista«: »prvi sam poticaj, da napišem ovo djelo dobio od neke smione potrebe i želje da s l u ž i m ljudstvu, da mu iskažem na način što najbolje znam svoju ljubav prema njemu«.

Papini je čovjek širokih vidika. On se na pr. energično zalaže, da Italija sudjeluje u Svjetskom ratu, ali ne zbog

sitničavog osvajanja pedlja zemlje, nego zbog obrane pravde, humanosti i civilizacije. A nakon rata on hoće da u onoj mučnoj atmosferi općeg nezadovoljstva i neprijateljstva približi narode, te pokreće, on sam i neodvisan, svoju reviju na francuskom jeziku (»La vraie Italie«), da kaže bratsku riječ za medjusobnu suradnju i shvaćanje okrvavljenih naroda. On je i tada iskren vjerujući, da će ih baš iskrenost zbližiti...

Osudjuje moderno obožavanje tjelesne snage i stroja, mehanizaciju civilizacije (»Gog«) i drži, da dobar dio naših današnjih nevolja potječe od »prekrivene intelektualne lijenosti«: danas naime više volimo tjelesni negoli duhovni rad, više volimo gledati negoli razmišljati, u knjigama, časopisima i novinama tražimo što više slika, a što manje štampanog teksta, težimo za lakom razonodom i ne tiču nas se »tudji« problemi...

Ma što čovjek mislio o Papinijevim nazorima, mora ipak priznati, da je on zaslužan zbog te svoje neumoljive i ustrajne borbe za moralnu i intelektualnu obnovu društva, jer je imao smjelosti da kaže otvoreno sve, što misli da treba kazati desorijentiranom svijetu. I uvijek nam govori u zanosu, iz dubokog uvjerenja, iz dna svoje uzbudjene plemenite duše.

Iako je Papini vrlo zanimljiv mislilac, on je u svojoj bitnosti pjesnik. Osjećaj je kod njega važniji od misli. Zato se nitko ne može oteti čaru njegove genijalne umjetnosti. I kad filozofira i raspravlja o bilo čemu, on to čini uvijek kao pjesnik, uvijek u originalnim, snažnim, sugestivnim slikama, u smjelim paradoksima i sa živahnim ličnim jezikom. Na taj način svojom bujnom fantazijom intelektualne i moralne probleme pretvara u živa književna djela; tako mu poezija spasava ona njegova »rješenja« bez transakcija i kompromisa. U tom su smislu sva njegova djela autobiografska, a medju njima se iznad svih ističe »Dokončali čovjek« (»Un uomo finito«), u kojem daje pjesničku sliku svog nemirnog duha do tridesete godine sa svim njegovim bolnim krizama. To je živa drama njegova unutrašnjeg života, one borbe revolucionarnog pojedinca u oluji života, prava

»intelektualna i duševna epopeja« mladog modernog čovjeka, i zato je od općenite važnosti. Sam je Papini baš ovih dana kazao o tom svom djelu: »Ova mi je knjiga pribavila mnogo prijatelja, koje nisam nikad vidio, po svim krajevima svijeta; pa i danas još primam zanosna pisma od njenih čitača, u kojima uvijek prevladava ista nota: „Premda me ne poznate, Vi ste ispričali moj život", itd. To je« — nastavlja Papini — »tragedija generacije bez Boga, koja je htjela dostići božanstvo na svoj način: Bog je smrt; svaki od nas može postati Bogom. To je takodjer roman jednog intelektualnog don Juana, koji je htio upoznati sve nauke, sve filozofije.«

»Dokončali čovjek«, uz »Povijest Krista«, najinteresantnije je i najčitanije Papinijevo djelo. U samoj Italiji izašlo je dosad dvanaest izdanja, a ovaj je njegov prijevod po redu šesnaesti. Čitalo ga je dosad oko milijun ljudi.

Od drugih Papinijevih djela kod nas su prevedena još »Istorija o Hristu« u Beogradu 1929. od Mihajla Dobrića i jedna novela u III. svesku »Hiljadu svjetskih pisaca« u Zagrebu, a sada je Društvo sv. Jeronima najavilo medju svojim izdanjima roman »Gog« u prijevodu Iva Lendića. No to je premalo. Bilo bi dobro, da i naš svijet upozna bolje tog originalnog mislioca i pjesnika, koji predstavlja nastojanje jednoga od onih najboljih duhova današnjice u borbi za usavršavanje Čovjeka, za njegovo pravo čovještvo.

*

Giovanni Papini rodio se 1881. u Firenci, gdje je polazio prve škole i sveučilište, ali se najviše izučio sam u tamošnjim bogatim bibliotekama, razmišljajući i promatrajući život, samoga sebe i druge. Oženio se 1907. i ima dvije kćeri. Najveći dio godine provodi u svojoj vili u visokom i samotnom selu Apenina, Bulciano.

Osnovao je i uredjivao revije: »Leonardo«, »La voce«, »L'anima«, »Lacerba«, »La vraie Italie«.

Osim gore spomenutih najvažnija su mu djela: »Il crepuscolo dei filosofi«; »Il tragico quotidiano«; »24 cervelli«; »Parole e sangue«; »100 pagine di poesia«; »La paga di sabato«; »Stroncature«; »L'uomo Carducci«; »L'esperienza fu-

turista«; »Testimonianze«; »Giorni di festa«; »Poeti d'oggi« (najbolja antologija moderne talijanske književnosti); »Pane e vino«; »Gli operai della vigna«; »Sant'Agostino«; »Dante vivo«. Od novog izdanja cjelokupnih djela dosad je izašlo trinaest knjiga (knjižara Vallecchi, Firenze).

Najbolje su monografije o Papiniju dali E. Palmieri (»G. Papini«) i A. Viviani (»Gianfalco«), a kod nas su o njemu pisali M. Ujević (u 367. »Jeronimskoj knjizi«), A. Haler i B. Radica (u raznim časopisima).

Dr. Mirko Deanović.

Tu non se' morta, ma se' ismarrita,
Anima nostra, che si ti lamenti.

(Ti nisi umrla, nego si zalutala, dušo naša, koja tako jadikuješ.)

Dante

andante

Visse tutta sua età solo e selvaggio.
(Proživje sav svoj vijek osamljen i divlji.)
Ariosto

1
POLUSLIKA

Ja nisam nikada bio dijete. Nisam proživio djetinjstva.

Topli i plavi dani veselog djetinjskog zanosa; trajna vedrina nevinosti; iznenadjenja svakidašnjeg otkrića svemira: što je sve to? Ja ne znam ili se ne sjećam. Saznao sam za te osjećaje iz knjiga, kasnije; nagadjam ih sada promatrajući dječake, koje susrećem; osjetio sam ih prvi put i proživio u sebi tek kad sam navršio dvadesetu, u trenucima slatkoga primirja ili zaboravi. Djetinjstvo je ljubav, veselje, lakoumnost, a ja vidim sebe u prošlosti, uvijek, osamljena, zamišljena.

Već kao dječak osjećao sam se strahovito osamljen i različit od drugih — ne znam zašto. Možda zato, što su moji bili siromašni, ili zato, što se nisam rodio kao drugi? Ne znam: sjećam se samo, da mi je jedna mladja tetka dala nadimak »stari« već u šestoj ili sedmoj godini, te da me je kasnije cijela rodbina tako zvala. I uistinu, obično sam bio ozbiljan i namršten: razgovarao sam vrlo malo i s drugim dječacima; konvencionalnosti ni-

sam podnosio; geste su me ljutile i više sam volio samoću najzabitnijih kutića naše male, siromašne i tamne kućice nego neobuzdanu buku drugova one najljepše dobi. Bio sam dakle za gospodje prgavo dijete, a »grdoba« za žene iz puka.

Imale su pravo: morao sam biti i bio sam strašno mrzak svakome. I spominjem se vrlo dobro, kako sam osjećao tu antipatiju oko sebe, zbog koje sam postao i još više plah, turoban i mrk.

Kad bih se slučajno našao u društvu sa drugim dječacima, ne bih gotovo nikada sudjelovao u njihovim igrama. Svidjalo mi se promatrati ih postrance svojim zelenim i ozbiljnim očima poput suca i neprijatelja. Ali ne iz zavisti: bio je zapravo prezir ono, što sam u sebi osjećao u tim časovima. Od toga se vremena započela borba izmedju mene i ljudi.

Ja sam ih izbjegavao, a oni su me zanemarivali; nisam ih volio, a oni su mene mrzili. Vani, u vrtovima, ili su me tjerali ili su se izrugivali sa mnom; u školi su me potezali za kose ili su me tužili učiteljima; na selu, pa i u ljetnikovcu kod djeda, seljačka su se djeca nabacivala kamenjem na mene, a da nisam nikome ništa na žao učinio, kao da su osjećala, da pripadam drugoj rasi. Rodbina bi me pozivala u goste ili bi me milovala samo onda, kad baš nisu mogli drugačije, da ne bi pred drugima pokazali preveć jaku, skoro nepristojnu, pristranost, ali sam ja opažao, da mi lažu, te sam se krio i na svaku sam njihovu riječ grubo i oštro odgovarao.

Jedna se uspomena više od svih ostalih urezala

u moje srce: vlažne novembarske ili decembarske nedjeljne večeri u djedovoj kući sa zdjelom toploga vina nasred stola; pod velikom petrolejskom svjetiljkom; k tome još tanjur pun pržena kestenja, a uokolo cijela obitelj — brojni stričevi, tetke, rodjaci i rodice rumenih lica.

Kućedomaćin, sijed i bistar, pio je uz vatru i smijao se. Pucketala su drva već napola prekrita laganim pepelom; čašama se udaralo o tanjure; raspričale se bigotne tetke, dobro upućene u najnovije skandale sedmice, a djeca su vriskala i smijala se u gustom modrikastom dimu očevih cigara. Mene je sva ta graja jeftine i idiotske zabave zamarala i duševno i tjelesno. Osjećao sam se tudj u toj okolini, vrlo daleko od svih. Čim bi mi uspjelo krišom provući se kroz ulaz, opreznim bi se korakom uz vlažni zid tamnog dugog hodnika došuljao do kućnih vrata. Tu bih, osamljen, osjetio, kako naglo kuca moje malo srce, kao da mislim počiniti nekakvo zlo djelo ili izdajstvo. U tom su hodniku bila i staklena vrata prema dvorištu: jedva bih otvorio ta vrata i slušao kišu kako tromo i zlovoljno pada otskačući na opekama i u kaljuži; kišu, koja se spuštala sporo i jednolično, ali onom upornom i mrskom ustrajnošću pojave, koja nema konca. A ja sam je slušao u tami osjećajući studen po obrazima i vlažnim očima, pa sam uživao, kad bi mi koja kaplja pomilovala lice, kao da me misli pročistiti i povući me drugamo, daleko od kuća i od nedjeljnih dana. Ali bi me neki glas tada pozivao k svijetlu, na onu muku, na prigovore. »Kako je neuljudan taj dječak!«

Jest, istina je: ja nisam bio dijete. Uvijek sam bio »starac« i »grdoba«, zamišljen i prgav. Već od tog doba najbolji dio mog života bio je u meni samom. Već sam se od tada, lišen svake ljubavi i veselja, povlačio u sebe i razvijao se u slatkom snatrenju, u samotnom razmišljanju o svijetu, prekaljenu kroz svoje »ja«. Nisam se svidjao drugima, pa me je mržnja povukla u samovanje. Samoća me učini još tužnijim i neprijatnim; tuga mi zatvori srce i ražari mozak. Osobenost me odaleči i od najbližih, a odvajanjem sam postajao sve veći čudak. I već sam tada, na početku svog života, okusio muževni užitak one beskrajne i neizrecive melanholije, koja ne trpi izlivâ ni utjeha, nego se iscrpljuje u sebi samoj, bez cilja, dovodeći malo pomalo do onog običaja samotnog i unutarnjeg života, koji nas zauvijek odbija od ljudi.

Ne, ja nisam nikada znao, što je djetinjstvo. Nikako se ne sjećam, da sam ikada bio dijete. Kad god mislim o sebi, uvijek vidim u sebi sliku zamišljenog čudaka, odvojena i mučaljiva, bez posmijeha, bez otvorenog izliva veselja. Vidim svoj lik blijed i zapanjen kao u prvoj slici.

Fotografija je razderana na pola, baš ispod srca. Malena je, zaprljana i izblijedjela: rubovi su joj crni, kao okviri mrtvih. Blijedo lice zastrašenog djeteta s uprtim pogledom na lijevu stranu, i osjeća se, da ga tu na lijevoj strani, prema njemu, nitko ne gleda. Oči su sjetne, malko udubene — da nisu valjda loše snimljene? — usta su silom zatvorena sa stisnutim usnama, da se zubi ne vide. Jedina

ljepota: mekani, dugi kovrčasti uvojci, koji mu se spuštaju sve do ovratnika mornarskog odijela.

Majka kaže, da sam to ja, kad sam imao sedam godina. Možda. Ova mi je slika jedini dokaz djetinjstva. Ali, zar se čini, da je to slika jednog dječaka? Ta mala blijeda sablast, koja me ne gleda, koja ne će da ikoga gleda?

Na prvi se pogled opaža, da one oči nemaju ničeg zajedničkog sa plavom bojom neba: sive su i tmurne. Očita je bjelina jagodicâ, koje su blijede i koje će trajno ostati bijele i blijede: oblit će ih rumenilo samo zbog napora ili zbog stida. A one usne, hotimično zatvorene, nisu podesne da se otvore u smijehu, u govoru, u molitvi, u kriku. To su stegnute usne onoga, koji će trpjeti bez dosadne slabosti tuženja. To su usne, koje će tek kasno upoznati nježnost poljupca.

U toj izblijedjeloj polufotografiji nalazim mrtvu dušu onih dana; nježno lice »grdobe«; namrgođeno lice »prgavca«; spokojnu tugu »starca«. I boli me, kad pomislim na sve one mlohave dane, na one puste godine; na onaj zatomljeni život, na onu bezrazložnu melanholiju; na onu neizbrisivu čežnju za drugim nebom i za drukčijim drugovima.

Ne, ne: ono nije slika jednog dječaka. Ponavljam vam, da ja nisam imao djetinjstva.

2

STOTINJAK KNJIGA

Od te me tmurne samoće oslobodila pomama za znanjem. Otkad sam se, crtu po crtu, upoznao

sa tajnom alfabeta — krupna crna slova, mala ali odeblja; lijepe drvoreze; daleke i hladne zimske večeri pod petrolejskom svjetiljkom sa narančastim i modrim cvjetićima, uz mladu i osamljenu majku, koja bi tu šila, dok su joj se na crnim kosama igrali odrazi svijetla — nije bilo za mene većeg veselja ni trajnije utjehe od čitanja. Najjasnije i najnježnije moje uspomene iz onoga doba nisu prva plava mornarska kapica od baršuna, niti naranče, koje sam sisao uz ogradu tamnozelenog studenca, niti ukočeni konji, koji su uzalud tapkali po daskama, a ni prvo uzbudjenje u blizini jedne curice, zasopljene od trčanja. Naprotiv, sjećam se, i još s onom istom djetinjskom željom, svoje prve ili druge školske knjige — jadne, skromne i glupe čitanke u žutim koricama u kojoj jedan uzor-dječak, skrušen i ugojen, klečeći u košuljici na malom gvozdenom krevetu, kao da izgovara upravo onu molitvu u stihovima pod tom slikom, koju sam ja tada sricao. A sa još većom čežnjom spominjem se poderane knjižurine sa zelenim hrptom — nekakvé »Hiljadu i jedne noći« — sa velikim stranicama, širokim, zgužvanim, potamnjelim od vlage, često napola razdrtim ili zamrljanim crnilom, koje sam ja otvarao uvjeren, da ću tu naći noko uvijek novo, iako već poznato čudovište. Tu su gigantski polipi s okrutnim okruglim očima provirivali iz mora, kako bi zahvatili velike jedrenjake oceana; jedan visoki mladić dugih kosa, klečeći na vrhu brda, bacao je svoju ogromnu sjenu pod tamnim njemačkim nebom; izmedju veoma visokih i strmih strana neke uzane i mračne španjolske uvale prolazio je maleni

konjanik jedva osvijetljen jednom zrakom s visokog neba i sav proplašen od te tišine kao u bezdanu; neki kitajski demiurg vlažnih očiju, odjenut samo jednom krpom preko pasa, sa dlijetom u jednoj a čekićem u drugoj ruci, dokončavao je svijet usred nereda okorjele šume stalaktita, koji su nicali iz zemlje; neki smioni istraživač u kožuhu zasadjivao je veliku crnu zastavu, koja je lepršala na vjetru, na samom vrhu rta nasuprot bijelog, samotnog i bijesnog Polarnog mora...

I listajući te potamnjele stranice, prikazivala su mi se odjednom zapanjena lica urodjenika Polinezije; otočići zvjezduša, položenih na moru kao lagane splavi; prijeteće repatice, koje plivaju po beskraju strašnog neba, tamnog kao da je namazano crnilom i s kosturima ogromnih reptila...

I sjećam se, medju prvim knjigama, što su mi došle u ruke, takodjer neke vrlo loše obradbe Garibaldijevih uspomena, koje sam čitao po više puta bez shvaćanja i instinktivno se zanašajući onim smradom puščanog praha i onom zvekom sabljuština, onim četama jahača »crvenih košulja«, bandita i pobjednika. Ništa mi nije bilo potpuno jasno, niti sam išta znao o Italiji ili o ratovima: a ipak sam nalazio oduška svom zanosu čitajući i poviše puta bradato lice generala Garibaldija na omotnom listu knjige i činilo mi se, kao da je morao biti još živ tu kod mene.

Ali jedan od najljepših časova moga života bio je onaj, kad sam mogao raspolagati kućnom knjižnicom. Očeva se knjižnica sastojala od jedne proste košare sa malo više ili malo manje od stotine sve-

zaka. Ta se košara nalazila u zabitnoj sobici kod tavana — prava Alhambra mojih maštanja — gdje je bilo svega: drva za gorivo, zabačenih odrpina, mišolovkâ, krletaka za ptičice, jedna puška narodne garde i jedna izgrizena crvena garibaldinska košulja s medaljom šezdesetih godina prošloga vijeka.

Tu bih se zatvarao svaki dan, čim bih bio slobodan, te bih sa čudjenjem i oprezom vadio jednu po jednu ove zaboravljene knjige. Nevezani svesci, pomiješani, masni, zamazani upljuvcima i tragovima golubova, posve poderani i zgužvani, a ipak za mene dragocjeni izvor iznenadjenja, divljenja i obećanja! Čitao sam tu i tamo; odgonetao; nisam uvijek razumijevao; zamarao sam se; a ipak sam ustrajao, uvijek uzbudjen nekim nestrpljivim zanosom, kad bih se prvi put približio onom svijetu poezije, avantire i povijesti, tako da bi ga katkad sama jedna rečenica ili slika oživila makar za čas u mom djevičanskom mozgu.

Nisam samo čitao: maštao sam, razmišljao, preradjivao, nastojao da pogadjam. Za mene su te knjige bile svetinja i ozbiljno sam shvaćao sve ono, što su one govorile. Nisam razlikovao povijesti od legendâ, djela od fantazije: štampana su slova pred mojim očima bila nepogrješivi svjedoci istine.

Za mene stvarnost nije bila ona stvarnost škole, ulice ili doma, već jedino stvarnost knjigâ — gdje sam osjećao da najviše živim. Za nekih žarkih popodneva u ljetu vidio bih Garibaldija gdje jezdi na konju sa lepršavim plaštem medju stadom i hicima pampasa; za dosadnih i kišovitih jutara provodio bih vrijeme uz Alfierija, koji je grdio konje i stihove po svim poštanskim putevima Evrope; a navečer bih bjesnio u patriotskoj mržnji ili u retoričkoj pomami za slavom skupa sa glasovitim velikanima Plutarha, sitno štampana u više sitnih safirnih svezaka.

U tim sam knjigama našao i prve pobude za razmišljanje. Na dnu te čudnovate košare bilo je pet-šest zelenih knjižurina (izvodi iz Voltaireovih djela, sabrani od nekog racionalista), gdje se je rušio Bog i sveta teologija, a biblijske se priče i katolički popovi ismjehavali. Medju brojnim drugim djelima bila je i »Himna Sotoni« od Carduccija, te sam od tog doba uvijek više volio Andjela odmetnika nego veličanstvenog Starca na nebesima. Spoznah zatim, koliko je gruba i nestalna ona ireligiozna apologetika, ali ipak i njoj dugujem — pa bilo to dobro ili zlo — da sam čovjek, za kojega »Bog nije nikada postojao«. Sin oca ateista; kršten krišom; odrastao bez propovijedî i bez misâ, nisam nikad proživljavao ono, što se nazivlje »duševna kriza«, »Jouffroyeve noći« ili »otkrića Božje smrti«. Za mene Bog nije nikada umro, jer nije nikada ni živio u mojoj duši.

Jedna je druga knjiga ostavila tada i zauvijek dubok dojam u mojoj pameti: »Himna ludilu« od Erazma Rotterdamskog. Imali smo u kući neko njegovo talijansko izdanje s ilustracijama od Holbeina, te sam ga pročitao više puta s neopisivim uživanjem. Možda baš Erazmu dugujem svoju čežnju za originalnim mislima kao i svoje duboko uvjerenje, da su ljudi lopovi, ako nisu bedaci.

3

MILIJUN KNJIGA

Poslije nekoliko godina pomamnog i neurednog čitanja, opazih, da mi nije dovoljno ono malo domaćih knjiga kao ni one druge malobrojne što sam ih mogao uzimati iz oskudnih knjižnica rodbine i prijatelja, jednako kao ni poneke, koje sam, već rabljene, kupovao centesimima, uštedjenima na jelu ili s novcima ukradenim majci. Doznah od nekog dječaka, malo većega od mene, da u gradu ima ogromnih i bogatih knjižnica pristupačnih svakomu, kamo se u odredjene sate moglo ići i zatražiti koju god hoćeš knjigu, a, što je najvažnije, bez ikakva troška. Odlučih da ću odmah poći onamo. Ali je bila ipak samo jedna poteškoća: tko je htio ući u taj raj, morao je imati najmanje šesnaest godina. Ja sam tada imao tek dvanaest ili trinaest godina, ali sam za svoju dob bio previsok. Jednog, dakle, srpanjskog jutra pokušah. Uspeh se dahćući po stubištu, koje mi se činilo široko i sjajno. Nakon dva-tri časa kolebanja i strepnje odvažim se u sobu, gdje se naručuju knjige; ispišem, koliko sam gore mogao cedulju i predam je, očito nespretan i nesiguran, kao osoba svijesna svog prekršaja... Činovnik — sjećam ga se još: proklet bio! omalen čovuljak, a trbušast sa dva mala modrikasta oka kao u kuhane ribe i sa grdnom ranom na usnama — omjeri me, kao da me sažaljuje i neprijatnim me glasom zapita:

— Oprostite, koliko je vama godina?

Pocrvenih u licu više od gnjeva, negoli od

stida i odgovorih pričinivši se starijim za tri godine:

— Petnaest.

— Nije dovoljno. Žao mi je. Pročitajte pravila. Dodjite za jednu godinu.

Izadjoh odande ponižen, srdit, potišten i obuzet djetinjskom mržnjom protiv toga užasnog čovjeka, koji je priječio meni, siromahu i gladnu znanja, da se poslužim milijunom knjiga, te mi je tako oteo, zbog jedne napisane brojke, cijelu godinu dana svijetla i radosti. Ulazeći onamo vidio sam letimice jednu dugu i prostranu dvoranu sa dostojanstvenim naslonjačima, obloženima zelenim suknom, a sve uokolo knjiga do knjige, stare debele i krupne sa hrptom od pergamene ili kože, ukrašene zlatom: divota! I u svakoj je od tih knjiga bilo ono, što sam tražio, svaka je pružala onu hranu, koja je bila stvorena za mene: povijesti vladarâ i pjesme o bitkama, životopisi polubožanskih ljudi, svete knjige izumrlih naroda, i znanosti svih grana i stihovi svih pjesnika i sistemi svih filozofa. A te su hiljade zlatom ispisanih obećanja bile sve za mene: na moj bi se zahtjev knjige, koje čekahu tu pod prašinom iza guste mreže na ormarima, spustile do mene i ja bih ih premetao, prelistavao i gutao do mile volje!

Nisam počekao ni godinu dana i ponovo sam pokušao sreću. Ali ni tada nisam uspio. Moradoh počekati još jedno ljeto da pobijedim. Imao sam tada malo više od trinaest godina — valjda trinaest i pô.

Napokon sam ušao, u društvu s nekim većim

dječakom, koji je već duže vremena bez poteškoća onamo zalazio. Da ne svratim pažnju na sebe i da ne izgledam dijete, koje traži razonodu, zatražih ozbiljnu znanstvenu knjigu — onu od Canestrinija o Darwinu.

Ovaj put je iza drvene i staklene pregrade bio neki drugi činovnik — visok i mršav tip, sličan operušanoj ptičurini, neotesan u kretnjama i uvijek nemiran. Uzme moju cedulju, a da me nije ni pogledao, i dade je bez riječi mladiću, koji je bio kraj njega.

Čekao sam pola sata izjedajući se od straha, da knjige ne bude ili da mi je ne htjednu donijeti. Kad je došla, stisnuo sam je ispod ruke i ušao sav zasramljen hodajući na prstima u veliku dvoranu za čitanje. Nisam nikada osjetio takovo strahopočitanje — ni u crkvi kao dijete. Zastrašen od svoje smjelosti i zbog toga, što se napokon nalazim u tom gigantskom moćniku znanosti svih vijekova, spustih se na prvi prazni naslonjač, koji sam ugledao pred sobom. Tolika je bila moja zabuna i veselje i zapanjenost i osjećaj, da sam odjednom postao nekako veći i više čovjek, da gotovo za cio jedan sat nisam mogao ništa razumjeti u knjizi, koju sam imao pred sobom.

Sve mi je u njoj izgledalo sveto i veličanstveno kao sastanak nekog naroda. Oni zamazani i isplavljeni naslonjači, prekriti tkaninom zelene boje, koja je prelazila u žuto ili se skrivala pod crnim slojem nečistoće, pričinjali su se mojim očima ogromni i ponositi kao prijestolja, a ona duboka

tišina ležala mi je na duši jače i svečanije negoli kakva katedrala.

Iza toga dana vraćao sam se tu svaki dan, kad god mi je dosadna škola ostavljala nešto slobodna vremena. Malo pomalo privikao sam se onoj tišini, onoj velikoj dvorani, tako visokoj nad mojom raskuštranom glavom zanemarenog dječačića; privikao sam se i na ono neizmjerno bogatstvo starinskih i novih knjiga, leksikona, revija, brošura, atlasa, kodeksa i rukopisa. Brzo sam se tu udomaćio; upoznao sam raznosače knjiga, otkrio tajne signaturâ, prodr'o do kataloga, upoznao lica vjernih i strastvenih pohadjača, koji su dolazili, poput mene, svaki dan točno i nestrpljivo, kao na kakav raskošni sastanak.

I dao sam se svojski na čitanje svega onoga, što mi je udahnjivala moja neiscrpna radoznalost ili pak natpisi knjigâ, koje bih našao čitajući, pa sam tada bez iskustva, bez vodje i bez ikakva plana, ali sa svim poletom zanosa, poduzeo težak i sjajan život sveznajućeg.

4

OD SVEGA DO NIČEGA

Što sam htio naučiti? Što sam htio učiniti? Ni sam nisam znao. Ni programa ni uputâ: nikakve odredjene mislî. Amo ili tamo, na istok ili na zapad, u dubinu ili u visinu. Samo znati, znati, s v e znati. (Sve! eto, to je bila riječ, koja me je upropastila.) Već sam tada bio jedan od onih, za koje »malo« ili »polovina« ništa ne znače. Ili sve ili ni-

šta! A htio sam uvijek sve — da mi ništa ne izbjegne ili ostane nepoznato. Potpunost i cjelina — i osim toga nema drugih želja, a zatim? — svršetak, nepomičnost, s m r t!

Onda sam htio da znam sve, ali ne znajući odakle bih počeo, prelijetao sam kroz spoznaje pomoću priručnikâ, rječnikâ, enciklopedijâ. Enciklopedija je bila moj najviši san, najmiliji ideal — najveća i najsavršenija knjiga. Tu je, sudeći barem po obećanjima i po vanjštini, bilo sve. Sva imena ljudi, gradova, životinja, biljka, rijeka i brda bila su tu navedena, svako na svome mjestu, objašnjena i prikazana.

Na svako je pitanje enciklopedija odmah odgovarala, te se nisam morao mučiti traženjem. U mojoj retoričkoj fantaziji sve su druge knjige bile rijeke, koje su se slijevale u ovo neizmjerno more; bile su grozdovi, određeni da svojim sokom ispune one velike bačve vina; bezbrojna pšenična zrna, koja su, samljevena i umješena, davala kruh za svačija usta i za svačiji glad.

Kao što se mistik zadubljuje u jednoga Boga i nastoji zaboraviti sve sjetilne pojave, tako bih ja zaronio i izgubio se u onom moru nauke, koje me nikada ne bi zasitilo, te sam neprestano osjećao nov apetit i novu žeđju.

Listajući i služeći se enciklopedijama, obuze me želja da i ja sâm načinim jednu. U petnaestoj godini mojoj se nezasitnoj pameti činio dosta lak taj pothvat.

Ali ja nisam htio načiniti enciklopediju poput drugih. Upoznavši ih nekoliko i čitajući druge knjige, uvjerio sam se, da nema potpune i savršene enciklopedije. U jednoj se više puta nalazilo ono, što je u drugoj manjkalo; negdje premalo, a negdje opet odviše mnogo. Tražeći neobična imena i potanje upute, često mi se događalo, da bih ih našao tu sasvim oskudne i nepotpune, što bi me vrlo naljutilo i iznenadilo.

Naumio sam, dakle, da načinim enciklopediju, koja bi sadržavala ne samo gradivo svih enciklopedija svih krajeva i jezikâ, nego bi čak nadmašila sve ostale; jednu enciklopediju naime, u kojoj bi bilo sve ono, što je u drugima raštrkano i neuredno, a i još više; koja ne bi bila samo nekakva imitacija i krparija starih enciklopedija, već novo djelo, sastavljeno pomoću rječnika, udžbenika, te novih i stručnih knjiga svih znanosti, povijestî i literaturâ.

Čim sam se odlučio, nisam mirovao: moj je život imao jedan pravac; pusti sati rada u biblioteci imali su sada dublji i određeniji cilj. Dao sam se na posao s vatrenom strpljivošću. Od toga dana — bilo je to u srpnju, u doba slobode — svaka riječ, koja se počinjala sa slovom »a« privlačila me kao lice nekog prijatelja. Sve sam ogromne enciklopedije, goleme rječnike, stare i istrošene vodiče, te stručne rječnike dao poskidati iz ormara; sve to za mene, koji sam prepisivao, činio izvatke, prevodio i listao sa više energije negoli prije. Oh, koliko su mi posla dale sve one brojne male rijeke na njemačkom jeziku, koje su se počinjale sa »Aa« — i koliko sam natpisa knjiga morao pregledati da prikažem neku dinastiju učenjaka holandskih, onih

pustih »van der Aa« — i kako je dug i dosadan bio popis latinskih kratica, koje se počinju sa »A«!

Tih dana osjetih simpatiju za neki daleki gradić na moru, Abila; i vidjeh prvi put zakonike, kako bih mogao pisati, tobože sa razumijevanjem, o kradjama stoke. Prolistao sam stari Zavjet, da pronadjem dobru Abigail i proroka Abakuka; izvukao sam iz Danteovih komentatora život i junačka djela bundžije Bocca degli Abati; saznao sam za sve vrste jelâ (talijanski: a b e t e); upoznao sam povijest Abbiategrassa i geografiju Abesinije.

Isprva sam prepisivao bez reda u sveščiće, na nejednakim i svakojakim komadićima papira — a zatim sam sve to sredjivao, ponovo uredno prepisivao na povezanom i glatkom papiru. Po danu, u biblioteci, grdan rukopis, izobličen i užurban, mrlje, drljanje i kratice — navečer, uz drhtavi plamen lojanice, najljepša kaligrafija, engleska i okrugla, sa crnom i crvenom tintom; i sa bugačicom ispod lijeve ruke... Kolika zabava! Volio sam sjediti ondje zgrbljen uz slabu svjetlost i pisati svoju enciklopediju negoli sve moguće igre ili kazalište — pa kladim se, više negoli cijelu menažeriju grabežljivih životinja, koje su me na sajmu najviše privlačile.

Ipak i taj pothvat, koji je veličao mene siromašna i neuka dječaka ne samo pred vlastitim očima, nego i pred očima raznosača knjigâ u biblioteci, koji su me gledali sa samilošću, pomiješanom s nešto ironije i poštovanja, konačno mi ipak i taj pothvat dosadi, ili točnije, prestraši me savršenost, koju sam htio postići. Već sam par mjeseci radio

ujutro i popodne uz prozore, užarene od sunca, te na veče u nekoj drugoj biblioteci ili uz svjetlost voštanice u svojoj sobi, a uprkos sve te pisanije nisam još bio došao dalje od riječi, koje se počinju sa »Ad«. Dojadi mi vrlo dugi članak o bijesnom Ahilu. Jedva sam se doticao Homerova problema; bio sam na rubu klasične filologije; ponizilo me nekoliko grčkih riječi, koje nisam razumijevao.

Razum priteče u pomoć umoru. Pomirisao sam onda malko filozofiju, bogzna iz kakvih loših knjiga! — počeo sam nekako razmišljati ne baš onako nespretno, kako bi odgovaralo mojoj dobi. Uvidio sam, dakle, da se prava mudrost ne može sastojati u hrpi alfabetski poredanih vijesti, sakupljenih tu i tamo sa svih strana; u jednoj gomili ispisa i prijepisa, mehanički uredjenoj ali bez daha života, ni duše ni misli.

Napustio sam enciklopediju, ali nisam htio ni da postanem stručnjak: moj me je cerebralni donhuanizam uvijek susprezao, kad god bih pokušao da se predam samo jednoj ljubavi. Ja sam trebao nešto beskrajno, veličanstveno, cjelinu svega, prostranost vremena — procesiju vijekova i knjiga.

Pričinilo mi se, kao da povijest najbolje odgovara tim mojim težnjama.

Zamišljao sam je naveliko: potpunu povijest svih pojava, svih aktivnosti, te mi se činilo, kao da ona zahvaća sve — osim znanostî, koje sam mogao učiti sâm, zasebno. Naravno, ne kratka i specijalna povijest nekog doba ili naroda, već opća povijest svih vremena i svih rasa. Tako se onaj san suzio za polovicu, ali ipak i ono, što je preosta-

jalo, bilo je tako opsežno da je moralo zabrinuti pisca od petnaest-šesnaest godina.

I ponovno počeh tražiti, učiti, prepisivati, pabirčiti.

Već sam prepoznavao i divio se općoj povijesti od Cesara Cantù, koja bi mi i prije često pomogla, kad bih se našao u kakvoj naučnoj neprilici, ali sam namjeravao sastaviti historiju mnogo opširniju, bogatiju i točniju. A k tomu je Cantù bio katolik i natražnjak. Moja je, naprotiv, morala biti racionalistička i revolucionarna, pošto sam u ono doba bio, kao i moj otac, ateist i republikanac.

To je bila još ona sredovječna fiksna ideja pregleda svega, ali bolje obrazložena i duhovnija. Mnoge, premnoge, bezbrojne činjenice — ali povezane skupa u jednom životu, koji raste, uzdiže se i razvija činjenice razredjene i prožete jednom misli, koja izvire iz slijepe volje da živim za herojsku uzaludnost: — misao za misao.

Da započnem, najprije sam se upustio u šumu egipatske hronologije i skalupio nekakav udžbenik povijesti Egipta do Aleksandrinaca. Htio sam upravo preći na Kitajce, kad se sjetih, da je moja povijest bila bez početka. Tko hoće da napiše historiju uistinu univerzalnu, mora započeti od stvaranja svijeta, a ne od prvih zapisanih vijesti. Ono malo moga astronomskog i geološkog znanja upućivalo me na čudesnu starinu i na trajno propadanje i radjanje svjetova. Nisam ni pomislio, da bih, kao Cantù, mogao shvatiti od riječi ono židovskih sedam dana: stvaranje i raj zemaljski. Trebalo je ispričati početak vasione, ali ne po Mojsiji već prema znanosti. Znanost je za mene tada bila utjelovljena u Camillu Flammarionu i u Charlesu Darwinu. Prvi me je dovodio do Laplace-a, a drugi do Lyella. I tako postadoh novopečeni astronom i geolog i antropolog, koji će za modernog čovjeka ponovo opisati postanak zemlje. Koliko sam večeri svojim jadnim, već jako kratkovidnim, očima buljio u nebesku šupljinu, da otkrijem jednu od onih ogromnih nebuloza, iz koje potječu druge zvijezde i planeti, a o kojima su pričali uz mnogo brojaka i slika novi kozmolozi.

Ali pošto sam, gdjekad i s lirskom netočnošću, ispisao plamenu epopeju sunčanog sustava i strpljivu povijest zemaljskih kora, promislih, da još nisam sve učinio. Kazao sam naime, kako se svijet razvio — ali ne sve ono, što su ljudi izmišljali o početku svih stvari.

No, u mojoj je povijesti moralo biti sve: i prodjoh tada sa znanosti k naukama o postanju svijeta. Ta skrupuloznost povjesničara (ne samo povijest činjenicâ već i onoga, što se o njima mislilo) jako je utjecala na moje studije.

Moja se radoznalost razdvoji: zapao sam s jedne strane u komparativnu književnost, a s druge strane u religiju. Najprije u religiju. Nije bilo teorije o postanku Boga ni kozmičkog mita, koje ja nisam potražio i ispisao ili prepisao, kako bih ih unio u početak svoje povijesti.

Ali ni na kojem se predmetu nisam zaustavio, koliko na historiji Židova. Imao sam u kući jednu od onih crnih biblija, što su ih engleski protestanti pred trideset godina prodavali po Italiji za pola

lire (a nitko ih nije htio kupiti): i tu ponovo pročitam cijelu Knjigu Postanja. Ali ni to nije bilo dosta. Potražim u biblioteci najuglednije komentare, najpouzdanije gnjavaže erudicije o sedam dana stvaranja, te ortodoksne, katoličke i heretične pisce. Čitao sam i listao duhovite knjižurine osamnaestog vijeka i apologije, preudešene na moderan način da zadovolje one manje glupe sjemeništarce; jasne francuske eseje, pjenušave kao šampanjac, pa tvrdi filozofski i egzegetski kruh njemačkog tipa, članke u rječnicima, duge i raznojezične napomene poliglotskih biblija, a da pritom nisam umio razabirati ispravnost od mudrolije, ni dokaze od nagadjanja. Kopao sam ponovo i po nekojima od onih zelenih knjiga, koje sam bio našao u košari-knjižnici, pa malo pomalo zaboravih pravi uzrok svojih istraživanja i izgubih se u trnju biblijskih problema.

Uzeh, na primjer, jedan pokušaj ortodoksnog razlaganja: imao sam strpljenja da pročitam debelu knjigu nekoga Piancianija, a onda ogroman »Esamerone« od Stoppanija, pa razne druge biološke i školske vježbe isusovaca darwinista ili gotovo darwinista. I sunu mi tada jedna misao: sve su poznate komentare biblije sastavili popovi, biskupi, teolozi, vjernici — sve sami bigotni ljudi, pa makar oni bili i luteranci ili kvekeri ili valdezi ili sočinijanci. Fali naprotiv, — to jest: mislio sam da fali — tumač biblije sastavljen od jednog racionalista, od pozitivnog čovjeka, od dezinteresiranog bezvjerca, od slobodnog duha, koji bi prešao crtu po crtu sve knjige staroga i novoga Zavjeta, te bi predočio svima, bez eufemizama, bez pogrješaka, protuslovlja, laži, smiješnosti, primjere okrutnosti, lopovštine i gluposti, kojih su pune one stranice, za koje vele, da su Bogom nadahnute. Takav komentar, mislio sam, naškodio bi mnogo više vjeri negoli bijesni napadaji ateista i dosadne prepirke koje sačinjavaju modernu antiteologiju.

»Toga komentara nema: načinit ću ga ja!«

Sada se više nisam bojao velikih pothvata, jer je prema onoj najvišoj enciklopediji ovo bio mali rad, koji sam mislio da mogu lako dovršiti za nekoliko godina.

Započeh ozbiljno: uzeo sam jednu hebrejsku slovnicu i već sam poslije nekoliko dana pisao velika i isprevinuta semitska slova, te sam bio kadar prepisivati s originala stihove iz Mojsijine knjige. Sakupih gradivo, koje je meni izgledalo ogromno i nagrtao sam i dalje svako jutro i popodne nove ispise, dok mi se jednog dana učini, da je dosta. Osjetio sam se sit i presit od tolike razbarušene erudicije: naslućivao sam, da ću, ako mi ne podje za rukom da joj dam makar kakav oblik, sve napustiti — i zauvijek.

Onda prepisah prvi redak Knjige Postanja na hebrejskom i počeh pisati komentar: »U početku Bog stvori nebo i zemlju«. Odmah se nadjoh u velikoj neprilici. U toj su rečenici dvije riječi, koje su zadale mnogo posla tumačima Sv. pisma i koje su kršćani preveli na svoj način, kako je naime odgovaralo teologiji, fiksiranoj u koncilima i od svetih otaca. — Je li u tekstu B o g ili B o g o v i? S t v o r i o ili n a p r a v i o?

To jest: jesu li prvi Židovi bili monoteisti ili

politeisti? Jesu li vjerovali u stvaranje iz ničega ili su zamišljali Boga kao nekakva kipara, koji uobličuje materiju ni stvorenu ni ovisnu o njemu? Očito dakle bezbroj problema ujedno, historijskih, lingvističkih i filozofskih. Ali nisam se uplašio i započeh pisati.

Pišem ja i pišem, no ipak nikad s mjesta: gomilali su se predmeti, obrane, protuobrane; nizali se navodi u tri, u četiri jezika; uvlačili se i duljili filozofski umeci i teološka zastranjivanja. Ono moje slabo poznavanje hebrejskoga gubilo se u toj strašnoj kompilaciji, te sam se morao pouzdati u druge, a za mene su pouzdani bili samo oni, kojima je krivo stanovište popova, a ispravno jedino stanovište Razuma.

Naginjao sam dakle mišljenju, da bi se moralo prevesti »Bogovi napraviše«, ali je pritom bilo teško uvjeriti druge o tome i uvjeriti ih tako, da se nitko više ne buni ni ne sumnja.

I pišem ja i pišem sve dalje, ali nisam mogao prebroditi onu nesretnu rečenicu koja će mi ostati duboko u pameti, dok budem živ. I što sam više pisao, sve su mi se više misli zapletale, te su se polemični udarci i etimološke rasprave i dijaletički izvodi miješali i nadmetali kao u tempu subotnjeg plesa erudicije, kojemu nisam više mogao naći ritma ni motiva. Napokon, kako i kada se Duhu prohtjelo, prebrodih: bio sam napisao preko dvjesta punih stranica. Latio sam se tada druge rečenice: »A zemlja bješe bez obličja i pusta; i bješe tama nad bezdanom; i duh Božji dizaše se nad vodom.« Ovdje su neizvjesnosti i krivа shvatanja teologa

bila manja, ali poteškoće skoro jednako velike: morao sam objasniti — »tamu« i »bezdan«, odvojiti pojam duha Božjega od ideje samog Boga (prvo sjeme trojstva Aleksandrinaca), i uspomene voda ponijele su me prema Grčkoj, prema prvim mislicima Grčke: Heziod sa svojom teogonijom i svijetom, koji proističe iz oceana, i mudri Tales iz Mileta, koji je u vlazi vidio početak svih stvari. Plivao sam do usta u erudiciji; usudjivao sam se upotrebljavati i grčke citate (kako sam bio dirnut prepisujući nesigurnom rukom jedno po jedno divna Platonova slova!), te sam se gubio u onom džumbusu tumačenja, komentara, objašnjenja i rasprava kao Adam u zoološkom i botaničkom vrtu Edena.

U bjesnilu pisanja došao sam do treće rečenice: — »I reče Bog: neka bude svjetlost. I svjetlost bi.« To su riječi, koje su iznenadile i retora Longina, premda je bio poganin, ali nisu izazivale poštovanja kod mene, nedavnog učenika Bayla, Voltairea i učenika autora »Poluozbiljnih filozofskih bdjenja«. Izazvale su mi više smijeh: — koliko podrugivanja na račun Boga, koji je stvarao svjetlost prije no što je stvorio sunce!

Ne stigoh do četvrte rečenice — bio sam već premoren i presit. Ako su za tri same rečenice trebale sve one stranice, sve one bilješke, sva ona beznačajna erudicija, što bi tek trebalo, kad bih htio sastaviti cijelu Bibliju i lijepo objasniti na hiljade i hiljade rečenica?

Bilo je bolje vratiti se na stare sisteme: resumirati i napasti. Razvio sam, dakle, plan velikog djela protiv vjere, pa napišem nekoliko odlomaka.

Bilo je to, sjećam se, u čistom toskanskom jeziku, donekle podrugljivom tonu i sličilo je malo »Magarcu« od Guerazzija, što sam ga pročitao s velikim uživanjem.

Ali ni to racionalističko djelo nisam nastavio; naročito stoga, što je zapelo u drugim istraživanjima, koja sam bio poduzeo u isto doba, a koja su polazila, kao i ova o Bibliji, od onog poznatog prvog poglavlja opće povijesti, koje nisam nikada napisao. Zaželio sam da od kozmografijâ, koje su u svetim knjigama i u pučkim mitosima, predjem na njihove pjesničke oblike iz kulturnijega doba, a kako ništa nisam polovično radio, istražio sam, pomoću rječnikâ i historijâ, sve književnosti svijeta, kako bih pronašao i sakupio pjesme o postanku svijeta. Našao sam ih mnogo; pročitao ih i prepisao; razmišljao — po običaju — kako ću napisati knjigu i usput, kako se već dogadja, zaljubih se u neke pjesnike, pročitah i ostala njihova djela, predjoh na njihove srodnike, te mi dodje do ruku najveći dio pisaca ove književnosti, tako da se na kraju ludo zanesoh orijentalnim i zapadnim literaturama baš onako, kao što sam nedavno bio zanesen općom poviješću ili biblijskom kritikom.

Napisati historiju cijeloga svijeta i svih ljudskih dogadjaja — promislih — previše je, osobito za novajliju, kao što sam ja, ali ću moći opću književnu povijest — ali ne po uzoru dosadašnjih; ne po narodnostima ni po vijekovima, već po s a d r ž a j i m a.

Htio sam napisati uporednu svjetsku povijest književnosti, ne samo bibliografsku, već uredjenu

prema predmetima i sadržajima. — Dao sam se, dakle, na veliku potragu za temama, indeksima i natpisima; imao sam bezbroj bilježaka o legendama i o pjesničkim motivima, ladice pune bibliografskih cedulja. Bio sam se dosta ograničio, ali je moja čežnja za univerzalnim ipak bila prilično zadovoljna. Medjutim, nakon nekoliko mjeseci teškog istraživanja, morao sam se uvjeriti, da je i ovaj pothvat bilo preveć teško dovesti do sretnog svršetka. Da izradim nešto dobro, bio bih morao učiti bogzna koliko jezika i čitati neprekidno za desetke godina. Historija, kakvu sam ja zamišljao, nije se mogla sastaviti poznavajući same natpise: trebalo je poznavati sve ono, što je važno, stranicu po stranicu, te pročitati i po više puta, da se otkriju izvori i izvrše poredjenja.

Osjetio sam, da sam prisiljen da se ponovno odreknem (peti ili šesti neuspjeh!), pa odlučim učiti samo one književnosti, koje su u vezi s mojom, dakle romanske literature. Ali učiti ih ozbiljno s namjerom da napišem njihovu uporednu povijest i sa nakanom da jednom uzmognem predavati taj predmet. I tako postadoh pomaman romanist: čitao sam filološke časopise, decifrirao stare rukopise, slušao naročite tečajeve i upotrebljavao brojne priručnike i bibliografije. U to sam doba dosta metodički učio francusku i talijansku književnost od njihova postanka, ali me je najviše privlačila ona, koja je bila manje poznata i cijenjena: španjolska književnost. Već sam ranije učio lijepi kastiljanski govor iz neke gramatike za tri solda i bio sam preveo jedan prizor iz Calderonova »El magico

prodigioso«, ali sam tada radio po djelima Amadora de los Rios i Ticknora; izvukao sam najranije tekstove od »fuera« iz Avile do kasnijih »romances«; razbijao sam glavu nad »Mysterio de los Reyes Magos«; zaljubih se u »Cantar del Cid«, postadoh stručnjak u pogledu fratra Gonzala de Berceo i zadubih se u ukusnu pojavu natpopa de Hita. I ne sustadoh na tome: vidjeh i djelomično pročitah sve knjižurine biblioteke Rivadeneyra; nadjoh katalonske, kastiljanske i portugiske rukopise; naučih gotovo potpuno staro-španjolski; zamišljao sam svoja kritička izdanja; prepisivao sam, pošto nisam mogao nabavljati knjige, čitava djela i napokon — vječni završetak i novi poraz — odlučih da napustim uporednu povijest romanskih književnosti, a da sastavim samo savršen priručnik španjolske književne povijesti.

I od tog sam djela napisao prva poglavlja: počeo sam s Iberima i Rimljanima, zatim sam pratio zgode Gota, provalu Avara, razvoj novog pučkog govora, te dopr'o do prvih spomenika. Ali sam prekinuo pričanje baš u času, kad sam razvijao kritiku »Cantar del Cida«. Druge su misli i druga proučavanja bila nadošla, koja su imala manje dodira s erudicijom. Španjolska je književnost bila moja posljednja avantura kao kompilatora i prijatelja učenosti.

Od općeg na specijalno: od potpune nauke na opću povijest — od opće povijesti na kritiku vjere — od nje na opću uporednu književnost — onda na romansku uporednu književnost i napokon na jednu samu literaturu, i na kraju na sam period jedne

književnosti. Zbog djelomičnih neuspjeha, isključivanja, revidiranja i suživanja, ja, koji sam sve htio, koji sam želio sve znati, sve poučavati, došao sam do toga da se zadovoljim varijantama i filozofskim sitnicama zavučen u jednoj brazdi — a prije je cijela livada izgledala uzanim prostorom za moju čežnju za radom! I čitav je moj život i kasnije bio takav — vječni zamah prema sveopćem, prema svemiru, da onda ponovo padnem na ništa ili iza ograde jednog vrta: nîz ogromnih ambicija i naglih odricanja. Ta je kratka povijest djetinjskih pokušaja jedno lice tajne moga života.

5

SLAVOLUK

Od poroda bolujem od pretjerane ambicije. Ovo je moja prva uspomena: imao sam valjda osam ili devet godina; bio sam skoro uvijek sâm i čitao sam često neku školsku knjižurinu, punu neukusnih slika i crteža. Tu sam našao jednoga dana historiju o krunisanju Petrarke u Campidogliu i pročitah je nekoliko puta. »I ja, i ja . . .« govorio sam u sebi, a da nisam zapravo ni znao, zašto je bila postavljena kruna na glavu onog debeljkastog pjesnika. Činilo se, kao da mi se iz te knjige podsmjehuje i da me sokoli ono okruglo, loše crtano lice tužnog autora sonetâ, zagrnuto kukuljicom.

Dugo sam insistirao da me otac povede na Vial de' Colli. Kad sam došao gore, otkinuo sam na niskom grmu ograde nekoliko grančica zimzeleni. Ne bijah stalan, da je to slavni lovor, ali nisam ma-

rio. Vrativši se kući, zatvorio sam se u onu zabitu sobicu, gdje je bila već spomenuta knjižnica otpadaka. Tu sam od onih grančica savio nekakav vijenac i postavio ga na glavu; prebacio sam preko ramena veliku crvenu krpu i počeo hodati duž zidova pjevajući neku dugu naricaljku, koja mi se činila herojskom i zanosnom, a usto sam udarao svečano ručicom od noža po drvenom sanduku. Činilo mi se, da tako idem uz veliku paradu u Campidoglio i da je ona buka potrebna pratnja, kao buka mase, koja kliče. Tako sam jednog tmurnog zimskog jutra proslavio svoje smiješno vjenčanje sa slavom.

Ali prvo pravo obećanje, koje sam učinio samome sebi, bilo je kasnije, u petnaestoj ili šesnaestoj godini. Bilo je to jednog sparnog nedjeljnog popodneva u kolovozu, oko četiri sata po podne; šetao sam turoban i bez društva, kao obično, jednom od duljih i širih ulica svoga grada. Držao sam u ruci novine, kupljene uz bogzna koja poniženja, i hodao sam pognute glave, umoran i srdit na vrućinu i na ljude.

To je bio sat, kad ljudi ustaju napola mamurni od popodnevnog počinka i kad izlaze van sa smiješnom nadom da će naći dašak vjetra i večernju svježinu. Izlazile su nakićene dadilje sa crvenom i zaplakanom dječicom u čipkama; oznojeni muževi sa ženama ispod ruku; braća i sestre, držeći se za ruku; mladići po dva po tri sa bijelim cigaretama, koje su im visjele na usnama; djevojke sa svijetlim rupcima na glavi i sa živahnim i požudnim očima; starci u ogrtačima s plavim kišobranom pod pa-

zuhom; jadni vojnici, tamno obučeni i nezgrapni u svojim bijelim rukavicama. Neprestano je nadolazilo sve više svijeta; punio je pločnike; prelazio preko puta, smijao se i pozdravljao. Pod velikim, cvijećem okićenim šeširima, blistale su oči žena sa svih strana kao crni dijamanti; svakih nekoliko časaka pojavila bi se dva slamna šešira, koje su podržavale uvis podignute ruke nad glavama tog svečanog krda.

Meni je tu bilo vrlo nezgodno. Nisam nikoga poznavao, a sve sam ih mrzio. Bio sam slabo odjeven; ružan u licu; izgledao sam jadno, kao kakav nesretnik: osjećao sam, da me nitko ne voli i da me nitko ne može voljeti. Tko bi me prolazeći pogledao, prezirao me svom dušom; netko bi se okrenuo da pogleda suhonjavog samca i nasmijao bi se. Osobito su bile okrutne prema meni lijepe djevojke, obučene u bijelo ili crveno, crnomanjasta lica i lijepih bijelih zubi: često bih čuo njihov koketni smijeh iza svojih ledja. Možda se i nisu smijale meni, ali ja sam u tim časovima bio o tome uvjeren i trpio sam. Činilo mi se, da mi je uskraćeno sve ono, što je lijepo u životu; ja sâm, bez ljubavi, bez sreće. A onaj je svijet išao miran na šetnju, ne znajući ništa o mojim jadima siromašnog i otudjenog dječaka.

I tada sam se najednom pobunio. Osjetio sam kako mi je uzavrela krv i kako se u meni sve uzmutilo. »Ne, ne, ne!«, vikao sam samom sebi, »tako ne smije biti! I ja sam čovjek, i ja hoću da budem velik i sretan. Što mislite, da ste vi, glupi ljudi i lijepo obučene žene, što prolazite uza me s tolikim

prezirom? Vidjet ćete, što ću ja uraditi! Hoću da budem nešto više nego što ste vi, više nego itko, iznad svih. Malen sam, siromašan i ružan, ali imam i ja dušu — a ta će duša podići toliku viku, da ćete svi morati da zastanete i da me čujete. I tada ću ja biti nešto, dok ćete vi i dalje ostati ništice. Učinit ću i stvorit ću nešto, postat ću veći od ostalih velikih, a vi ćete i dalje jesti, drijemati, šetati ovako, kao i danas. I kad ja budem prolazio, svi će me gledati i lijepe će žene imati i za mene jedan pogled, a nasmijane će djevojke željeti moju blizinu, te će mi drhćući stiskati ruke; stariji će ljudi skidati šešire i držat će ih visoko nad glavom, kad ja budem prolazio, ja lično, moja veličina, genij, junak.«

Ispunjen takvim mislima, dizao sam visoko glavu i moje su se grudi nadimale, a oči gledale, pune mržnje i ponosa, sva lica, koja su pokraj mene prolazila. Nisam više bio kao nekoć: u tom sam času jamačno izgledao ljepši.

Ponesen tim mislima, stigoh na veliki trg, pred slavoluk. Na tom su kamenom slavoluku konji s kolima jurili put neba, užarenog od zapada, dok sam ja sebi polagao zakletvu, da ću postati velik prije nego što umrem.

6

NEVOLJA

U to sam doba bio siromašan, živio sam pristojno, ali strašno siromašno. (Uvijek sam mrzio, a i danas još mrzim one, koji su se rodili blizu punih lisnica — one, koji su gotovo uvijek mogli

kupiti sve, što bi zaželjeli.) Bio sam buržujski siromašan; nisam, doduše, trpio ni glad ni zimu, ali sam ipak trpio.

Nije mi bilo stalo, što sam nosio na sebi očeva odijela, poderana, izlizana i zamazana; hlače, lijepo okrpljene, straga i na dnu; niti sam žalio, što na glavi imam zgužvane šeširiće, što hodam u pretijesnim cipelama, često popravljanim i naglavljenim. Radosti su moga života bile dosta rijetke i skromne. Nisam bio sladokusac, zadovoljavao sam se s jednim soldom trešanja ili smokava ljeti, a prženih kestena ili pogače od njih zimi. U kazalište (lakrdijaši) i u kavanu (sladoled) išao sam jedanput u godini — možda dvaput, ako bi me tko poveo. A jedne nedjelje u godini na izlet u prirodu, uvijek na obično mjesto. (Troma rječica sa malo vode, kamenje, trske, izgorene livade, pržene ribe.)

Ipak sam u tom kukavnom životu kukavnih buržuja trpio samo zbog nestašice novaca, pravih i zvečećih, svojih novaca, s kojima bih mogao raspolagati, kako bih htio.

Oni, koji su imali imućnog oca i milostivu majku, nepresušnu kesicu i novčarku uz krevet; oni nezasitni dječaci, koji su rasipali toliko srebrnih lira za igračke, slike, slatkiše i voće i svinjarije, ne mogu zamisliti, koliko sam ja pretrpio kao dijete, kao dječak, kao mladić gotovo do svoje dvadesete godine. (Tek sam navršivši devetnaestu godinu, dobio prvu novčanicu od deset lira, koja je bila m o j a.)

A ipak sam imao više potreba i drukčijih nego drugi. Trebao sam najprije knjige — (bilo mi je

preveć malo ono domaćih, a u knjižnicu sam smio ući tek kasnije) — trebao sam novine (već su me od onda napastovali ti kradljivci vremena) — trebao sam pisaćeg papira i perâ i crnila. Nevolje, sitni izdaci, malo solada. Ali ipak, falilo je i to malo solada. Moj mi otac nije mogao ništa dati, a imao je i pravo. Jedva je uzdržavao sve nas. Kupio bih od vremena do vremena po koju knjigu od knjižara na kolicima, ali ne više od dvije-tri na godinu. Kasnije mi je davao po jednu liru i pô na mjesec, solad na dan! — »za loše navike«, kako se to obično kaže u našim porodicama. Moje su loše navike bile — bijeli i štampani papir.

Što sam, dakle, mogao da učinim? Gdje da nadjem novac, koji sam htio, koji sam pod svaku cijenu morao imati za svoje izdatke, za hranu svoje duše?

Utjecao sam se raznim sredstvima: najprije ekonomiji. Davali su mi dva solda na dan za zajutrak, od kojih sam trošio samo sedam centesima. Svake nedjelje — pet dana škole — to je bilo tri solda: jedan svezak »Pučke Biblioteke« ili tri sveščića papira.

Ali je bila tu i majka, koja je, kako je i pravo, bila milostivija od oca. Vidjela je moju strast i sažaljevala me. Ni ona, jadnica, nije imala mnogo više novaca od mene — tek ono, što bi ostavio otac za kućne izdatke iz dana u dan. Ipak, s neizrecivom štednjom i spretnošću našla bi načina da mi svake nedjelje dade po dva, tri i do četiri solda, koji bi se odmah pretvorili u sveske ilustriranih knjiga,

u papir sa crtama (da se može više pisati) ili u književne novine.

Drugo je sredstvo bila — kradja, i ne sramim se to priznati. Kroz mnogo sam godina oprezno, ali postojano, izvodio male domaće kradje... Katkad bi mi ujutro rano, dok je otac još bio u krevetu, uspjelo u tmici dočepati se kojeg solda iz džepića njegova prsluka, koji je bio obješen na vješalici — ili ne bih povratio ostatak kojeg izdatka, kad se otac ne bi sjetio — ili bih kazao da sam potrošio nešto više — ili da sam izgubio jedan dio novca na putu. Psovali bi me, ali je ono malo sakrivenih solada bila za me velika utjeha!

Pokušao sam i trgovati, ali sa malo sreće. Sakupljao sam papir za omote i prodavao ga — sabirao sam koštice od bresaka, kupovao i preprodavao rabljene marke, ali je dobitak bio težak i slab.

I uprkos ekonomijâ, majčine samilosti, prevarâ i trgovine, više put nisam imao ništa, baš ništa, ni jednog solda, da kupim novine. Bili su to dani, kad bih trgao bijele stranice iz knjiga ili listove školskih pisanaka, da mogu pisati, kad sam stavljao malo octa u zaprašeno dno tintarnice, samo da imam u što močiti pero; bili su to tužni dani, kad sam se više nego obično zaustavljao na uglovima i pred izlozima knjižara, da letimice pročitam po koji novinski stupac ili stranicu knjige.

Kolika je to bila muka u ono doba! Tmurni, hladni dani samoće i beznadne bijede! Koliko očajanje radi papira, koji je upijao crnilo i na kojemu bi se ono loše crnilo razlijevalo i tako pakosno

brkalo riječi i misli; radi otupljenog pera, koje nije moglo više pisati, a u kući nije bilo drugog; radi tvrdoglavosti knjižara, koji mi nije htio dati onu knjigu za pola lire jeftinije, kad nisam imao dosta novaca!

I sa svim smicalicama, molbama i prevarama bio sam ipak uvijek siromah, bijedan i mučaljiv dječak, koga nitko rado ne gleda. Knjižari su bili neobazrivi, kad sam pitao za cijenu jedne knjige znajući unaprijed, da raspolažem samo centesimima, a ne lirama — vlasnicima ambulantnih knjižara na kolima nije bilo ugodno da tako dugo listam i čitam tu i tamo, jer često ne bih ništa kupio ili tek kakvu nevrijednu knjižicu za neznatnu svotu ili čak nepotpune sveske — prodavači novina gledali su me krivim okom, jer sam nastojao da čitam na prijevaru.

Ali se uvijek s ponosom sjećam poniženja onih godina. Koliko sam puta prošao ispred kakvog izloga diveći se dugo željenoj knjizi i nemajući srčanosti da pitam za njenu cijenu! A koliko sam puta opipavao po džepu ono malo solađa i prebrajao ih od straha, da nemam dovoljno ili da sam ih izgubio, te bih ušao u dućan sav blijed u licu, plah i šutljiv čekajući da gospodar ostane sâm, kako bih izrekao ono ime, onaj natpis... Koliko su me onda prezirali knjižari, gospodari, drugovi, rodbina, svi! Mršav, mučaljiv i loše odjeven deran s uprtim kratkovidnim očima, sa džepovima punima papira, s rukama zamazanima crnilom, s naborima od ljutine i žalosti oko usta — i sa velikom, ravnom vraskom, koja mi se počela urezivati nasred čela.

A ipak: što sam tražio? Da se oblačim valjda kao oni uzor-gospodičići na slikama, nakićeni i naduveni? Da se najedem valjda mesa i slatkiša, dok se ne pobljujem i ne razbolim? Jesam li tražio lijepe kuće, putovanja, puške, drvene konje ili kazališta lutaka?

Bio sam ružan i zazoran — znam, a znao sam i onda — no ipak ispod one rugobe i nevolje skrivala se duša, koja je htjela znati, upoznati istinu, napojiti se svom svjetlošću. A ispod one masne klobučine i razbarušene kose bio je mozak, koji je htio razumjeti svaku misao i o svemu mudrovati ili sanjati — bila je pamet, koja je već tada vidjela ono, što drugi nisu vidjeli i crpla hranu odonud, gdje većina nalazi samu prazninu i pustoš. Zašto nitko nije razumio i nije mi dao ono, na što sam imao pravo?

No ja se ne tužim na onu bijedu, niti se sramim prošlih poniženja. Lakoća života bila bi me možda učinila većom kukavicom, manje žalosnim i na kraju siromašnijim čovjekom. Postojana tuga osobe, koja ne posjeduje i ne može da posjeduje, odalečivala me je od drugih i prisilila moj duh da se u boli prekali, izoštri — i da postane dostojniji.

7

MOJA PRIRODA

Ja ne dugujem svoju dušu samo knjigama i mrtvima, nego i stablima i gorama. Priroda me je odgojila isto toliko, koliko i knjižnica. Neka naročita priroda: sve ono, što je u njoj pjesničko, me-

lanholično, sivo i samotno, upio sam u se od toskanske prirode, od prirode u okolici Firence.

Moj otac, mučaljiv čovjek, čija je intelektualna radoznalost bila jače razvijena nego što je odgovaralo njegovu položaju, vodio me svake nedjelje već od djetinjstva izvan grada. Izlazili smo sami, poslije ručka, bez riječi. Otac je znao neke samotne puteve, puste i izvan ruke, gdje se hodilo polako čitave sate, a da se ne sretne ni živa duša. Ne baš uvijek: katkad bismo se namjerili na kakova popa, seljaka ili staricu. Pozdravili bismo se i produžili svoj put.

Otac je bio skoro uvijek zamišljen — ja sam premišljao u sebi o preuranjenim brigama ili o nedužnim obrisima ideja. Ali sam gledao. Iznad zidova, medju kojima se pružala cesta, visjele su drhtave grane pepeljastih maslina, ili su se redale male, siromašne, zapuštene ruže, sa zamrljanim i isplavljenim cvjetovima, s kojih je padao list po list u žlijeb, da ondje sagnjije. Koliko milja uz te zidove! Još i danas vidim ove zidove; to su bili ili niski zidići, na koje se moglo zgodno i sjesti; pa vlažni zidovi, kojima su pukotine ispunjali sivi lišaji i zelene gljive; a po njima curila crna tekućina; ili su bili veoma visoki zidovi sa debelim, crnim stablima, razgranjenima na vrhu, koji su izgledali kao neki lebdeći perivoji; pa počevši od gradskih vrata novi zidovi, koji su nedavno okrečeni i prekriti grubim crtarijama običnog zidara. Gdjegdje po koja vrtna vrata raznih dvoraca — zatvorena i tamna vrata, iza kojih je skakao pas i zaglušivao nas svojim lajanjem; ili rastvorena vrata, uz koja

se dizao čempres kao čuvar, te put, koji vodi gore uz strminu, okružen borovicom i lovorikom. Gdjegdje bi prestajali zidovi, a zamjenjivale ih živice, visoke, trnovite, zimi bijele od rose i snijega, u proljeću bijele od cvijeća, a krajem ljeta crne od kupina. A još dalje od grada, nestajali bi zidovi i ograde — te bi se samotna cesta uspinjala medju čempresima ili jelama, a u nizini bih motrio izbražđene doline, mokre livade u magli i pune iluzije beskrajnosti.

Meni se činilo, da se preporadjam. Samo tamo gore, dok mi je vjetar udarao u lice, gologlav, bez odredjenih misli, osjećao sam da živim onako, kako sam to uvijek želio. Kad smo se spuštali, vraćajući se u grad, ponovo bi tuga obuzela moje srce, a mučni bi večernji sumrak pratio moju čežnju uz lagani zvuk nepoznatih zvona. Onda bih, da se ne odijelim posve od tog slobodnog i svježeg svijeta, ponio sa sobom po koji njegov komadić: crnu maslinu, namrskanu, svjetlucavu, nadjenu na zemlji medju lišćem; žir sa hrapavom čahurom; mramorasti kamen okrnjen i oštar poput gorske kose; tvrdi i zeleni pin; bobicu čempresa; kiticu iglaste jele; šišku duba... Meni se svidjalo sve ono, što je jednostavno i priprosto — sve ono, što je ličilo na gorsko i nedotjerano — ono, što je davalo utisak snage, samotnosti, zdravoga života bez vrtlara.

Ja ne volim bogate, luksuzne prirode južnih i tropskih krajeva — ne svidja mi se šareno i miomirisno cvijeće, veliko voće, sunce. Priroda, koju ja osjećam, moja priroda, to je priroda Toskane, gdje sam naučio disati i misliti; gola, siromašna,

siva, turobna priroda bez raskoši, bez gizde bojâ, bez miomirisa i poganskih krasota, ali tako intimna, domaća, stvorena za nježnu osjetljivost, za samotne mislioce. Priroda nekako samostanska i franjevačka, priroda malko opora i crna, gdje pod travom obraslom površinom osjećaš kameni kostur, gdje se visoka, tamna, pusta brda uzdižu naglo kao da prijete spokojnim i plodnim dolinama. Sentimentalna priroda moga djetinjstva; uzbudljiva i moralna priroda moje mladosti; bijedna i suha priroda Toskane, sastavljena od jasnog i tvrdog kamenja, od poštenog i pučkog cvijeća, od otpornih čempresa, od malih hrastova i grmlja, koje se ne buni; — koliko mi je izgledala ljepšom od glasovitih južnih priroda sa palmama i narančama i indijskim smokvama i bijelom prašinom i žarkim ljetnim suncem!

Išli smo na šetnju u svako godišnje doba, ali kad probudim uspomene, vidim samo zimu ili jesen ili kišno proljeće: nebo zastrto, sivo, jednoličnо; oštar vjetar ili hladni i namršteni mir zemlje, koja trpi i radi u svojim dubinama. Ne vidim nikada sunca; ne osjećam nikada vrućine; ili vidim neko blijedo sunce, koje proviruje na časove izmedju letećih oblaka, tako da zemlja izgleda još crnja svaki put kad se ono ponovo sakrije. Vidim prirodu kao pod sjevernim nebom sa svom onom sabranošću i pustoši s kraja godine, pošto klone i posljednja zaboravljena grančica na suhom pruću loze.

I sjećam se dobro nekih kratkih vjetrovitih dana siječnja i veljače, kad smo hodili brzo po tvrdim i smrznutim putevima, tako da su koraci odjekivali medju suhim zidovima ispod malih, bijelih i visokih oblaka. Poslije dugog hodanja vraćao bih se kući sa zapaljenim nogama i rumenim licem, sav trepţav i krepak, kao da se vraćam s neke pobjede. A vrativši se u onu siromašnu i tamnu kuću i u svoju hladnu i neurednu sobicu s malom uljanom svjetiljkom od mjedi, koja je davala vrlo malo svjetlosti i sjećala me pogrebâ, činilo mi se, kao da se ponovo vraćam u osrednjost, u ropstvo — u smrt. I tada bih uzeo kakvu knjigu, te bih čitao uz slabu svjetlost one pogrebne svjetiljke, dok bi mi se malo pomalo cijelo tijelo ohladilo, noge opet sledile i turobnost se podvostručila, pa bih se onda bacio na krevet, da u snu zakopam sve neizražene želje i neodredjene sanje nekog života, koji je bio previše različit od ovoga — kao i od svakog života.

appassionato

Napustio sam zauvijek ravnice.
Ibsen

8

OTKRIĆE ZLA

Iz podivljalog i prerano introspektivnog djetinjstva; iz ponižene samoće, koju mi je nametnula moja plahost, osobenost i bijeda; iz čestih poraza previše ambicioznog enciklopedizma; iz elegijskog lirizma, koji sam preživljavao po tamnim putevima, izmedju zacrnjenih zidova i pod sivkastim nebom; iz mutnih poriva prema herojskom, dostojnom, pjesničkom životu, porivâ, kojih bih se odmah morao odreći i utapati ih u prokletu svakidašnjicu ograničenog provincijalnog, nevoljnog i ponizujućeg života — iz svega toga je proizašao očajni pesimizam, zatvoren u sebi kao tvrdjava bez prozora. Tek što je razum — pri kraju dječaštva — postao punoljetan, tražio je od života njegov smisao, ali nije dobio odgovora. Teorija je dala oblik melanholiji. Iza fizičke i apsolutne tuge popodneva o zimskim svetačnim danima nadošla su pitanja o dobru i zlu postajanja, dok bi duh odgovarao »ne« na svako obećanje; ponavljao »ne« kao odgovor na svaku lažnu sanju, na svaki dvolični užitak i du-

hao bi na posljednje moje čare kao vjetar o ponoći na nekoliko plamičaka, preostalih od neke neuspjele rasvjete.

Iza mlohavosti zbog neprospavanih noći, kad te spopane želja da sažaljuješ samoga sebe, pa i bez razloga, onako kako nećeš nikada nikoga sažaljevati, iza takove mlohavosti slijedila su istraživanja o naravi bola, o kratkotrajnosti radosti, o vrijednosti zemaljske sreće; iza patetičnih soneta o svršetku dana i jeseni, slijedila je čvrsta nakana da javno i racionalno protestiram p r o t i v ž i v o t i n j s k o g p r i h v a ć a n j a ž i v o t a.

U toj dobi pojavilo se preda mnom vječno i uzaludno pitanje onim istim riječima svih vremena i svih nezadovoljnika: J e l i ž i v o t v r i j e d a n d a s e ž i v i?

Što sam mogao odgovoriti? Život mi je malo obećavao, a ništa mi nije davao. Nisam mogao očekivati bogatstva, — ni slave u nauci, pošto sam se već iz početka silom prilika uputio kratkim i srednjim putem škole, — ni ljubavi od žena, jer sam ružan i plah, — ni beskrajno znanje, jer me je boljela i sama pomisao na prekinute pothvate. Malo se tko brinuo za mene — nitko me nije volio, osim oca i majke, koji su bili previše daleko od ove duše, koja je od njih potjecala, a koja je ipak i njima izgledala tudja.

Preostajala mi je samo misao: uvijek sam volio uopćavati, povezivati odnose izmedju dalekih činjenica, pogadjati zakone, rušiti i ponovo izgradjivati teorije. Malo prije toga, tek što sam pročitao slabo shvaćenu »Novu znanost« (G. Vico), bio sam

zabio sebi u glavu, da ću sastaviti filozofiju književne povijesti i mislio sam, da sam otkrio zakone razvoja umjetnosti, uzroke procvata i opadanja književnosti. Već mi je onda Taine otvarao vidike, te sam mu zavidjao na lakoći u sastavljanju jasnih, sredjenih i simetričkih shema mislî, koje su bile jedva osvijetljene izmedju redaka pregrštima činjenica; već je teoretski demon zasjedao dječaka pjesnika i sugerirao mi formule, sentencije i dobro izvedene zaključke.

Već oboružana misao bacila se, dakle, na ovaj jadni život poklada i svjetionikâ, te brzo otkrila njegovu prazninu i sakrivenu bol. Je li u tome cio život? U svakoj želji naići na uskratu, u svakoj težnji na poricanje, u svakom naprezanju na ćušku — u svakoj čežnji za srećom, kojom se često ponesemo u šesnaestoj i osamnaestoj godini, naići na ništava obećanja. Ništavost, maskirana na sto načina! Vjera, slava, umjetnost, djelovanje, raj, osvajanje: maske na licu, očnice bez očiju, usta bez jezikâ, poljupci bez uzvrata.

Da bude snošljiv život, treba intenzivno živjeti. Osjetljivost ga ispunjava od časa na čas i, premda se mijenja poput tekućice, ona nas barem nosi kao struja, koja može da izgleda jednolična i vječna. Ali ako se život analizira i razgoliti i oljušti mišlju, razumom, logikom, filozofijom, onda se pokaže praznina bez dna, onda ništavost otvoreno priznaje svoje ništa, i očaj se ugnijezdi u duši, kao što se andjeo postavlja na napušteni grob sina Božjega.

Tako se dogodilo, da sam se, težeći svim žarom za višim životom, učvrstio u negiranju života. Moj odgovor — jedini, koji je onda bio moguć — na zlobnu nepravdu udesa i na mučaljivo neprijateljstvo ljudi, bilo je uvjerenje o neizmjernoj ispraznosti svega, o prirodjenoj zloći i neuklonjivoj nesreći ljudskoga roda.

Moj pesimizam, premda sam ga formulirao i držao najradikalnijim, nije ipak bio dosljedan i nije dopr'o tako daleko, kako je mogao i morao doprijeti. Bio je isprva sentimentalan, pjesničko-književan. Bijesni enciklopedist i lirik u zametku, koji su se u meni krili, porazdijelili su svoje djelovanje. Pa i samo otkriće, da je život zlo, bilo je takodjer povod novim kompilacijama. Čitajući, sakupio sam izlive pjesnikâ, ispade dramatikâ, izreke govornikâ, opomene propovjednikâ, aforizme pravih i tobožnjih filozofa, u kojima je, otvoreno ili prikriveno, dokazana ili bolnim srcem izražena uzaludnost postojanja, nadmoć zla, tuga prekinutih sanja, rastrganih iluzija; žalost za prošlošću, koja se ne vraća; očaj, koji sagiba i lomi dušu pošto se upozna život sa svih strana — malen otok i tek malo rasvijetljen od neizmjernog vrtloga ništavosti. Tako sam sastavio tužnu zbirku bola, pretvorena u riječi, gdje su se distisi, paradoksi, jadikovanja i žaljenja ljudi, dalekih po prostoru, vremenu i duši, našli zgrnuti zajedno, isto onako kao što i jadni zbor ljudskog nezadovoljstva.

Ne iz puke književne radoznalosti: bio sam iskren. Davala mi je snage činjenica, da sam i kod drugih nalazio onu klonulost duha i ona prokletstva. Činilo mi se, da nisam više sâm, da sam našao braću, sudrugove, rodjene za mene, mrtve tješite-

lje. Činilo mi se, da ne mogu griješiti u svom poricanju, te da ono nije puki i kukavni protest dječaka, pokvarena neurednim sanjarenjem.

Ali nisam samo sabirao zbirku mudrih izreka: mislio sam, da i sâm napišem knjigu, pravu knjigu o životu; knjigu, koja bi morala jedanput zauvijek uvjeriti ljude, da treba omalovažavati same sebe, druge i sve što postoji onako, kako to svak zaslužuje. U to sam se doba namjerio prvi put na jednoga velikog filozofa. Listao sam, čitao, mozgao Schopenhauera na odlomke, na komade, na prekid, ali ipak toliko, da sam mogao opaziti, kako laka znanost u knjižicama o geologiji ili evoluciji nije bila vrhunac, do kojega je mogla doprijeti spoznajna inteligencija. I pokušah skicirati povijest pesimizma, pa sam prelistavao po čitave dane povijest filozofije, gdje su privukle moju pažnju i pobudile mi radoznalost druge misli, ne samo one negativne i bolne.

Erudit nije bio više sâm: razvijao se i jačao teoretik. Sastav mog pesimističkog sistema — osnovan na zakonu, da su nužno nedostiživi upravo oni ciljevi, koji se najviše žele — bio je popraćen intelektualnim radostima, skoro novim za mene. I pri tom nisam zaboravio da naginjem krajnostima i cjelini. Bilo mi je žao, što je Schopenhauer bio neprijatelj samoubistva. Ja sam, naprotiv, pripremio, kao posljednji dio velikoga djela, stoički prijedlog sveopćeg samoubistva. Ali ne zato da izazovem buku: naprosto nisam nalazio drugog izlaza. Ne lično samoubistvo, jer je smiješno i beskorisno; ali samoubistvo u masama, svijesno i složno za-

ključeno, takovo, koje bi pustilo da zemlja sama i potpuno prazna nastavi i dalje svoj besciljni put po svemiru. Zamišljao sam, da mogu osnovati društvo, koje bi se moralo sve više razvijati i rasprostirati zajedno s mojom neoborivom knjigom. Kad bi taj savez očajnika potpuno zahvatio čitavo čovječanstvo, onda bi se morao izabrati veliki dan — svršetka! Bio sam promislio i na sredstva. te mi se činilo, da o t r o v ima sve prednosti.

Gluposti, djetinjarije! A ipak, trajna misao, da moram biti apostol ove posljednje odluke života, bila je za mene, za izvjesno vrijeme, jedini razlog da ostanem još u životu. I pristao sam na to da živim jedino u smiješnoj nadi, da ću omogućiti smrt svim ljudima zajedno sa mnom.

9

DRUGI

I nisam više bio sâm. Već pri kraju prve mladosti bio sam napustio onu tmurnu djetinju osamljenost, koja mi je bila sačuvala dušu od prerane vragolije lakoumnih momaka. Imao sam i ja srce. Osjećao sam, da imam nešto da kažem i htio sam da govorim, da nadjem oduška. Do tada sam svu zatomljenu ljubav, koja me je ispunjavala posvećivao samome sebi. Dirnule su me moje prilike, moj život bez cilja i bez izlaza. Dozivao sam u pomoć smrt lošim i patetičnim stihovima na talijanskom i francuskom jeziku; i plakao nad svojom skorom i mračnom smrću. Plakao sam obnoć misleći na sebe, na svoju kukavnu sudbinu čovjeka, kojemu su

svi putevi bili zatvoreni i uskraćena svaka radost. Po danu su moje umorne oči i uvijek crno odijelo odavali već unaprijed neko žalobno raspoloženje, još prije moje smrti.

Trebala mi je ljubav. Htio sam osjetiti nečiju ruku u svojoj ruci, htio sam slušati, kao i to, da i mene netko sluša; imati nekoga, komu bih u tajnosti, u nezaboravljenoj odanosti prvog prijateljstva, mogao izreći one osjećaje, one želje i misli, koji se ne mogu povjeriti ni ocu ni majci. Htio sam imati nekoga ravna sebi, kako bih mogao raditi skupa s njim; nekoga, koji bi bio veći od mene, da me uči i vodi; nekoga manjeg od sebe, da mu pomažem i da ga poučavam.

Motrio sam lica i srca, ali obično sam nalazio samo sažaljenje ili prezir, — ili, što je još gore! — — ono mrsko i površno drugarstvo loše upućenih mladića, koji te hvataju pod ruku da ti pričaju o bludištima ili biciklima. Za školske drugove, pravo da kažem, nisam mario. Tà, kakvi su oni! Filistri, veseli filistri u kratkim hlačama; blijeda bubala i onanisti; dosadne rdje — i onaj mrski, dvolični i ugladjeni »prvak razreda«! Ne, ne. Ja sam trebao ljubezna srca i osobito aktivne i bistre mozgove. Trebao sam onakve, kakav sam bio ja, koji se ne odlikuju u školi, ali čitaju, misle, razmišljaju i koji imaju u glavi neobične radoznalosti i čudnovate sanje. Samo sam jednog takvog našao u školi, ali ni taj nije bio učenik: bio je učitelj. Učitelj iz nužde, a pjesnik po naravi. Kako je bio mlad i plemenita srca, u mojim je riječima i pogledima otkrio dušu, koja je bila za svakoga nijema. Njegov je ulazak u

moj život bio kao pojava prve zvijezde poslije dugog boravljenja u sumraku. On je osokolio moje pjesničke pobude; umio je cijeniti moja tumaranja u književnim istraživanjima i premda je bio sposobniji od mene, ipak me je držao ravnim sebi. Bio je prvi, koji je u onom zalutalom dječaku znao vidjeti čovjeka.

Ali nije mi dostajao on sâm, premda je njegovo prijateljstvo bilo srdačno i očinsko: ja sam tražio mlade ljude, kakav sam bio ja, i toliko sam tražio, da sam za nekoliko godina sudjelovao u raznim grupama ili po gostionicama, gdje mi se činilo, barem isprva, da sam našao vrhunac i pravu gozbu inteligencije.

Počeo sam intimnije općiti sa dva učenika, starija i učenija od mene (znali su latinski i grčki!) s kojima sam osnovao nekakav književni skup pod imenom »Trojstvo«. Sastavili smo kako treba pravila i imenovali upravu: tu je svaki od nas imao po koju ulogu.

Po našim je pravilima svaki morao od vremena do vremena braniti neku tezu i napisati kakvu raspravu, koju bi trebalo pročitati i pretresti pred ostalom dvojicom, a ta su dvojica prema trećemu morala zastupati uvijek protivno stajalište. Kad sam ja bio na redu, nabacio sam na više od sto stranica cjepidlačan i žestok napadaj na »Vjerenike« (Alessandra Manzoni). Tu sam knjigu mrzio od onda, kad sam morao da u školi kroz jednu cijelu godinu pravim logične i gramatičke analize o osrednjim nesrećama Renza Tramaglina i Lucie Mondelle. Ona seljakinja bez strasti; onaj pop be-

dak i kukavica; onaj fratar, koji je imao uvijek ispod mantije spremnu propovijed i blagoslov; onaj »neimenovani«, koji je na početku uistinu grozan, a kasnije se sav promijeni na jecanje jedne bigotne žene iz puka i ponizuje pred lukavom retorikom jednog sveca — sve mi je to dotužilo i ljutilo me. Nisam osjećao svu onu pravu i veliku umjetnost na mnogim stranicama ove previše slavne knjige, dok je naprotiv onaj njezin pobožni i kršćanski dah, ona servilna predanost volji gospodina Boga; ono uzorno kažnjavanje grješnika popraćeno pravednom pobjedom jednostavnih i nesretnih duša — revoltiralo moj plameni, satanski kardučijevski duh.

U prirodi, pod lijepim vedrim nebom mjeseca veljače, pročitao sam taj svoj napadaj i on je ostavio vrlo loš utisak na moja dva druga, koji su kasnije postali vrsni i ugledni državni sluge. A kako to? Najmladji, najmanji od ove trojice usudjuje se dirati, ismjehavati i osporavati vrijednost jednom remek-djelu talijanskog genija! Mogla bi se donekle oprostiti smjelost, srčanost kao i pomanjkanje predrasuda — ali u toj mjeri nikako! Diskusija je bila oštrija i borbenija nego obično. Vidjao sam se poslije toga više puta sa svoja dva cenzora i s njima razgovarao, ali o »Trojstvu« nikad više nije bilo riječi.

Srećom, kratko vrijeme iza toga, upoznao sam se s jednim čovjekom — mnogo starijim od mene — koji je bio sasvim drukčiji od one dvojice; pjesnik (t. j. pisao je pjesme u stihovima i u prozi); muzičar (svirao je flautu); zanešenjak, srdačan i nastran, baš kako sam želio. Poznavao je i volio upravo

pisce moje miljenike (Poe, Walt Whitman . . .); upozorio me je na Baudelairea; dao mi da čitam neke čudnovate knjige, meni nepoznate: Flaubert, Dostojevski, Anatol France . . . Njegov je život bio dvostruk: upravnik, ili tako nešto, preko dana, a gorljiv i neobuzdan sanjar, navečer i nedjeljom. Mnogo je pisao i čak je našao načina, da mu neke stvari štampaju u novinama. Upoznao me s drugim svojim prijateljima umjetnicima ili su barem imali pretenziju da to jesu: jedan tankoćutni pjesnik, bogat u slikovitim izrazima, izblijedio od pustih melanholija, obožavalac Heinea skupa sa D' Annunzijem, strastven čitač svih književnosti i na koncu konca bogodani pisac. Bio je visok i tanahan kao struk liljana; blijed kao mistični novak; stidljiv i slabačak kao djevica, ali je bio sušičav i uskoro umro.

Medju njima sam upoznao i nekog tajanstvenog i turobnog slikara, koji je obožavao Boeklina; jednog guslača, napola ludog, koji je umio improvizirati na klaviru pomamne koračnice; jednog komponista početnika, koji je vječno obilazio tražeći libreto, lekcije pjevanja i tudje žene.

Kako sam se kasnije uvjerio, to nisu bili ljudi, koji su mi mogli mnogo dati ili od kojih su se mogla očekivati velika djela. A ipak, to je za mene, nakon hladnih knjiga, bio prvi dodir sa toplim i živim svijetom umjetnosti. U tom su skupu malogradske boheme bile zastupane sve duševne aktivnosti. Gledao sam u njima ljude, koji su radili i stvarali, i koji će ipak prije ili kasnije postati slavni, te ne će uvijek biti ukočene slike glasovitih i velikih mrtvaca, već pokopanih.

Iz tih bi tmurnih, izmučenih mladih duša, opitih sanjama i rastrganih sumnjama, morali izaći budući geniji, osvajači vječnosti i sretni stvaratelji novih ljepota. A ja sam htio biti jedan od njih, osjetiti se drûgom i bratom u tom podzemnom traganju za ljepotom i srećom.

Svakog smo se blagdana sastajali u kući najstarijega izmedju nas: pili smo kavu, pušili (prve cigarete!), govorili sa zanosnom iskrenošću o novo izašloj knjizi, o tek otkritom piscu, o kakvom članku i djelu; raspravljali smo, prepirali se i derali. Ili su pak pjesnici, dok bi se stišalo oduševljenje društva, čitali svoje pjesme, ispjevane u nedjelje; ili je netko svirao na flauti kakav monotoni nježni pastoral; ili je drugi svirao Bacha ili po koji komad svoje vlastite kompozicije.

U nama je svima bila tvrda nada, da smo odredjeni za slavu i veličinu. Svaki se od nas divio drugome i bio ujedno predmetom divljenja drugova. Nije bilo zavisti ni natjecanja. Htjeli smo ostati u iluzijama i sanjariti; medju izrazima koje smo uzajamno najviše ponavljali bio je i ovaj: »da treba s velikim gutljajima piti iz pehara tlapnja«. Što je zapravo bila i u čemu se sastojala ta slavna tlapnja, koju smo na našim nedjeljama toliko zlorabili — to nisam nikada mogao saznati.

Medju ono pet članova imao sam i ja svoju ulogu. Igrao sam u tom društvu ulogu kritika, naučenjaka, filozofa. Na mene su se obraćali, kad su trebali podatke iz povijesti ili o knjigama ili točne upute u moderne teorije. Oni su bili uvjereni o mojoj neizmjernoj učenosti, a ja sam osjećao, da

djelomično i zaslužujem taj glas s obzirom na njihovo neznanje. Ali zbog tog dobrog glasa i moje ne sasvim svladane mučaljivosti, ja sam uživao toliki autoritet, da su me se bojali više nego što je trebalo. Tako da im gotovo nikada nisam od straha pred velikim štovanjem, koje su mi iskazivali, čitao ono što sam tada u žurbi pisao o najzamršenijim problemima života i smrti.

Premda sam se dobro osjećao u tom periodičkom metežu, ipak me to nije zadovoljavalo i moj duh, već naviknut da teži k apstrakcijama i pojmovnim konstrukcijama, tražio je nešto drugo. Tu sam uživao u toplini onog površnog i donekle banalnog zanosa; poezija mi je širila i dotjeravala osjetljivost; muzika, koju sam tek tada počinjao uživati, pratila je svojim teškim ritmom moj vizionarski polet.

Ali u nijednom od tih mojih prijatelja nisam nalazio oduševljenja za golu misao, za mudrovanje, za logične polemike. I nakon nekoliko godina ja sam se iznevjerio: — napustio sam ih malo pomalo, da ih zamijenim sa drugim drugovima i sa novim cerebralnim orgijama.

Bila su trojica tih novih drugova. Jedan je bio student medicine, plav i lijep, koji je volio Sheleya i Musseta više nego rasprave o psihijatriji i galeriju »degli Uffizi« više nego anatomsku dvoranu; drugi je gotovo već doktor u književnosti, onizak i brbljav, koji je prekopavao u knjižnicama i bio nepoznat pjesnik, vinopija i pretjeran, ali u suštini dobar dečko; treći deran, manji od svih nas, neuredan u svemu, nije bio učenik nijedne škole, nije učio nikakav

predmet, zakleti neprijatelj svake discipline, bez pouzdanja u samoga sebe i vrlo ohol, ciničan i melanholičan. Odmah sam opazio, da upravo u njemu ima više duše i dobrog materijala nego u ostaloj dvojici, pa sam se naročito njemu približio. Tek što sam ga upoznao, počesmo se prepirati, ali je on kasnije postao moj saveznik protiv druge dvojice, koji su u našim brojnim svakidašnjim sastancima predstavljali poeziju, književnost, eleganciju, snobizam — u jednu riječ: onaj danuncijevski duh koji se tada počinjao naduvati i trovati prije vremena talijansku mladež. Mi smo se dvojica naprotiv posvetili činjenicama, pozitivnom znanju, idejama, jednostavnoj i simetričnoj teoriji, ozbiljnoj filozofiji.

Uspjelo nam je da nekoliko mjeseci provedemo skupa i da raspravljamo bez velike ogorčenosti. Nekoje zajedničke simpatije, a osobito mržnje, koje smo svi snažno osjećali, usko su nas povezale. Ali na kraju smo se počeli uzajamno peckati i zajedati; s ironije smo brzo prešli na sarkazam, na uvrede, na napadaje. I društvo se raspade na tajanstven način: osjećala se neka tragična sumnja... Napokon smo sporazumno zaključili apsolutni i vječni rastanak: dva na jednu, a dva na drugu stranu. Pamtim još onaj ugao i čas, kad smo odlučili i sa malo riječi proveli neizbježivi razlaz. Rastali smo se bez pozdrava i bez stiska ruku. I kad se približavala večer, ja sam ostao s â m sa samim jednim prijateljem, s jednim prijateljem cijeloga svoga života, s prijateljem, koji mi je bio potpuno odan.

10

ON

Dragi Giuliano! Proteklo je već dvanaest i više godina od one tmurne i kišovite jeseni, kad su se naše lutajuće duše srele i našle. Možemo mirno i otvoreno govoriti o onom vremenu, kao da se i ne radi baš o nama, koji imamo još ista imena i prezimena i toliko zajedničkih uspomena. Nismo više oni isti. Ja nisam više ja — ti nisi više ti. U jednom smo se času uputili različitim putevima. Ti si sada ozbiljan čovjek, ugledan i radišan: imaš obožavateljâ, sumišljenikâ, a valjda i učenikâ. Preživio si svoje borbe; možeš pokazivati svoje rane; znao si iz ničega stvoriti nešto, što je trajno i korisno; htio si sakriti žalosne zgode svoje složene duše ispod radničke pregače i naočala računarskog činovnika.

Ja sam ostao gotovo uvijek ona svjetska protuha, hirovit i bez kormila kao i u ono doba: — nemam zanimanja ni stranke; nemam ničega stalnog, gdje bih naslonio glavu; nemam ni komadića svijeta, koji bih mogao opasati zidom, te kazati: moj je! Ali sam se i ja promijenio — i te kako!

Možemo dakle govoriti o onim godinama po izgledu spokojni, kao da je to povijest i baš tudja povijest. Ali ne mogu, a da o tome ne govorim; naše prijateljstvo nije bilo kao sva ostala: frivolno, prolazno, sentimentalno. I ti ćeš priznati, da nije bilo onakvo kakva su sva ostala prijateljstva.

Ja ne znam, da li si ti ikada duboko i u punoj mjeri osjetio, kako je naše dugotrajno bratstvo bilo

ozbiljan i lijep dogadjaj. Što se mene tiče, ja se sjećam svog života u onim godinama uvijek u vezi s tvojim likom radišnog i razdražljivog jakobinca. Vidim sebe zajedno s tobom u borbi protiv zimskog vjetra i ljetne prašine; vidim, kako smo naslonjeni na ogradu obale Arna promatrajući uzaludno bjesnilo vode uz pregrade; te ležeći na travi kakve uzvisine na Mugellu; ili kako sagnuti prekopavamo stare knjige na kolicima ili kako mučaljivo sjedimo uz prazan stol kakve seoske birtije. Koliko se god naprezao, ne mogu se nikada sjetiti sebe sama. Spominjem se svakog dana našeg zajedničkog života i ničega drugoga.

Sjećaš li se svoje prve kuće u onoj čistoj i samotnoj ulici, medju palačama sa čvrsto ogradjenim perivojima, gdje pred veče ne prolazi nitko osim zaljubljenih parova ili po koji čuvar? Bila je to jedna velika i malo požutjela kuća, te premda nije mogla još imati ni pedeset godina, ipak je nekako odisala starinom i tugom. Sjećaš li se one velike i tamne sobe, prepune knjigâ, spremište svih talijanskih i francuskih krasota; plodna obećana zemlja za sve znatiželje mene neuka? Sjećaš li se dugih razgovora u tvojoj sobi uz toplo pucketanje suhih drva, dok se brzo spuštala večer, a zvona neprestano oplakivala nekog zaboravljenog mrtvaca? A sjećaš li se onog neobradjenog vrtića, udubenog medju vlažnim zidovima sa trajno zatvorenim prozorima, gdje smo uzbudjena srca prvi put govorili o Stirneru i o božanskoj slobodi svoga »ja«? Ili se možda još sjećaš, kad bismo se penjali na brežuljke, da sačekamo zapad sunca, i gledali na grad, koji

se lijeno pružao uz obale trome rijeke i pitali ga: »Hoćeš li biti naš?«

Katkad smo išli i dalje na brda tražeći samoću, vjetar i ozbiljnost. Put nam nije nikada izgledao predug. Hodili smo svojim ubrzanim korakom nestrpljivih pješaka, te su nam mjesto pjevanja veselili hod misli i paroksi. Usponi su nas dražili kao bitka, koju moramo izvojštiti; spuštanje nas je naprotiv ponižavalo i ušutkivalo. Ostavljali smo u žurbi gradske zidine, željezne ograde, obradjena polja sa brazdama ravnima poput crta na školskoj pisanki. Tražili smo visinu i slobodu; ceste bez pravilnih živica; puteljke i stramputice; ogoljele šume, kamenite strmine, koje vode do nenapučenih kuća. A kad bismo stigli do vrha, pod zidine starog napuštenog samostana ili uz ruševine stare kule, zapjevali bismo Marseljezu u hladnoj tišini mjeseca veljače, pred opustjelim i očajnim uvalama, pred dalekim brdima, crnima od siromaštva uzduž obale, a bijelima od svjetlosti i snijega na visinama prema namrštenom oblačnom nebu, i tad bi se širila naša prsa od dubokog disanja i snažnog kucanja srca. Koliko smo bili daleko od uzanog i bučnog grada, od svih posvećenih zakona svakidašnjeg ponižavanja! Činilo nam se, da smo sami na svijetu; gospodari svijeta: jedini dostojni i plemeniti ljudi. Duvao je vjetar bacajući nam u lice po koju kap, preostale na skorenom listu; putovali su bijeli, ozbiljni oblaci po velikom bezbojnom nebu; jecala su stabla, šibana nemilim udarcima sjevernjaka, a trave su oprudjene i izblijedjele strpljivo čekale proljeće i miomirisnu tajnu ljubice.

Dragi Giuliano: mi smo danas dva čovjeka, a ne više dva dječaka. Imamo ženu i djecu; imamo mnogo dužnosti i u neku ruku brigu oko dušâ. Pa ipak ja mislim, ako je išta iskreno ikada izašlo iz naših duša; ako bude ostalo nešto našega i poslije smrti u tudjim dušama, onda mi to moramo i morat ćemo zahvaliti onim hladnim zimskim blagdanima, onom bijegu u dvoje prema goloj zemlji i neokaljanim visinama.

Sjeti se onih večeri, kad sam ja dolazio k tebi u onu drugu kuću, gdje si sam pisao i čekao mene. Pred tvojim je prozorima bio čempres, malko razbarušen i prašan, crn i potpuno osamljen na rubu starog perivoja. I često smo gledali na tu uzvisinu. Naš je život bio i morao da bude uspon. Sve smo svoje sanje zamišljali na visoku, stojeći na uveloj travi uz miomiris žuke u zraku. Sve smo svoje planove o knjigama, programe o novinama, osnove akcijâ, sve smo to začeli i razvili tamo gore, nekoliko stotina metara iznad mora i iznad ljudi. I što god sam ja promislio i predložio, bilo je u vezi s tobom; a ti si u svojim prijedlozima uvijek računao sa mnom, tako da smo cio svijet ovako razdijelili: mi dvojica s jedne, a sve ostalo s druge strane.

Tamo gore, na kraju ulice San Leonardo, bila su dva debela i ponosita čempresa gotovo jednake visine. Bili su sljubljeni jedan uz drugi i nisu imali drugova oko sebe. Jedanput smo kazali, da su oni čempresi kao nas dvojica, te kao što su oni isprepleli svoje žile ispod zemlje, a granje u zraku, da smo tako i mi htjeli biti udruženi u životu i u bu-

dućnosti. I kazali smo također, da će sudbina onih čempresa biti jednaka našoj, pa ako jedan od njih posijeku ili ga uništi grom, da bi se isto tako dogodilo i jednome od nas... Sjećaš li se? Ali su oba čempresa još uvijek tu i niti ih je izgubila oluja niti ih je sjekira ogolila, pa i dalje slijeću na njih u predvečerje vrapci da šaputaju o ljubavi. A i mi smo dvojica živi i uvijek blizu jedan drugome, ali nam luda obijest ne muti više glave, i kad prodjem mimo ona dva crna brata, pognem glavu — ne znam zašto — i stegne me u srcu.

Zar nisi svijestan, kako je bila ozbiljna i lijepa činjenica tó naše ondašnje prijateljstvo? Ja ne znam, da li sam ja onako živ u tvom sjećanju, kao što si ti u mojem. Ne znam, da li si ti uvjeren, da se je najbolji dio našega života počeo onda, a ne prije, i da je upravo u onim godinama naša duša dobila zauvijek svoje obličje i izmjerila dubinu svojih krila.

Mi smo blizu i daleko jedan od drugoga, prijatelju moj, i ja ne znam više ništa o tebi, kao što ni ti ništa više ne znaš o meni.

Ali, ako te ponovo gledam gdje sjediš na velikim i išaranim klupama biblioteke, u jutarnjem i popodnevnom intenzivnom radu prignuta nad otvorenim knjigama i pripravljenom papiru, te ako ponovo čujem tvoj glas, koji me je nešto pitao ili mi je odgovarao gledajući uokolo kosim pogledom da strogi nadziratelj, koji šeta gore-dolje, ne bi čuo naše nedozvoljeno šaputanje, eh, onda sve razumijem, i ti ponovo postaješ moj, sav moj kao u onim davnim danima našega nestrpljivog spremanja.

Ili kad bismo išli zajedno u kavanu navečer

kasno, te bismo sjeli za posljednji stol tamo u najzabitnijem uglu gvozdene i staklene pivnice? Sjećaš li se, kako bismo mučke i prezirno, uspravni i omotani u crne plašteve, prolazili pokraj stolova uglednih porodica i osamljenih filistara, koji su umirali od dosade, hipnotizirani od praznih čaša uz grohotan smijeh poput konobara, elegantnih i vulgarnih mladića? S kakvim bismo se zadovoljstvom zabili u onaj kut, pili onu toplu i lošu crnu kavu, spominjali uspjehe onog dana, komentirali prošlost i budućnost kao i bedasto lice uz susjedni stol i sudbinu svijeta, rane na zemlji i nade u nebu! Koliko smo knjiga uništili, koliko misli otkrili, koliko slava skrhali, koliko sistema oborili, za koliko djelâ napisali kazalo i predgovor, kolikim paradoksima davali maha i kolikim strjelama izoštrili vrške! Nekmoli apsint ili šampanjac! Naša je mladost bila divno pijanstvo bez vina; orgija bez žena; svečanost bez glazbe i plesa. Bila je danomično zanosno iskapanje svoga »ja«, svoga najintimnijeg i pravog »ja«: neprestano otkrivanje i popravljanje svojih sposobnosti kao pojmovnih lirika i istraživača dubinâ.

Mi smo se skupa otkrili i skupa smo otkrili misao. Ja sam tebi otkrio tvoju dušu, a ti meni otvorio moju. Skupa smo sve vjerovali i sve poricali: gradili smo i rušili. Jedan uz drugoga, rame uz rame, tražili smo istine, gutali knjige i pretresali neprijeporne slave. Istodobno smo se oslobodili vjerâ otaca, plemenskih idola, brnjicâ plašljivaca. Spavali smo u istom krevetu, jeli za istim stolom i u istim knjigama označivali stranice. A ipak u našem prijateljstvu nije bilo ni truna mekušnosti, ništa ženskog, ni ikakve patetičnosti i — mogu ipak reći — ni truna srdačnosti. Bilo je to prijateljstvo dvaju mučenih mozgova, a ne baš sklad ljubavnih čuvstava dvaju povjerljivih srdaca.

Nismo se nikada poljubili, nismo nikad plakali zajedno, nikada i nijedan od nas nije povjerio drugome najmilije tajne svojih strasti. Kad si se zaljubio, doznao sam to od drugih, a tvoje vjenčanje saznao sam iz »Corriere della Sera«. Nismo uzalud s toliko zanosa čitali »Le Rouge et le Noire« i »La Mort du loup«.

Jest: morat ćeš priznati. Naše prijateljstvo nije bilo kao ostala. Potpuno cerebralno, intelektualno, filozofsko, ali uza sve to bilo je u njemu žara i oluja združenih srdaca. I nisam baš siguran, da se nije doticalo srca. Ja nisam samo mozak. Ne osjećaš li, koliko je čežnje u ovom sjećanju, u ovim uspomenama neopozive sreće? A zašto me ta prošlost zajedničkog čitanja, zajedničkih izleta i razgovora — ta jednostavna i sabrana prošlost rada i mukâ — može da gane više negoli uspomena jedne ljubavi? Zašto još uvijek osjećam za tebe neku neizraženu nježnost, koju ti nikada nisam očitovao, nikada ni u svojim činima ni u pismima? Ne: nikako, ja nikako ne mogu kazati, da je sve to bilo mimo srca.

Valjda bi ti sâm mogao to reći, ali te ja ne pitam. Ne ću da kažeš: bit će to još jedna od onih tajna (posljednja!) koja je omogućivala, da naše muževno bratstvo bude što čišće.

11

OTKRIĆE JEDINSTVA

Do toga je vremena misao bila svjedok i podržavač neraspoloženja, žalosti, nedužnog gadjenja na život. Štaka, armadura, potpor i ništa više. Dozivao sam na sav glas filozofiju, da mi pomogne izraziti i opravdati moj osjećaj: kao saveznicu, pomoćnicu i služavku, koju sam hvalio, dok mi je povladjivala i posudjivala mi svoju sliku — dostojnu štovanja prema ondašnjem mom mišljenju — da pred neprijateljima ne očitujem lirske golotinje mojih djetinjskih i umišljenih borba. Ali u tom izboru tamne, nekićene filozofske livreje, mjesto šekspirskog i nacifranog plašta poezije, bio je znak instinktivne naklonosti prema apstraktnoj misli, kao i priznanje, sada mogu da to kažem, da je ono samo ruho imalo neku vrijednost i veću od drugih, bio je napokon znak, da je i pod tim plaštem moglo takodjer biti jako i živo tijelo.

I doista, misao mi je pomogla da se riješim boli. Metoda je učinila da zaboravim na rezultate, a sredstvo je uništilo cilj. Moja je fiksna ideja, kako sam rekao, bila da dokažem, kako je život jedno zlo, i to na najsigurniji, nesumnjivi i definitivan način — tako da mi to nitko nije mogao poreći; na takav način, da su svi morali reći: tako je i ne može biti drugačije!

Onda mi se činilo, da je sama nauka mogla pružati sigurnost, i eventualno filozofija, ali filozofija, koja je povezana s naukom, iz koje je proizašla. Svi poznaju tu filozofiju: zove se, u naše

doba, pozitivizam. Odlučio sam se dakle, da pozitivno dokažem pesimizam.

Bacio sam se svim žarom svojih osamnaest godina na antropologije i psihologije i biologije i socijologije, koje su tada bile na onom neizdrživom vrhuncu nagovješćujući skori umor. Nakupio sam činjenice; prepise brojaka; primijenio teorije; pokušao uopćavati; majmunski sam improvizirao kojekakove hipoteze i sisteme. I malo pomalo počeo sam uživati u tome; zaboravio sam na tragediju svijeta, na leopardijevsku taštinu, na šopenhauersko odricanje, a i na svoje neodredjeno nezadovoljstvo. Svidjalo mi se traganje zbog traganja; misao, koja radja drugu širu; čudesnu moć apstrakcije, koja može da sve zahvati. Zaokupiše me posve metode i pojmovi: nisam više vidio svoje boli, odražene u svijetu, ali sam osjetio, da svijet misli u meni. Od toga je vremena moj život bio misao i samo misao. Činilo mi se, da je ideja jedina stvarnost, a jedini savršeni izraz filozofija.

Bio sam pretrpan činjenicama, ali mi one nisu dostajale. Ma koliko istraživao i slagao činjenice, one nisu iscrpljivale neizmjernost. Ono bogatstvo pojedinosti, koje je bilo moje jedino bogatstvo kao nesredjenog erudita, izgledalo mi je da je očajna bijeda. Moja pamet, željna širine i potpunosti, tražila je univerzalne pojmove kao jedinu hranu, koja me je napokon mogla nasititi. Teorije su mi se svidjale više od dokazâ, ideje više od iskustava, a same dvije činjenice izgledale su mi dovoljne da izgradim sistem. Hitajući tako naprijed u cilju da obuhvatim sve više stvarnosti sa što manje prin-

cipâ, upadoh, kako je bilo shvatljivo i nužno, u monizam. Ali ne u idealni monizam, koji sam kasnije upoznao, već u onakav monizam kakvim su me mogli inspirirati veliki zastupnici mehanizacije, kojima sam se tada bavio. Vjerovao sam — v j e r o v a o — u jednu jedinu supstanciju, koja sačinjava sva bića u vasioni, supstanciju, koja je, premda neodredjena, sličila više staroj materiji nego ičemu drugome.

Za mene monizam, ta vjera u duboko i bitno jedinstvo svih stvari, nije bila samo puka riječ, fraza, formula. Ja sam ga osjetio i proživio u sebi, u svakom času života, kao što se proživljuje neka strast i ljubav. Sve su razne stvari bile za mene zbilja jedno; jedina supstancija, supstrat svega promjenljivog što postoji, nije bila izmišljotina uma već sama realnost. I zanosio sam se neprestanom nasladom: vjerovanjem u saznanje, da su svi oni predmeti oko mene, tako odijeljeni i različiti za lijepe životinje, bili naprotiv za mene jedan isti predmet, isti početak, isti materijal, porazdijeljen i obojen na hiljadu načina, da bude prikladnije našim sjetilima.

Tako je jaka bila moja vjera, da sam postao apostol. Onda sam se počinjao izdizati iznad kruga školskih sudrugova i sastajati se s kojim starijim intelektualcem (koji je doista bio, ili mi se tako samo činilo, učeniji od mene), kao i s onima, koji su znali manje od mene, ali su bili željni misli, tako da sam s njima mogao pokušati prva svoja iskustva kao učitelj. Uvijek se sjećam jednog muzikalnog i sunčanog časa mjeseca lipnja. Bio sam u kući nekog novelista početnika, kojega sam htio obratiti

na svoju vjeru. Odjednom zazvoniše podnevna zvona i meni se pričini kao da su blagozvučnom toplinom ispunila sav zrak, već obasjan od sunca.

»Evo«, — rekoh mu pokazavši pero, — »pomisli da su ovo pero i ovaj zvuk jedna ista stvar. Ovo je jedna kompaktna sila, privremeno zadržana u drvu i u željezu, a ona druga je sila, koja se sada oslobadja lebdeći u širokim kolutima u plavetilu. Ima li ijedne istine dublje i veličanstvenije od ove?«

I u tom sam času osjećao, vidio, doticao sam se svom dušom onog božanskog jedinstva i jasno sam opažao neprijateljicu zbrku, koja za čas na razne načine hita prema jedinom početku jednog jedinog izvora i vezuje se zatim u budućnosti u pravcu jedinog ušća panteističke nirvane.

12

SVIJET SAM JA

Ali nisam zastao ni na monizmu. Bio sam, kao što sam i sada, protuha i vjetrenjak. Pa i misao ne staje. Zaključak posljednje stranice je samo uvod u drugu igru, i svaki dostignuti vrh samo most za dalji let.

Kad sam usvojio smisao jedinstva, pojavilo se preda mnom pitanje, koje se vječno vraća: od čega se sastoji to jedinstvo? Kako se zove ta nevidljiva i svemoguća supstancija, koja sve čini i sve postaje? Materija? Eter? Energija? Duh?

Obnovio sam u sebi, u velikim potezima, dramu filozofije. Protiv prvih naturalističkih tvrdnja

dizali se racionalni odgovori. Vasiona je od vode ili vatre, od sitnih tjelešcâ ili vrtlogâ postala malo pomalo svijet razuma, mnogostruko utjelovljenje ideja, kristalizacija božanske riječi, raznobojna rijeka slika, kraljevstvo očitovanog duha. Osvojilo me idealistično rješenje. Esse est percipi. Neposredna je stvarnost osjet. Osjet je naša činjenica, duševni fakat. Dalje od toga ne znamo ništa. Jedina je uhoda i svjedok stvarnosti ovo neprestano javljanje i obnavljanje onoga, što je bilo i što postoji u savjesti. Svijet je naša predodžba. Moj filozof nije bio više Schopenhauer nego Berkeley.

Ima li još štogod osim predodžbe? Spoznaja je pouzdan prozor, da vidimo stvarnost ili nekakav sistem sa potamnjelim i išaranim staklima, koja propuštaju samo lažne slike i nejasne sjene istine. A ima li zbilja još nešto iza spoznaje ili ništa iza života? Je li možda puko ogledalo same sebe, kora bez debla, prazno ruho?

Ova pitanja, koja zdrav čovjek sebi ne postavlja, koje filozof po zvanju umije ušutkati mudrim izrekama i sredstvima verbalističke dubine, mene su duboko uznemirivala i silila me na neprekidnu mozgovnu igru, na očajan lov za predmetima, sofizmima i izmotavanjima, tako da sam se zbog svega toga zasopio i uznemirio te postao neumoran, kao da o tome ovisi moj vlastiti život. Sada, nakon toliko godina, vidim svu svoju naivnost u načinu, kako sam postavljao probleme i nespretnost rješenjâ, ali, u ono doba, to su bili ozbiljni doživljaji, nutarnji dogadjaji, puno važniji od prvog čuvstva i od neočekivanog dobitka. Misao je bila

život, a izbor izvjesne teorije bio je pravac jednom biću.

Svaku večer izmedju četiri i sedam, te izmedju osam i dvanaest sati, raspravljanja — raspravljanja sa prijateljima i sa neprijateljima, glasna raspravljanja; sa poletom i žarom. Išli smo uzduž žućkaste rijeke ili gore po visokim alejama, medju svijetom, medju stablima, pod šutljivim i izblijedjelim nebom prvog sumraka, pod kišovitim nebom ili pod treperavim, blistavim zvjezdama, medju svjetinom u magli, u buci kolâ; po mokrom pločniku, po svjetlucavim žalima, ne videći i ne čuvši ništa, ne obazirući se na taj vanjski svijet čije bismo postojanje čas poricali, a čas opet dokazivali. Teorija spoznaje; predodžba i zamjećivanje; objektivni i subjektivni idealizam i realizam. Kant i Stuart Mill: sjetila i razum; Platon i Locke — iznosili bismo cio spoznajni arsenal bez reda kako bi nam došlo na pamet. I vraćali bismo se kući promukli, smušeni, nesigurni, bez ijedne stalne točke i u sumnji, da je sve ovo miješanje definicijâ, dilemâ i izvodâ puki učinak smiješne zabune, jednostavno i beznačajno pitanje nazivâ.

Ali se idealizam uporno držao. Činilo mi se, da je to jedina logična teza — i zato što je logična, nije se zaustavila u meni na običnom izjednačenju vanjskog i unutarnjeg. Svijet je predodžba, dà, ali osim svojih ja ne znam za druge predodžbe. Ove tudje nepoznate su mi kao i bit neživih pojava. Pamet drugih ljudi postoji samo kao hipoteza m o j e pameti. Svijet je dakle m o j a predodžba — svijet je moja duša — svijet sam ja!

Čudnog li otkrića i nenadanog prosvjećenja! Nijedna me ideja nije toliko potresla i promijenila kao ova. Ja se nisam obazirao na njenu smiješnu nevjerojatnost; nisam mislio, da bi mogla biti dijalektička dvoznačna riječ; jednostavno jezično premetanje i ništa više. I sama je njena ludost rasplamsala moju vjeru: Nitko u nju ne vjeruje ili ne može vjerovati? Tim bolje! Vjerujem ja. Najdublja se istina otkrije uvijek kasno i pri kraju.

I vjerovao sam u nju svim mozgom; i shvaćao je ozbiljno, od riječi do riječi, izvlačeći iz nje sve najdalje i najapsurdnije posljedice. Moj život postade fantastičan i divan, premda se oko mene ništa nije promijenilo.

Cio je svijet bio samo jedan dio mojega »ja«; njegovo je postojanje ovisilo o meni, o mojim sjetilima, o mojoj pameti. Prema tome, kako su se kretale, stvari su nastajale i nestajale. Vraćajući se na njih, one bi ponovno oživjele — a napuštajući ih, one bi se opet rasplinule. Kad bih zatvorio oči, sve bi boje umirale, kad bih začepio uši, nikakav zvuk, buka ili harmonija ne bi prekidala mûk u prostoru. A posljednja posljedica: kad ja umrem, cio će svijet biti uništen. I bilo mi je neizvjesno još samo jedno: hoću li umrijeti kao i drugi ljudi? Mogu li pomisliti, da će moja misao prestati misliti?

A ljudi! Prolazne sjene na oklopu moje osjetljivosti, prikaze, izazvane od moje volje, umišljene lutke moga nutarnjeg teatra: koje li zabave! Koliko su mi ništetni i smiješni izgledali više nego prije uza svu njihovu muku! Prolazio sam uz njih i promišljao: Evo, ovi misle da žive, vjeruju da postoje

svaki za sebe a — oni ponizni vjernici — čak i to, da su besmrtni! A ne znadu, da nisu ništa drugo no užurbane slike u mojoj zjenici; slabe uspomene ili očekivanja moje duše; kratkotrajne kapljice rijeke, slika, koja ima u meni samom svoj izvor i utok. Idem dalje: evo ih opet, ovi okruženi ništavilom stupaju zadovoljni, kao da ih čeka potpun i beskrajan život.

I smijao sam se gledajući ih i nisam ih više mrzio, a čak je u meni nestalo svako neraspoloženje prema njima zbog njihova nepravednog prezira. Nisam bio više žrtva: osjećao sam se kao gospodar i moćan — kao jedini živi čovjek na trgu, punom sjenâ.

Čini mi se, da sam ovih dana proživio nešto slično onome, što bi Bog uistinu doživio, kad bi uistinu postojao. Bio sam neumoran stvaratelj i razarač, te mi je svijet stajao pred nogama kao da ga potpuno mogu preinačiti ili uopće uzeti natrag samom jednom kretnjom. Osjećao sam časovito neku metafizičku opojnost na pomisao, da nisam više onaj mali »ja«, koji sam trpio, nego da sam se jednom preobrazio i stekao gigantsku snagu, kao Bog, koji je naglo nastao iz nevoljnog čovječjeg tijela.

13

NIŠTA NIJE ISTINA — SVE JE DOPUŠTENO

Potpuni i dosljedni solipsizam bio je najludje pijanstvo moje prve mladosti, ali nije bilo najtrajnije. Malo je potrajalo: kao svaka opojenost.

Bio sam tužan, kad sam se otrijeznio. Naviknut

da zamišljam sebe kao stožer svemira, kao jedinu jedinicu, koja je sposobna da dâ oblik i trajnost ništavilu, koje nestrpljivo čeka da nešto postane, odjednom mi sinu sigurnost, da sam smiješna žrtva igre riječi, logične zamke, metafizičke dosade. Toliko žara, toliko naslade, toliko divljenja zbog jedne neispravne dedukcije, izvedene iz pogrješnog dokaza! Kad kažem, da je svijet jedna predodžba, to naprosto znači, da su predodžbe svijet i da svijet postoji; — kad vjerujem da drugi postoje to zapravo znači, da postoje oni skupovi osjetâ, kojima upravlja neka volja, slična našoj, skupovi, koje nazivljemo ljudima; — tako da su sve to puke definicije, koje u stvari ništa ne mijenjaju. Rječnik ostaje isti; i pred stvarima i pred ljudima moramo raditi kao i prije, te ne možemo drugačije postupati. Uz otpor, što ga tjelesa suprostavljaju mojoj volji, nadovezuju se volje, koje se razlikuju od moje i uperene su protiv nje, a to mi jasno dokazuje, da sam naprosto glupan, a ne Bog.

Kasnije me je to osvjedočenje ponukalo da tražim drugi put, kako bih stigao do Boga: povećati domašaj svoje volje. Ali je tada ono skroz ponizno i melanholično otreznuće imalo za posljedicu to, da sam zapao u protivnu krajnost. Nisam više vjerovao ni u misao, ni u razum, ni u filozofiju. Misao mi postade paradoks poetici; razum mi se pričini geometričnim i simetričnim crtežom samih poteza bez dimenzija; filozofija samo pukim dijalektičnim izrazom simpatijâ, mržnjâ, mozgovnih ili moralnih potreba jednoga ili drugog čovjeka, a ne izrazom utjelovljenog univerzalnog duha. Logika, koja me je

svojom samostalnom strogošću i po svom neumornom putu dovela u taj položaj, pretvorila se u cjepidlačnu sofistiku, suptilnu i zavodljivu, koju sam primjenjivao svim mogućim mislima, čim bi mi se pružila prigoda. Postadoh, neke vrsti kavanski Gorgija, koji bi se iz osvete za izgubljenu vjeru i omlohavljelu ambiciju zabavljao uništavanjem tudjih vjerovanja, rušenjem njihovih teoretskih pokušaja i nastojanja da se afirmiraju, za što sam upotrebio ne samo njihovu slabost i neznanje, već i svoje vlastito kolebanje i vrlo slabu volju. Uživao sam u sugeriranju sumnje dogmatičarima; u ušutkivanju zanešenjaka; u izrugivanju fanatičara; u ponizivanju brbljavaca. Bio je to gorak, zloban, jalov užitak — ali sam u njemu uživao. To je bila jedina moja osveta. Hotimice sam tražio ljude, ne da ih o nečemu uvjerim, kao nekoć, već da ih razuvjerim i ponovo ih učinim sličnima sebi.

Vrlo ih se malo održalo u svom opiranju. Moj smjeli način govora, lakoća improviziranja, vještina u dijalektičnom dvoboju, poznavanje raznih filozofija, bezobrazluk moje bibliografske erudicije davali su mi obično nadmoć nad drugima. Imao sam metodu: poznavao sam taktične zasjede, neizbježive zamke, vješte udarce.

Sve je relativno. Zabluda ovdje, a i istina ovdje. Istina s ovoga gledišta, a laž s ovog drugog. Svi principi protivni u sebi; svaka metafizika nije ništa drugo nego prijepis u raznim jezicima dviju ili triju općenitih formula, koje se uvijek svode na kakvu mističnu jedinicu — na nešto jedinstveno, što se ne razumije, što nije ništa, što ne znači ništa. Gra-

dimo filozofije da opravdamo svoje predrasude, svoje osjećaje, potrebe, pa i one svoga života: prevedimo filozofiju u izraze života i vidjet ćemo u njoj sličnost sa metafizikom svinja, kako je skicirao Carlyle. Jedina je stvarnost sadašnjost, zamjećivanje: neka svak proživljuje sadašnjicu odbacivši formule i vjerovanja. Treba se osloboditi tih krasta starih bolesti: neka svak oslobodi sama sebe i neka vjeruje u sebe i u tren, koji bježi i koji je lijep upravo zato, što bježi.

I kako se u svim svojim avanturama nisam nikada zaustavio na pô puta, nisam čekao mnogo da povučem zaključke iz ove negacije svakog principa i svake formule. Namjerio sam se tada na Maksa Stirnera i činilo mi se, da sam napokon našao onog jedinog učitelja bez kojega ne bih mogao da budem. Od spoznajnog solipsizma prešao sam na moralni solipsizam. Pred mojim očima nije bilo drugog Boga do mene samoga. Sanjao sam o jednoj egologiji — uništio sam u sebi sva porodična čuvstva, veze s domovinom, posljednje stege buržujskog običaja besprijekorna ponašanja. Bio sam anarhist; nazivao sam se anarhistom; i nisam vidio drugog izlaza dostojnog mene, no u potpunom oslobodjenju samoga sebe — a zatim i drugih. Jer sam za svoju vlastitu slobodu trebao i tudju slobodu.

Osnovao sam sa tri prijatelja skup individualistâ; napisao »Proglas Slobodnih Duhova«, te smo se zajedno opili vinom, hašišem i okrutnim besmislicama.

Već nije ništa bilo sveto za mene: i sami re-

volucionarni pokušaji i humanitarni programi, koji su mi prije izgledali nešto veliko, pretvorili su se pred mojim očima u glupe djetinjarije laičkih i neiskusnih vjernika. Ja sam trebao nešto drugo: U n u t a r n j e, idealno, radikalno oslobodjenje svih ljudi. Ako bi baš trebalo da se pomogne budućnosti, tu i tamo po koja bačvica pravog dinamita. Zajedno s nekolicinom, kojima sam se bio pridružio, mislio sam, kako ćemo pomoću nekog spretnog iznenadjenja zagospodovati gradom; pripremao sam se na opću uzbunu; želio sam pobjeći, proputovati sve krajeve, doći u sukob sa svim narodima, zgaditi se na miris istoka, lutati u magli sjevera.

A medjutim, u nemogućnosti da išta učinim, nezadovoljan i razdražen, pohlepan i stidljiv, iskalio sam svoj prezir bezobzirnim aforizmima, lirskim i zagrižljivim izlivima poput Nietzscheovih; pa sam iz mržnje na filozofiju i na njena svodnika Kanta pomišljao, da napišem »Kritiku svakog razuma« — i »Sumrak Filozofâ«; usto sam osjećao apostolsku potrebu da oslobodim druge onako, kako mi se činilo da sam olobodio sebe samoga, čistom i smjelom teorijom.

Na koji način? Osnivanjem jednih novina. Novinâ, u kojima bi bilo toliko znanosti, koliko je dovoljno da se obori sve ono staro, grubo, antiidealistično i egzotično što je bilo u meni i mojoj najbližoj okolini.

14

PREVIRANJE

Kad god se jedno pokoljenje pojavi na sceni života, čini se, da svjetska simfonija mora da započne svirati drugim tempom. Sanje, nade, borbeni planovi, zanosi otkrića, jurišanja, izazivanja, oholosti — i jedne novine!

U svakom je članku tutnjava i zvuk proglasa; svaki je polemički zamah i udarac napisan u stilu ratnih pobjedničkih izvještaja; svaki je naslov program; svaka je kritika osvojenje Bastilje; svaka je knjiga evandjelje; svaki razgovor dobiva značaj trajnog sastanka Katilininih bundžija ili kluba sankilota; čak se i u pismima može naći zabrinutost i užurbanost apostolskih poslanica.

Čovjeku je u dvadesetim godinama svaka starija osoba neprijatelj; svaka mu je ideja sumnjiva; svakog bi velikog čovjeka trebalo ponovo izvesti na raspravu; prošla povijest izgleda kao duga noć, isprekidana sijevanjem, kao tmurno i nestrpljivo očekivanje, kao vječni osvit onoga jutra, koje se napokon sada s nama pomalja... Čovjeku u dvadesetim godinama izgleda, da i sami zapadi sunca imadu one bijele i nježne odraze zore, koja kasni da grane; da su voštane svijeće, što prate mrtve vesele vatre za novih svečanosti; i da su tužaljke bigotnih zvona zvukovi, koji naviještaju porode i krštenja dušâ. To je jedina hvastava dob života, kad čovjek ima muževnu manu, da hvata sve bikove za rogove; kad se hoda laganim i osvajačkim

korakom, s kapom nahero, a sa štapićem od trešnje u nemirnoj ruci.

Svaka nam vrpca izgleda zastava; svako daleko mrmljanje ogromna buka uzbune; svaki prasak prskavke navještaj rata, a svaki pljusak početak novog općeg potopa. Slušamo napetim ušima šum vjetra i mislimo, da je to rušenje svijeta; zbog štropota iznajmljenog konja trčimo do prozora kao da je to crna »konjušina« Antikrista; a u crvenim odrazima sunca na zalazu gotovo vidimo užarenu polutku, koja se pruža iza posljednjih gora, gdje je život valjda vječno kretanje giganata i gdje nebo, mjesto kršćanske plave, ima boju požara i pakla.

U časovima najdubljeg pijanstva osjećamo blaženu sigurnost da smo prvi ljudi na svijetu — prvi po vremenu — pravi Adami; i da smo baš mi oni, koji moraju odrediti ime svim stvarima, podići gradove, osnovati države, proricati vjerovanja i osvojiti u borbi, prsa o prsa, cio onaj svijet. Mi jedini nevini, djevičanski i čisti prisvajamo sebi pravo da izbrišemo uspomene i prisvajamo snagu da satkamo stvarnost na novim potkama i nacrtima.

Svijet nam se čini loše uredjen; život bez harmonije i bez veličine; misao djeluje na nas kao neka bijesna nakana, zastala na pô puta ili kao tek započet pothvat, kao neki crni i zbrkani nacrt, koji nitko nije razvio u fresku.

Ima toliko da se učini i preinači! Evo nas spremnih — zato smo mi ovdje! Zasučimo rukave i skinimo kapu! Zbogom, debele knjižurine, pune bilježaka, što nam uliste strašnu žedju, a niste nam pokazale izvora!

Evo nas tu, nas vrijednih mladića, koji težimo za radom. U košuljama, sa razbarušenom kosom od vjetra, s motikom u ruci, a karabinkom o rameni, zidari i vojnici u isto doba kao i Ezdrini i Židovi. Koliki štropot! Kolika prašina! Kolike ruševine! Ruše se zidovi, kao da praskaju bombe; prašina nas okružuje, gusta je kao ona u bitkama ancien régime-a, a pjesme, koje se razliježu i odzivaju u buci rušenja, to su ratne pjesme i himne revolucije.

Nema sumnje: u nama je vojnički duh. Za sve knjige na svijetu ne bismo htjeli navući na se odoru pješaka, ali zato je rat naš kisik, a svako opsjedanje svečanost, te bismo htjeli da svaka riječ bude nenadni puščani hitac, a svaka misao nepromašiva jaka bomba. Ali odvratna nam je redovita vojska. Mi volimo dobrovoljce, oboružane bande, bundžije, slobodne ratnike sa trgova, koji ruše kraljeve, levente što traže avanture i dvoboje kao Casanova zbog suknje. Don Quixote je naš zaštitnik i samo njemu za ljubav trpimo njegovog Sancho Panza, ali iskaljujemo svoju otrovnu mržnju na Samsona Carrasco, oca i uzora svih filistara, zakletih neprijatelja ludila i svega onoga, što mu sliči.

I mi smo vitezovi — sa plaštom i sa sabljom; spremni da zabodemo svoj mač u okorjela srca svojih plemenitih otaca i da svojim plaštom zagrnemo plahe Dulcineje. Pero na klobuku, a ruka na balčaku — pogledi kavgadžijâ, držanje divljakâ. Do djavola, što vi tu radite! Hodajte brže, ako ne ćete da vas isprebijamo — ubijte se, ako ne želite da vas probodemo. Mi idemo naprijed — mi moramo ići naprijed! Sve je na našim ledjima; sve čeka na nas!

A usput je sve dobro: jedna ćuška, jedan ubod pa dalje — samo da se vježbamo. I mi mislimo da su vjetrenjače gorostasi, i nije nas zato sram. Jesu li valjda manje pogibeljne? Pokušajte i vi da ih napadnete, pa ćete vidjeti, da njima drvena krila nisu mekša od mišicâ Briareja.

Sve za ništa — ništa za sve! Ima li još svjetova da ih otkrijemo, istinâ da ih objavimo, tvrdjavâ i zidina da ih srušimo uz zvuk naših trublja?

Uznemirujemo svakoga: rušimo Boga s nebeskih visina, kraljeve sa prijestoljâ zemaljskih, a mrtvima ne dajemo mirovati ispod cvijeća i laži grobišta; ni ukočenim bronćanim veličinama na njihovim kamenim podnožjima.

Hoćemo da se oslobodimo svega i svakoga. Hoćemo da postanemo opet g o l i u duši kao što je nevini Adam bio gol tijelom. Hoćemo da zbacimo sa sebe plašteve vjere, odore filozofijâ, košulje predrasudâ, zauzlane ovratnike idealâ, cipele logike i gaćice morala.

Treba ostrugati kožu, pročistiti dušu, raskužiti mozak, baciti se u tekućicu, ponovo postati djecom, nevina i prirodna, kakvi smo izašli iz majčine utrobe. Ne ćemo da mrtvi više zapovijedaju živima, da knjige nadahnjuju živote, da Razum i Povijest pustim velikim početnim slovima nastave i dalje da nas drže čvrsto okovane uz školske klupe, ukočene i otvorenih usta, kako bismo mogli primati prežvakani kruh iz tudjih usta. Razum mora biti n a š razum, a historija se počinje danas. Prva godina naše ere I n c i p i t v i t a n o v a.

Nova zemlja i nova nebesa. Prigodno bojadi-

sane kulise. Palače, podignute preko noći. Pročelja, rasvijetljena sa hiljadu prozora i sa zastavama na svakome prozoru. Velika graja po ulicama; potreba da se vinemo u visine, da stanujemo na brdima, da vidimo gradove kako leže pod našim nogama, da možemo prezirati ljude iz daleka.

Prezirati ih, a i mrziti i ubijati. Ali na koncu: ljubiti ih! Sve ono, što činimo, za njih je. Ono što govorimo, zato da ih zapanjimo i prestrašimo: ali ono što radimo, to je za sve, za opće oslobodjenje i zadovoljstvo. Mi se borimo, da oni budu bolji; deremo se, da se ne zapuste, strašimo ih, da misle na svoju sudbinu. Napokon mi i nemamo drugih ambicija osim te da budemo njihovi učitelji, vodje i proroci, te bismo se zadovoljili da umremo kao Mojsija pred vinogradima Obećane Zemlje. A sve te oluje, bune i umišljenosti daju četiri, osam, šesnaest strana štampanog papira: — obične novine!

tempestoso

Ignem veni mittere super terram.
(Dodjoh da metnem oganj na zemlju.)

Luka

15

NOĆNI RAZGOVOR

I te su novine, te razvikane novine, koje su prva misao onoga, što hoće da prodre u masu hiljada i milijuna da ih probudi i prosvijetli; te novine, o kojima dugo snuje i dugo je obećaje onaj što hoće na juriš osvojiti svijet i poput razbojnika napasti suvremena drijemala; te mnogo puta predložene i zasnovane novine koje moraju sakupiti nestrpljivost nepoznatih, biti glas i slika jedne nepoznate družine, otkriti, neposrednim učiteljima, ne više mladim, nego ljudima tridesetih i četrdesetih godina, da je mladež, da je prava svježa mladež od dvadeset godina dosegla takodjer punoljetnost i da napokon to novo pokoljenje ima pravo da govori — te novine apsolutno potrebne, koje moraju biti kao protezanje mišičja tek oslobodjenog tamničara, kao prvi pjev iz usta, koja su dotada smjela samo šaptati; te novine kojim je morala biti, koje su htjele i mogle biti prva osveta svih melanholija,

dozivam izliv svih prezira, oružje svih pothvata, wagnerovska trublja svih izaziva dnevnih naših sanja, fišek dugo očekivanog rušenja, raznobojni mlaz vode najdrzovitijih ideja; te su se slavne novine napokon i ostvarile.

Trebalo je malko smjelosti. Nismo imali novaca; nismo imali odredjenih misli o onome, što se moralo činiti, braniti ili napadati; bilo nas je premalo, a svaki drukčije naravi i ambicije; nismo znali, s koje strane da započnemo. A ipak, novine su se ostvarile.

Nismo mogli više čekati ni na što. Naš je dan nadošao. Već se toliko o tome govorilo! U prvom smo svom krugu proveli čitava jutra zamišljajući jedne ovako vehementne i zapaljive novine. Morali smo ih nazvati »Plamen« i donositi sama remek-djela. Osrednje rukopise i glupe knjige spaljivali bismo svake nedjelje na trgu u veselom plamenu. Kazali bismo otvoreno svakome u lice svoje mišljenje, pa i najslavnijim — pogotovo najslavnijima — a naš bi odgovorni urednik bio kakav grozan trhonoša, mučaljiv gorostas, koji bi potpisivao novine svojom slikom, a ne svojim imenom i prezimenom.

Kasnije smo skupa s drugima zamišljali jedne novine za visoku filozofiju i transcendentalnu borbu: na »Nastojanje« s divnim Heraklitovim geslom na čelu: *Πάντα ρεῖ*. Kad su naši duhovi u potrazi za bezuslovnom slobodom bili u još jačem previranju, onda smo počeli govoriti o drugim novinama, koje bi bile borbene i nemilosrdno ofenzivne protiv mitosa, vjerâ i ljudi: »Ikonoklast«. I svaki

bismo put dotjerivali oružje, spremali otrovne strijele i oštrili zube, ali bismo zatim, s jednog ili drugog razloga — najviše, uvijek, zbog nesretne bijede — bili prisiljeni da se ponovo povučemo u sjenu i u očaj svojih legla.

Ali ovaj nam je put uistinu uspjelo i ništa nas nije moglo sklonuti na uzmak. Nekoliko stotina lira bili bismo svakako sakupili, a ideje ...

Ideja je bilo i previše. Bilo je dovoljno da netko zahvati držak kormila i da nas povede k cilju. Ostali, vodjeni uvijek od onoga, koji radi, slijedili bi sa smjelošću onih, koji ne znadu, kamo žele stići. I tako je bilo. Ja sam bio čovjek, koji je dao ime, ideju i proglas porivu te malobrojne svjetine.

Bilo je to studenog, mjeseca mrtvih, a htjeli smo početi s novom godinom. U prvo vrijeme nismo imali gdje da se sastajemo, a kavana je bila preskupa, no ipak smo se vidjali svako veče na nekom trgu, te bismo odatle kroz buku i svjetlost grada krenuli na osvajanje principâ i ljudî.

Kišilo je skoro svako veče; pločnici puteva bili su glibavi i puni lokava, ali nitko se od nas nije na to osvrtao. Išli smo dalje medju svijetom, čas rastavljeni od kola ili od prolaznika, čas skupljeni i zaustavljeni ispod crvene titrave svjetlosti fenjera, kad bi rasprava postala bučnija ili kad bi se u čijem od naših mozgova pojavila koja nova ideja; i tada nismo pazili na vodu, po kojoj smo gazili, ni na blato, kojim smo prljali svoja odijela, ni na užurbane prolaznike, koji su nas gurali, ni na guste kapljice što su medju maglom padale na crne šešire i na prerešetane kišobrane; te smo se zagrijavali

ni za što, oduševljavali za nekakav natpis, za napadaj, za skicu nekog budućeg članka, za jednu uz prijetnju naviještenu ljutu kritiku, za nesigurno obećanje nekog crteža ili pretplate.

Svako bi se veče za dva i tri sata opijali ovim sanjama riječi i papira, te nam ništa oko nas nije bilo važnije od tih skorih novina. Činilo nam se, da se sav život grada, naroda i cijeloga svijeta grozničavo okreće oko nas, s jednakim očekivanjem kao što je naše, i da će iz nas, iz našega bračnog skupa nepoznatih zanešenjaka, izaći najednom svjetlost i plamen, koji će sve rasvijetliti i zapaliti. Kako je svijet mogao zadržati svoj mir, dok smo mi pripravljali objavljenje novih ideja i duša, te uništenje zabluda i starih ljudi?

I zbilja, neki su nam prilazili iako nas nisu ni poznavali. Za našu se otvorenu zavjeru pročulo medju omladinom i mnogi su dolazili iz radoznalosti ili iz strasti kao što je ova naša. Počelo se je govoriti o tim novinama u troje u četvero, a poslije nekoliko dana pridružili su se prvima novi prijatelji. Skoro su se svako veče pojavljivala nova lica, nikad vidjeni i potpuno nepoznati tipovi, i morali smo tiskati nove ruke, te uvjeravati i oduševljavati nove sljedbenike. Dolazili su propali u crno odjeveni djaci sa modrikastim krugom oko očiju zbog raskalašenog života ili zbog učenja; bijedni i bučni umjetnici; plahi momci bez dlake na licu, koji su zapanjeni i zamišljeni slušali jake riječi i smjele predloge starijih; a dolazili su čak i zreliji mladići sa plavim i kestenjastim bradama, koje je privlačilo ovo strujanje bijesne mladosti nakon sterilnosti

preveć dugog iščekivanja. Sa tim je novonadošlima trebalo govoriti u četiri oka, gotovo potajno; ispitivati ih, iskušavati, upoznati ih; a zatim je dolazilo do sporazumijevanja s jednim ili s drugim od njih; dok bi napokon drugarstvo i tikanje jučerašnjeg neznanika pretvorilo u novog odabranog druga.

Valjalo je sabrati sve te snage; učiniti ih kompaktnima i jakima za zajednički napor i potjerati ih napokon u složnom i pobjedonosnom hicu protiv nehotičnog neprijatelja. Medju njima svima bio sam jedini ja, koji je imao nekakvih ideja, dublje osnove i neku sposobnost teoretskog koordiniranja. Svi su me već priznavali neophodno potrebitim vodjom budućeg pothvata. Poslije više mjesec dana razgovora i ambulantnih skupština u onom grozničavom završetku godine, nadmjeravao sam razviti nekakav veliki govor ili proglas, te ga pročitati svima onima, koji su nam se bili približili, kako bi mogli otvoreno izjaviti, hoće li nas do kraja slijediti ili ne. Nismo još imali svoje sobe, kako sam rekao, te smo se morali skloniti u radionicu jednoga od nas, kod jednog slikara, koji je došao iz Rima sav nasmijan i pun tihog žara. Ali ta prostorija nije bila baš njegova: pripadala je nekom akademiku, koji mu ju je »ljubezno ustupio« jamačno ne sluteći, kakvi su njegovi prijatelji. — »Tim bolje!«, kazali smo. »Navijestiti ćemo rat svim akademijama medju zidovima jedne akademije!«

Ali, smo morali onamo krišom ulaziti, da to ne opaze čuvari te sive palače. Sastanak je bio, mislim, oko deset ili jedanaest sati naveče. Morali smo

proći kroz mala, skrivena vrata u zabitnoj ulici. Na vratima bi stražario jedan od naših. Tko god je ulazio u tu vlažnu tamu, zaogrnut kabanicom, bio je praćen na prstima po vijugavim stepenicama i kroz duge zaobilazne hodnike, obložene drvom do veličanstvenog potkrovlja, u kojem se imalo izvršiti svečano osnivanje. Tri-četiri svijeće, nabodene na čavle, koji su stršili iz zidova ili pak bile zabite u boce, tajanstveno su rasvjetljivale ogromnu sobu, preko koje se koso spuštala debela greda sve do jednog ugla. Započete slike, duge dekoracije sa ženama crveno obučenima i s andjelima sa srebrnim trubljama, herojski nacrti akata i konja, lica dosadnih prerafaelskih ljepota, sve nas je to okruživalo i upiralo u nas svoje ukočene poglede. Svak se namjestio, kako je mogao — na rasklimane sjedalice, na prazne sanduke za slike, na stolove, prekrivene papirima, na pod — i poslije četvrt sata soba je bila puna dima od cigareta i prigušenog brbljanja.

Ali kad sam ja izvadio listove svoga govora, svi su zamuknuli, a ja sam čitao. Ne bih znao ponoviti, što sam rekao one noći tobožnje zavjere i veselog očekivanja. U mom je govoru bilo mnogo literature, mnogo zanosa, možda malko ushićenja, neizmjernih obećanja, strašnih prijetnja i pokušaj da svežem u jedan snop ideje, nakane, oholosti i snage svih onih mladića, koji su me slušali i vjerovali u mene i u sebe same. Bilo je medju nama slikara, koji su se družili sa pjesnicima i s poezijom; čistih književnika, naduvenih kritikom i poviješću; ljutih filozofa, željnih polemike i zaljubljenih u vi-

soke sfere i duboke ponore; poganskih dekoratera i mističnih impotenata; znatiželjnika, besposličara i raspuštenih iz principa; a za svakoga je trebalo naći neku riječ, geslo, cilj, nadu, koja će ih spojiti, uzdrmati i napokon obujmiti u neuklonivu činjenicu zajedničkog rada.

Trebalo je naći jedno ime, simbol, naziv, koji bi sve skupio: pjesnike i mislioce, slikare i sanjare. Nijedno ime iz naših svetih tradicija, ni talijanske, nije bolje pristajalo od imena »L e o n a r d o«.

Leonardo je bio čovjek, koji je bolje od najboljih naslikao zagonetne duše i hridi i cvijeće i nebesa; strpljivo je tražio istinu, medju strojevima i lešinama, više negoli naučenjaci; a pisao je o životu i ljepoti dubljim riječima, originalnijim slikama nego književnici po zanimanju; i sanjao je o božanskoj moći zemaljskog čovjeka i o osvajanju nebesa, kao što to rade ljubitelji onoga, što je nemoguće. Njegovo veliko, zamišljeno lice starca, koji previše zna, sa usnama, mudro stisnutim medju bujnom, mekanom i prekrasnom bradom, bilo je pred očima svih nas; njegove misli (u ono sam ih vrijeme prvi put učinio pristupačnima i najsiromašnijima), bile su često naše uspomene. Njegovom imenu dakle posvetismo izlaz iz šutnje. Novine su se morale zvati »Leonardo« i nikako drukčije.

Nova se vjera u meni rasplamtjela uoči borbe, medju onom neobuzdanom mladošću spremnom na sve avanture. I u onom sam žestokom noćnom govoru potvrdio naše potpuno i svijesno poganstvo protiv zlodjela i kukavičluka svjetovnih nazarenskih ovčica; i naš ljuti individualizam (ili, kako smo ga

nazivali »personalizam«) protiv solidarističke i socijalističke pomame, koja je onda uspavljivala duhove omladine, koja je sebi umišljala, da je revolucionarna, ako svoju osobu pomiješa u sivoj kaljuži sa glupom i nesposobnom masom, u nevoljnoj politici potištene i ponižene Italije; i napokon intransigentni i monopsihički idealizam nas filozofa, za koje vanjski svijet nije postojao, a stvarnost je bila samo sjena jedne sanje, dok je cio svemir bio samo fragmenat izmišljen u našoj glavi, a stare istine laži u službi stada, idealizam, koji je u oprekama vidio stalnost, u obaranju veselje, a u apsurdu svjetlost. A nad tim kaosom i nad tim sudarom težnjâ, nagonâ i reakcijâ posadio sam ja, kao uzvišeno cvijeće i zajedničku zastavu, vjeru u nepristranu inteligenciju, u božansku krepost poezije i trajno čudo umjetnosti.

Podižući katkad svoje kratkovidne oči sa ispisanih stranica, vidio sam pred sobom, u onoj igri tamnih sjena i crvenkaste svjetlosti, pažljiva lica svojih drugova, neuredne vrste svoje vojske, i činilo mi se, da u nečijim očima čitam željan izraz odobravanja i ćutio sam, kako u mojim ušima šumi ubrzano kucanje dvadeset-trideset srdaca, a topli dah simpatije dopirao je do mene, obavijajući me cijeloga; to me tako tronu, da sam posljednje rečenice, — napisane najharmoničnijim, najsjajnijim riječima, koje sam našao u samoći jedne zimske noći, — razgovorio isprekidano i prigušeno zbog te čudne i nenadane tronutosti. Valjda sam osjećao, da je moj pravi život — moj život apostola i pustolova — počinjao u onoj tihoj sobi, pred onim bu-

dućim ljudima, u onom tako svečanom času za sve nas?

Ne znam pravo, što su moji drugovi mislili o onom krštavom i burnom govoru. Ali neposredno iza toga skoro su svi zapisali svoje ime na veliki list papira, što ga je nekakav predvidljivi tajnik bio pripravio na stolu. I svaki mi je od tih mladića stisnuo ruku i novine su bile odlučno zaključene. Svi su bili spremni da dadu ponešto novaca i puno rada.

16

PALAČA DAVANZATI

Svaki od nas bio je podvrgnut »borbenoj taksi«: deset lira mjesečno. I svi su platili. Bilo je tu i načelo hijerarhije: izabrali smo nekakva tajnika, koji je morao ostvariti naše sanje. Zajedno smo obašli štamparije, gdje su nas susretali sumnjivi pogledi upraviteljâ i poslovodjâ videći da smo neiskusni i naslućujući da smo siromašni. Konačno nam je ipak uspjelo dobiti jednu sobu samo za nas — jedno uredništvo!

Kako je tada bila lijepa Palača Davanzati sa visokim pročeljem od lijepog i starog kamena nasuprot prostih ruševina tržišta! U sredini je stršio bahati grb s krunom iz sedamnaestog vijeka, smedj na smedjim izbočinama zida, a gore na vrhu lijepa otvorena loggia, zračna, slobodna, firentinska, naša, koja kao da obećaje prolaznicima što su je odozdo gledali, široki vidik na mramorne tornjeve, na svijetle brežuljke i vedro nebo. Bila je to upravo ve-

lika kuća bogatog trgovca, koji se kasnije dotjerao: krupna kao i njegovo bogatstvo, povjereno francuskim i istočnim bankama; tmurna kao njegova duša nepomirljivog partizana; solidna i prostrana kao njegov život humaniste, sladokusca i radišnog pučanina. Možda me je ime na to podsjetilo: ali mi je spominjala prozu Davanzatijeva Tacita, umjerenu, sažetu, jednostavnu a ipak jezgrovitu i punu sadržaja poput proze moga Machiavellija.

Ali je trebalo vidjeti i unutrašnjost te palače u ono doba: sva zamazana i tamna, sa napola propalim stepenicama, s išaranim zidovima, sa djelomično izgradjenim trijemovima i s velikim dvorištem, punim krivudastih zavoja, izmokrenih uglova i napuštenih sanduka. Danas su je očistili, ostrugali, nanovo je udesili i pretvorili u muzej s velikim katalogom i čuvarom u zlatom obrubljenoj kapi, te moraš platiti jednu liru, ako je želiš razgledati, jer je unutri sve lijepo, sve iskićeno i koketno, s pokućstvom, uzetim kod antikvara i sa hrastovim naslonjačima i slikama dobrih majstora, te gobelinima otkupljenima od Židova. I sada je čista, ljepušasta, udobna i udešena navlaš za strance, za snobove, za učenu gospodu, koja žele da steknu pojam, kako je izgledala firentinska kuća petnaestog vijeka, obnovljena od ambicioznog staretinara. Ali to nije više naša palača Davanzati, moja »Palača Davanzati«, zamazana i degradirana, ali ipak još puna živog života i nastanjena pravim ljudima, a ne tkaninama, kipovima i naslonjačima. A pogotovo nije više ona »Palača Davanzati«, koja je prvi put primila naše stvaranje, čula buku naših rasprava

i oštrinu naših dvoboja i veselo pjevanje i ludi smijeh naše prve provale u svijet.

Bili smo tu dakle uzeli jednu prostu sobu kod nekog blagog i krupnog čovjeka, koji je živio gradeći krletke za šturke i zastore za vlasuljare. Soba nije bila velika, a pokućstvo u njoj sasvim jednostavno. Mi smo otstranili krevet, noćne ormariće i spremu, a ostavili samo par stolova i jedan slomljen i poderan naslonjač, te nekoliko šepavih sjedalica. Ali smo za nekoliko dana na svoj način preuredili tu golu buržujsku prostoriju. Vlasnik kuće, kao da se je stidio tih zamazanih zidova, te nam je donio veliki svežanj lovorova granja, kojim iskitismo sve naokolo. Mi smo pak donijeli fotografije i kipove i slike, tako da su se izmedju tamnog lišća lovorike pojavile gole Tizianove žene i ozbiljni Leonardovi starci, pa tjelesa zlobnih fauna i lakoumnih Apolona u plesu. Na jedan smo zid objesili dva fioretta za mačevanje, a na vrata — koja su bila potpuno naša, slobodna — postavili smo tablicu s lijepim crnim slovima ispisanim imenom našega božanskoga pokrovitelja, obasjana sa svih strana crvenkastim i poput zmije krivudavim zrakama sunca. I u toj gotovo praznoj sobetini bila je svečanost svako veče. Svi smo tamo provodili po dva-tri sata, da se vidimo, da debatiramo, pričamo i bodrimo. Sve je moglo biti povod da se sazove skupština. I novi su mladići pridolazili, nestrpljivi i plahi. Moj je Giuliano bio tada izvan Italije: bilo je dovoljno jedno moje pismo, u kojem sam mu vatreno pričao o pripremama našega nastupa, svoje nade i prve nastupe, da on dojuri me-

dju nas, gdje je odmah zauzeo jedno od prvih mjesta.

Počeli su stizati rukopisi (popravci, brisanja, odbijanja); urezali smo strpljivo prve klišeje (žućkasta i tvrda drvca od zelenike, u kojima je dlijeto mašine pomamno dublo); i bile su razaslane štampane obavijesti (prvi ratni izvještaj, u kojem je već bio odjek napadaja i zveke!). Kolikog je bilo veselja, kad su stigli p r v i o t i s c i! Bili su vlažni i na slabom papiru, sa još mokrim crnilom, puni ispremetanih slova i smiješnih pogrješaka, ali su nam izgledali kao božanski glasnici slave, prvi koraci nas jadnih nijemaka prema ljudima i besmrtnosti.

Htjeli smo izdavati novine, sasvim različite od drugih i da budu u svakom pogledu, pa i po vanjštini, neaktuelne. Papir taman i hrapav mjesto bijelog i glatkog; vinjete drvene, izrezane od nas samih mjesto metalnih kalupa i bezličnih mreža; slike i simboli mjesto potpisa; pjesnička i zvučna imena mjesto naših nepoznatih i disharmoničnih prezimena. I svi smo skladno radili, kako bi novine bile lijepe, bogate, originalne, senzacijonalne u svakom svom dijelu. Nije se više pazilo na diobu rada: desilo se, da su pjesnici pisali o filozofiji; filozofi počeše urezivati u drvo; eruditi lirski izražavati svoje metafizike; slikari pisati kritike i teorije.

Bilo je svakojake vesele mješavine, neko nestalno isprevrtanje, neka nervozna žurba, kao da se život svakog pojedinog i svih zajedno ima tek da započne; kao da se je čovječanstvo tog časa probudilo nakon nekoliko stoljeća dugoga sna ili kao da je napokon izbjeglo kakvoj kazni Božjoj,

te se vasiona mora preudesiti. Po koji je dah S t u r m u n d D r a n g a prohujao kroz naše kose, dok smo bili pogureni nad korekturama sloga ili dok smo, stojeći plamenih lica, razgovarali o veličini umjetnosti, o geniju Michelangela ili o postojanju materije. A pošto bismo izašli, dolje u tamnom dvorištu raspalile bi se kavge i prividne bitke, koje su bile potrebne da dademo oduška suvišku energije, što je u svima nama izazvalo ono jako uzbudjenje. Svako je oružje bilo dobro: fioretti, štapovi, pesti. Za mačevanja bismo se više puta i okrvavili u svojim groznim napadajima, tako da smo se katkada rastajali pritučenih ruku i izgrebenih lica, ali sretni i bučni kao da je i tijelo imalo pravo na svoj udio u velikom slavlju duha.

I napokon se svršilo očekivanje. Pošto smo se kroz dva puna mjeseca izgovorili, izvikali i naradili, prvi je broj pošao u štampu, i jedne večeri kasno, iza sedam sati, stigoše nam gore po tamnom stubištu palače prvi omoti »Leonarda«, od koga smo svi mi, nemirni i mučaljivi, očekivali slavu. Bilo je to dne četvrtog siječnja godine 1903.

17

IZLAZAK

Novine su izašle upravo, kako smo željeli, to jest: različite od drugih. I imale su, kao i njihovi autori, nejednoličan i skitnički život.

Počele su izlaziti na osam velikih stranica i sa slikama u drvorezu. Izlazile su svakih deset dana i govorile o svemu (takodjer i o politici), ali više

o umjetnosti negoli o filozofiji, a i ta je filozofija imala liričan, fantastičan i nastran karakter, tako da nije više ličila samoj sebi. Ali nakon nekoliko mjeseci umjetnici i književnici počeli su ne plaćati i ne suradjivati. Novine su se svidjale i nisu se svidjale (radoznalost, oduševljenje, sažaljenje) i mnogo su ih čitali osobito mladji ljudi; ali su nas varali prodavači novina, dok pretplatnika nije bilo ni stotinu. Tako smo u ljetu ostali sami mi dva filozofa: ja i Giuliano. Mi nismo položili oružje. Novine su postale časopis: format smo smanjili; upotrebili smo običan papir, rjedje su izlazile i na više stranica; umjetnost smo malko potisli u stranu, književnost i politiku sasvim smo batalili, a filozofija je napokon prevladala kao jedina gospodarica.

I to, dakako, naša filozofija, koja se oštro i podrugljivo suprotstavljala filozofijama tradicijâ, priručnikâ, profesorâ, sveučilištâ. Mi smo htjeli preokrenuti i samu ideju filozofije i dati mislima slikovitost i polet poezije, te staviti u poeziju književnika (koji su nam bili mrski) kvasac, klicu i jezgru misli. Filozofija je morala da preko nas nanovo oživi i to sasvim različitim životom od života u prošlosti. Do tada je ona bila racionalna, a mi smo svim silama tukli intelektualizam; bila je oduvijek kontemplativna, a mi smo htjeli da postane stvaralačkom i da preuzme svoj udio u izgradnji obnove svijeta.

Zato je najvažnije bilo što prije odstraniti prošlost i sadašnjost one filozofije lijenčina, slijepaca i kukavica, koja je do tada postojala. U Italiji je onih godina prevladavala filozofija pozitivista, a mi udri

bijesno na pozitiviste. Obnovili su nam se pojačani barbarski i slobodnjački instinkti prošlih godina: počeli smo desno i lijevo čistiti, zlostavljati i rušiti, katkada sa svetim i potpunim pravom, a katkada preveć naglo, ali uvijek u dobroj vjeri i zbog jedne više ljubavi. Ti okršaji i borbe sačinjavali su ono, što je bilo najljepše u svakom broju novina. Ustanovili smo periodično i redovito obaranje ništarija i glasovitih ljudi; a snovali smo o pokoljima e n m a s s e i o revolucionarnim osvajanjima školskih Bastilja.

Uz ovaj posao kljaštrenja i čišćenja imali smo i principe za obnovu: metafizičke obrasce, objavljenja i izlaganja novih teorija; svjetske, mitske i Pindarovske koncepcije; a osobito programe, programe i programe. Bili smo tako puni ideja i nakana, da nismo imali vremena sve to razviti, ispisati i dotjerati, a naše su se umne zgode i nezgode tako brzo razvijale, da tek što bismo izradili osnovu nekog sistema ili istraživanja, već su se u nama javljali i nabujali novi naumi.

Ali nismo samo rušili. Bili smo u Italiji prvi, koji smo govorili o mnogim zaboravljenim i zapostavljenim svojim i stranim ljudima, koje sada svi spominju, a onda ih nije nitko poznavao ni po imenu, i govorili smo o njima sa poštovanjem, ljubavlju i oduševljenjem. Mi smo prvi, ili gotovo prvi, razglasili najnovije ideje, misaona strujanja, slabo poznata ili tek u začetku, škole, na koje se nitko kod nas nije obazirao. Probudili smo zanimanje za stare mistike; pokrenuli smo kod nekih mladjih neočekivanu volju za matematiku; iznijeli smo i raspravili

probleme, koji kao da su bili vrlo daleko od naše narodne kulture. A umjetnost je popunjavala ovo naše mahnito i neobično idealno bjesnilo: urezana početna slova, slike izvan teksta, dekoracije u bojama (konji u kasu; balčaki na sabljama; klasje puno zrnja; gorostasi sa pračkom, a vitezovi sa uperenim kopljem); sve je to bilo kao cvijeće, porazbacano pri nekoj ozbiljnoj zabavi ili kao vesele fanfare pred zbijenim redovima dobrovoljaca u maršu.

U prvo vrijeme ponovnog izlaženja bili smo sami i skoro smo sve exemplare darivali. Ali malo pomalo prišli su k nama i drugi mladići, koje je naše djelo privuklo takodjer iz daleka.

Došli su i stariji ozbiljni ljudi, koji su shvatili, što je bilo iskreno i duboko u našim bakanalijama idealističkog lirizma i u našoj žestini golobradih konkvistadora. I dali su nam novaca, knjiga i članaka. Tako su se na našim širokim i urešenim stranicama našli skupa oštroumni lombardski matematičari i napuljski pjesnici; slavni filozofi, te učeni i osamljeni odvjetnici; stari naučenjaci, točni i strogi, kao i mladi djaci, koji su prvi put vidjeli štampano svoje ime. Porastao je broj pretplatnika i prijatelja; daleki su nas stranci čitali i sokolili; talijanski i strani časopisi pisali su o nama pobijajući nas ili diveći nam se.

To je bilo doista herojsko i divno doba našega »Leonarda«, koje je potrajalo nešto više od dvije godine. Bili smo postali moć, s kojom je trebalo računati; opća nas je pažnja pratila; naše su sveske, nabijene mislima i odjekujući ćuškama, očeki-

Bilo je to usred ljeta mjeseca kolovoza: posljednji je broj izašao oboružan čitavim snopom oštrih strijela i sa omotom, crvenim kao krv, ali ipak tužnim, mrkim i ozbiljnim poput odra ubijenog ljubavnika.

18

BIJEG OD STVARNOSTI

Previše uspomenâ, previše čežnja! Što vrijedi ta boja i toplina prošlosti, te činjenice i vanjske promjene? To je sve poezija, književnost, taština. Ono što je tu važno, to je povijest jedne duše, povijest moje duše, a ne povijest jedne zgrade ili jednih novina. Ne bih smio upasti u takve slabosti, iako ih se ne stidim toliko, da im zametnem tragove, to je stoga, što su i one simptomi i dokazi jedne patetične i sentimentalne podloge, koju ne mogu zatomiti niti u časovima dijalektičkih napada. Pa je li baš moguće, da ja ne mogu vidjeti ideje bez tijela i bez sjene, da ne mogu shvatiti jedan sistem drugačije nego u obliku života i iskustva sjetilnog, strastvenog svagdašnjeg? Lupine, kore, odijela, maske — znam predobro i ja — nisu drugo no same lupine, kore, odijela, maske. Nisu ništa više, ništa bitno, ništa intimnije. Lupine otpadnu, odijela se svuku, maske se obrišu, a ono što ostaje, to je pojam, unutrašnji kostur istine, koji se ne dâ uništiti. Ono, u što je on zaodjenut, nebitno je, promjenljivo i prolazno. Manifestacije zbog drugih, koje su prevoznici tih duhovnih poslanstava — riječi, izgovorene i napisane; listovi sa štampanim riječima; listovi sa slikama; listovi,

vali mnogi s nestrpljenjem; kod nekih se iznenadjenje pretvaralo u zanos, a preziranje u otvorenu mržnju; čak su se i žene — ponajviše strastvene djevojke — obraćale na nas sa simpatijom, koja je graničila s ljubavlju, premda nas osobno nisu poznavale.

Naš je časopis bio središte i organ filozofskih pokreta; bio je polazna točka inicijativama, sabiranjima, novim izdanjima; tako je i pred očima čitača običnih dnevnika izgledao kao nešto organsko i točno odredjeno. Mi dva osnivača i stvoritelja nismo bili više sami ni nepoznati. Počeli smo spremati i izdavati prve male debele knjige o umjetnosti i filozofiji, koje su imale da prošire i učvrste naš pokret; zvali su nas da pišemo u drugim časopisima; pozivali su nas tu i tamo da držimo govore i predavanja.

Naša su dva imena, uvijek udružena kao imena dvojice braće, bila već dobro poznata novoj generaciji i mnogi su se obraćali na nas kao na duhovne vodje i misionare slobodne vjere u obnovljenom duhu. Živjeli smo u neprestanom uzbudjenju zbog novih otkrića i svakojake djelatnosti: svaki dan morali smo otkriti koju novu dušu, pročitati nove knjige, ispravljati bezbroj pokusnih listova štampe, voditi polemike, odgovarati nepoznatim sumišljenicima i učvršćivati svježa prijateljstva.

Sad je već naš život bio pravi život; pun iznenadjenja, zasjedâ, stvaranja, formiranja, poleta. Ali nas je skrhala upravo ta intenzivnost i sreća takvog života. Nakon dvije godine moj me je pravi i jedini drug Giuliano napustio zbog drugih veza i

drugih krajeva. Ipak sam nastavio sâm i novi su mi se drugovi pridružili i nove su struje misli prodirale u časopis.

Ali ti novi i posljednji drugovi nisu imali više onog zanosa i neobičnosti prvih. Drugi su i smješniji snovi sada zaokupljali moju dušu i uznemirivali moj mozak. Zaplovio sa mu tamno more čarolija; mislio sam, da ću u praznovjerju antike i u skalupljenom egzotizmu naći prve stepenice na putu k božanstvu. Idealizam postade misticizam, misticizam okultizam, a okultizam se mogao pretvoriti čak u teozofiju, da se nisam za vremena zaustavio.

Pomalo se smanjila energija; polet popustio; simpatija drugih oslabila. Mjesto nekadašnje bogate i živahne raznoličnosti spali smo na skup članaka samo donekle zanimljiv. I vanjski se oblik promijenio. Časopis se smanjio i dobio oblik obične revije; nije više bilo slika; ponovo se pojavila književnost. Moj duh, zastranivši ranije u pretjeranim ambicijama, prema kojima su oni komadići štampanog papira postajali smiješni i isprazni, pomalo se udaljio od tog mog djela. Nutarnje razmirice i vanjsko udaljenje pospješili su konac. Kroz pet godina bio sam tu, da se iskalim, da proklinjem, da sanjam — pred drugima, za druge. I sad mi više to nije bilo dosta: trud je bio preveć velik, dok su mi ciljevi izgledali previše bijedni. Pa i pamet treba odmora i obnove nakon toliko godina cvjetanja i kušnje. Osjećao sam potrebu nove sabranosti i nove samoće.

I nakon pet godina naprezanja, borba, otkrića i ludih pokušaja, u b i o s a m svojevoljno svoje čedo, svoje dijete, koje mi je bilo milije nego cio ja.

koji izlaze svakih nekoliko dana; listovi, koji se vezuju u knjige i sačinjavaju brošure, knjige, djela — nisu ništa drugo nego pokušaji, tapkanja, odušci, šaptanja: jezici, koji nastaju, koji počinju, koje malo tko razumije, a nitko ne će da proučava. Svaki onaj, koji ima uistinu jedan svoj život — mislim svoj lični, unutarnji, sjetilni, intelektualni, metafizički život — svaki je taj Adam, koji mora da ponovo daje ime svemu i da sastavi svoj vlastiti rječnik i jezik. Riječi otaca imaju u ustima njegovim drukčiji zvuk i intonaciju, drugo značenje. Govorit će vam o svjetlosti, a mislit će na tminu i svaki put, što izgovori koju jednostavnu, najobičniju, najbanalniju riječ — riječ čovjek, na primjer — on će zamišljati svoga čovjeka, koji, budite uvjereni, nije ni onaj čovjek, što stoji na uglu, ni onaj čovjek na prozoru, ni Platonov čovjek, ni Božji čovjek, nego njegov čovjek i nitko drugi: njegov ideal, njegov tip, njegov san, mit i uzor-čovjek!

I svak mora ponovo shvatiti svoj »ja«, pošto se on promijenio i zauvijek je skupa s ostalim mrtvim, sa svima »ja«, koje svaki dan ubijamo sporim otrovom zaboravi, te kad hoćemo ponovo govoriti o njemu, koga više nema, moramo započeti od njegova rječnika, od njegove gramatike, od njegove umne sintakse, pa nam ništa ne pomaže prekopavati dronjke, koji su u onim danima bili njegovo svečano ruho, ni ponavljati epigrafe, koje je on onda diktirao, da se fiksira (to jest učini nepomičnim: ubiti) njegove intuicije i njegove prolazne uspjehe u vječnosti, koja bježi. Tijelo, materija nisu dovoljni: mi tražimo duh, dubinu. I ako nije moguća slika — zadovoljavamo se geometrijom. Ja ne ću da izgledam kao neki sentimentalni solist, koji pjeva samom sebi. Hoćete li anatomiju? Evo vam anatomije: odirite, režite i komadajte. Ovo je moje tijelo, ovo je moje meso — ali gdje je dah, koji ga je oživljavao, misao, koja ga je prožimala? Medju ovom prašinom uspomenâ, medju svim tricama, zaostalim na dnu ladicâ, medju svim pljesnivim papirima od desetak godina? Nemojte tražiti: nisu tu. Ja sâm mogu da kažem, kakav je bio centralni čvor moje misli u onoj buri pisanja, vijanja zastava, uvredâ i obrana, te bučnog apostolata. Sturm i Drang je prošao (povijest, anegdota, slikovitost), ali je izvor one uzbune i one oluje u mojem »ja«, koje ostaje, u trajnom i apsolutnom »ja«, koje se dodiruje vječnosti i koje joj mora pripasti.

Taj je središnji čvor moje misli u ono doba bio bijeg od stvarnosti — neprihvaćanje, odbijanje stvarnosti. Radikalni pesimizam nije bio više posljednja i jedina točka moga poimanja svijeta, i nisam mislio da pred plašljivim očima ljudi iznesem predlog svojevoljnog općeg otrovanja. Ali je kozmička bol, pretvorena u meni kao teorija, bila postala stalno duševno stanje, i ostala je kao neuklonjivi talog u krvi i u duši. Nisam je više formulirao, ali je njom bila prožeta svaka moja misao. »Ne radja se u meni misao, koja ne nosi u sebi sliku smrti«, pisao je stari Michelangelo, a u meni se nije radjala ni o čemu misao bez gorkog okusa prezira. Kažu, da je omladini prirodjena nadobudna vedrina. Nije istina — ili barem ne kod svakoga. Jer mladić

prije nego što će zakoračiti u život da ga osvoji, nosi već u sebi, ako nema nepopravljivo ružnu dušu, toliko očekivanja i krasnih ciljeva i tako intenzivnih stalnosti skore veličanstvenosti i divne moći, da stvarnost i svagdašnji život mogu za njega biti samo neprestani udarci poricanja. Očekuje raj, a ulazi u smradnu jametinu pakla: misli, da će naći braću raširenih ruku, a upada u tor pohlepnih životinja, koje réžê i navaljuju na njega; zamišlja život kao čist kamen i tvrd mramor, u koji će uklesati svoj lik jakim dlijetom svoje volje, a naprotiv nalazi u rukama blato i izmetinu, koja se ne može modelirati i koja se ne može uzdržati modelirana.

Previše idealizma, kažu mudraci, kojih se nos privikao tome djubrištu. Poznato je: mnogi mladi ljudi umiru od ovog »previše«, a ne od onog sitnog olova, koje mi probija prsa. Ali pravo da vam kažem, ništa ne obilježuje sitnu dušu tako dobro, kao onaj osjećaj potpunog zadovoljstva. Vedrina može nadoći tek poslije svršene mladosti, pošto sve obidjemo i prozremo, te se tješimo beskonačnim ništavilom, dok uživamo čas, koji se više ne će povratiti.

Ja sam, dakle, u ono doba osjećao odvratnost prema stvarnosti. Nisam priznavao, nisam prihvaćao svijet onakav, kakav je. Moj je stav bio prkosan i prezriv, kao da sam nekakav Kapanej, prikovan u zemaljskom paklu. I nastojao sam da poreknem ono, što je stvarno, da poreknem kopije stvarnoga, da prezrem pravila stvarnog života, te da sâm, na svoj način izradim drukčiju i savršeniju stvarnost.

A što je uistinu bio onaj duh bijesne anarhije i

bezobzirnog nepoštivanja ljudi i dogmâ, ako ne reakcija protiv prošlosti, protiv stalnoga, slavnoga, discipliniranoga i pravilnoga? Što je bio moj zanos za bezumnim i apsurdnim, ako ne gadjenje na sve, što je banalno, obično i što odgovara općem zdravom razumu? A prezir etičkih pravila i dobrog odgoja i pučkih idola i razboritih metoda i buržujskih kreposti, ako ne umor od nepromjenljivog i prokletog fakta, i od svih obzira, i od svih veza i od svih vjera?

Ja sam se borio protiv pozitivizma, jer su pozitivisti htjeli biti samo popustljivi notari stvarnosti; — zagrijavao sam se za idealizam i dovodio do krajnosti, jer je ono polaganje na sam duh i ono sumnjanje čak i o postojanju tijela odavalo izvjesnu nastranost i paradoks. Iz mržnje prema sadašnjosti povlačio sam se u društvo nekolicine genijalnih mrtvih; iz mržnje prema onome, što postoji, podavao sam se sanjama; iz mržnje prema ljudima tražio sam samoću prirode i mučaljivo prijateljstvo biljkâ. Moja je najmilija riječ u ono doba bila: o s l o b o d j e n j e. Oslobodjenje od svoga i od onoga, od onoga, što je sada i od onoga, što će biti kasnije, od ovoga ovdje i od onoga tamo: oslobodjenje od svega.

Htio sam sve svući i svlačiti druge: povratiti se u potpunu golotinju, u strašnu slobodu radikalnog i posvemašnjeg bezbožnika. I kad mi se činilo, da sam gol i da bolovi i misli ovoga svijeta nisu više moji, htio sam izgraditi svoj vlastiti svijet. Na dva načina: pomoću snage duha i dozivanjem fantastičnoga — pomoću volje i poezije.

Za glasoviti pragmatizam nisam već mario, jer je pravilo istraživanja, oprez u postupku i dotjeravanje metodâ. Ja sam gledao dalje. U meni se tada radjao neki čudotvorni san: potreba, želja da pročistim i osnažim duh, kako bih mogao djelovati na stvari bez instrumenata i posrednika, te doprijeti do čuda i do svemoći. Preko »volje da vjerujem« težio sam za »voljom da radim« — za mogućnošću da radim. Kad bi naša volja mogla proširiti krug svoje moći na sve što je oko nas — i cio svijet pretvoriti u naše tijelo, poslušno na svaki njen mig, kao što joj je sada poslušan ovaj skup mišića! Hinio sam da polazim sa jednog pravila logike (pragmatizam), ali sam u dubini svoje duše čeznuo za božanstvom i zavidjao mu.

Sličan me je nagon doveo k umjetnosti. Nisam trpio književnost: nisam mogao da podnesem ono, što je lažno, elegantno, hinjeno, namješteno i dekorativno u toj riječi. Premda sam svesrdno volio neke mrtve pjesnike, neodoljivo sam mrzio ljude, koji sastavljaju pjesme, novele i romane za tudju zabavu, a za svoju korist.

Filozofija mi je izgledala puno plemenitija i viša od umjetnosti. Ali me je sama filozofija ponovo dovela k umjetnosti. Da mogu što življe i efikasnije izraziti neke svoje misli, počeo sam se pretjerano služiti slikama; pokušao sam oblik mitosa; iz mitosa sam crpao legende; počeo sam izmišljati razgovore i vizije, te sam malo pomalo unio u njih lica i tipove, stvorene od poezije i tradicije, tipove, koji su ubrzo počeli živjeti svojim vlastitim životom, govoriti drugim jezikom, sudjelovati u drugim

doživljajima. Iz lirskog sam izliva domala neopazice prešao na pravu pripovijest, tako da misao, koja je bila cilj i sve, postade dijelom gradje, podložne fantazije. Teško pretresanje mojih misli, gorčina mojih razočaranja, žestina mog apostolata došli su bolje i jače do izražaja u tim šarovitim pjesničkim djelima. I tako se nehotice stvori oko mene čitav jedan fantastični svijet, oprečan stvarnom svijetu, u koji sam se mogao povući da plačem i da budim uspomene, gdje sam bio gospodar i kralj bez zakona. U ono vrijeme upoznah blijedog Demona naših dana; slušah ispovijedi bolesnog plemića i Kraljice od Thule; prihvatih uzdahe izmučenog Hamleta i intimnosti Giovannija Buttadeo i Giovannija Tenorio. Dolazili su iz sjene irealnoga, a ipak su mi izgledali življi od svih živih ljudi, koji su stupali pored mene, i samo sam s njima mogao shvaćati i biti shvaćen, ljubiti i biti ljubljen. Bio je to mutan i zatvoren svijet, gdje je bilo više sjene negoli svjetlosti, a tragika se odvajala od obične; svijet, napučen bijednim mladićima bez iluzija, ljudima opsjednutim i mučenim od fiksnih ideja i od novih zaprepaštenja; svijet, u kojem su djela bila rijetka, ali misli burne; i gdje se nisu zapažale granice izmedju vjerojatnog i imaginarnog, izmedju života i smrti. Bio je to drugi svijet: m o j svijet; mračan i strašan, uistinu, ali barem nije bio o v a j svijet, svačiji svijet.

I tako, dok sam čudesima uzvišene volje nastojao pokoriti i preraditi stvarnost, stvarao sam sklonište nekoj privremenoj stvarnosti, napučeno podatnim prividjenjima sanjâ. Poezija je ljestva do

božanstva, a umjetnički je rad već početak stvaranja. Pjesnik i prorok danas — a Bog, možda, sutra!

19

MRTVA BRAĆA

Nisam prihvaćao stvarnost: nema dovoljno teških riječi, koje bi mogle izraziti moju odvratnost prema fizičkom, ljudskom racionalnom svijetu, koji me je tištao ne dajući dovoljno zraka ni prostora mojim nemirnim krilima. Nema onih riječi, koje bih trebao: ove ne kažu, ne osvjetljuju sve. Ja nisam htio o n u stvarnost, ali zato, što sam težio za d r u g o m (čišćom, savršenijom, andjeoskijom, božanskijom) nastojao sam s teškom mukom da onaj očekivani duševni i harmonični svijet dadem poput kipa, koji je moj mozak vidio i htio dobiti od surova kamena, tek izvadjena iz brda. Ja nisam prihvaćao običnu, površnu stvarnost, jer sam želio drugu, bolju, istinitiju, dublju; poricao sam prošlost, poricao sam sadašnjost, kako bih mogao upraviti oči, želje i cijelu dušu prema dostojnijoj, čudesnijoj budućnosti.

Pa i ovako govoreći, opet nisam kazao sve: ima u meni nešto kao grizodušje, koje ne mogu utišati. Ja poričem prošlost — ali nisu li baš u prošlosti veliki duhovi, pokopana braća, a ipak živa i prisutna, koja su me tješila u godinama osamljenosti i u prvom nastupu u život; koji su mi pokazali puteve oslobodjenja; i pružili mi misli, slike, riječi, koje bolje prikazuju moje pravo »ja«; i učinili me (pa bio ja malen ili velik) onim, što sam bio i što ću biti? Nisu li oni drugovi mojih besanih noći, tješitelji u vrijeme zastoja, sokolitelji u okršajima, ohrabrujuće sjene najljepših dana? Samo njima dugujem gadjenje na mediokritete, težnju za savršenošću, herojsko nezadovoljstvo, prve porive k izlazu, ljestve za bijeg, koplja za bune, oružje za rušenje i samu ideju uzvišenijeg svijeta i blaženstva bez teretâ i prljavština. Kako bih ih mogao poreći, a da pri tom ne poreknem i cijelog samog sebe i sve što je najbolje u mom životu?

I uistinu sam ih prihvaćao i dapače tražio sa većom ljubavi no što može da bude sinovljeva prema ljubeznom ocu, i sa više nježnosti no što može da osjeti brat za svoga starijega brata. Ovi mrtvi i moji brežuljci; ovi mrtvi i moja stabla; ovi mrtvi i moj tražeći duh. Suprotnosti? Nipošto. Onaj dio prošlosti (oni moji ljudi, oni mrtvi, oni učitelji i saveznici) bio je upravo onaj dio, koji me je naveo na to da prezrem sve ostalo i dao mi snage i putokaz, kako da ga se oslobodim. Prihvaćao sam naime samo onoliko, koliko mi je bilo dovoljno da ostalo odbijem. Ljubio sam ih, jer su me poticali na mržnju; tražio sam ih, jer su mi pomagali da pobjegnem.

Ali čemu da se toliko opravdavam? To je, kad bolje promislim, posmrtno cjepidlačenje jedne iskrene mladenačke simpatije: gledao sam svijet preko njihovih vidovitih oči; mislio sam po pobudama njihove misli; bili su mi potrebiti kao kruh, kao nebo, kao voda i sve lijepe, čiste, izvrsne stvari, koje ništa ne stoje, a bez kojih se ne može živjeti. Ljubio

sam ih dakle više no što se može ljubiti žena, jer kod žene je samo jedno lice, a oni su mi pružali deset duša, hiljadu duša: jednu dušu za radost, a drugu za žalost; jednu za svladavanje, a drugu za posvećenje. Ljubio sam ih strastveno, bezumno, pretjerano. Nisam li već kazao, kako sam uvijek težio za veličinom? A kako sam ja — makar i bio malen, kukavica ili lud — htio uvijek biti velik, izgraditi svoju veličinu? Samo s njima, s genijima, s velikima, mogao sam naći i osjetiti onaj poriv, koji me je nosio u visine nad ovom životinjskom ruljom u nizinama. Oni su mi pružali onu hranu, koja je j e d i n o moja; povladjivali svakom mojem instinktu; trznuli me kad bih počeo malaksati; smiješili mi se svojim mrtvim očima iz slika, kad bih žestoko stiskao svoje crno pero medju mršavim prstima i kad bih po papiru svojim raštrkanim rukopisom razvijao zapletaj jedne ideje ili govor nekog prividjenja.

I osjećao sam ih tako blizu, te sam mislio, da su potpuno moji; i tako žive u mom duhu, te nisam mislio, da su mrtvi, te ako bih se sjetio, da su njihova tjelesa već prah i pepeo i da su zauvijek zamukli njihovi glaovi, onda bih se ražalostio, što sam ih prerano izgubio, što se nisam prije rodio, što ih nisam upoznao. Nikada nisam mrzio smrt kao u tim časovima. I nisam nikoga od živih, toplih i govorećih, volio kao one slavne lešine, zakopane pod mramorima i vijekovima. Katkada mi se činilo, da su uza me, u mojoj sobi, ili da ih susrećem u najmilijim krajevima, uzduž bučnih rijeka i starih zidina, te sam kušao govoriti i kazivati im svu svoju

muku samotnog zaljubljenika. Ali oni su me ćutke gledali i nestajali tek što bih im se približio.

Knjige, u kojima sam prvi put upoznao njihove ljubavi, misli i prezire, uvijek su mi pred očima sa njihovim bojama i oblicima i slovima, pa čak i s mrljama i pregibima stranica, te ih nikada ne ću zaboraviti. Posve drukčije negoli me sentimentalne igračke ograničenih ljubavi. Ovo su uistinu ostaci i uspomene najljepšeg mog života: jeftine knjižurine loše štampane; stereotipna izdanja od par solada; rabljene knjižice, kupljene kod antikvarâ posve išarane crnilom i olovkom, zgužvane i istrošene; čvrsto u koži vezane knjige i posebno spremljene kao svete stvari.

I spominjem se takodjer mjestâ i časovâ, u kojima su me najviše opajali i kad bih osjećao, da su mi najbliži, da su moji, i kad su mi se pojavljivali u najjačoj i najjasnijoj svjetlosti. Dante je povezan u mom sjećanju sa ljetnom zorom, koju sam provodio na ledenoj kamenoj klupi tamo gore, uz tihi žubor izvora u kamenici mutne vode. Shakespearea sam prvi put čitao naveče, zimi, u ledenoj i neudobnoj sobi uz svjetlost voštanice; Bandelairea sam razumio po jesenskim i pustim cestama Cascinâ, kad je Arno prekrivao crvenilom svoju srebrnastu boju zbog svečanosti zalaza sunca; Shelleya mi spominje jedan puteljak usred proljetne šume bagremâ i jasena, gdje sam na sav glas pjevao bolne grdnje Prometeja; Taine me prenosi u beskrajnu dvoranu knjižnice uz hladnu rasvjetu sa velikih prašnih prozora, preko kojih bi često prelijetali bijeli golubovi; prepirao sam sa Stirnerovim »Jedi-

nim« na klupi od opeka travom obrasla petrijemka, koji je odisao tragovima ishlapljelog tamjana uz crkvu na vrhu brežuljka, u sjeni zračne granate lipe; i deklamirao sam stihove Zaratustre iza jednog kamenog zida, koji sam podigao, da se obranim od vjetra blizu pastirske kolibe na travnim i samotnim vršcima Pratomagna.

Ali nisu to bili jedini drugovi moje povučene budnosti, mojih zamišljenih tumaranja i ugodnog odmaranja medju zelenim biljem pod vedrim nebom. Ne zaboravljam nijednoga od vas; moji pravi prijatelji od osamnaeste, dvadesete i dvadesetpete godine, redate se jedan po jedan preda mnom i dozivate mi u pamet izvjesni datum, kraj, stih, misao. I svima vama imam da podmirim jedan dug: dug, koji ja sada otplaćujem na obroke trudeći se da s drugima podijelim po koju iskru ovoga mog duha, koji ste vi hranili i uskrsli.

A naročito dugujem vama, pjesnici, koji ste me kao Sotona prenosili na vrh brda i tiho mi govorili u uhu: »Evo, sve ovo bogatstvo, sva ova svježina i ljepota može biti tvoja, samo ako je vidiš i razumiješ!« A tebi, oče Dante, dugujem, čežnju za rajem, te snažan i plebejski poriv velikodušnih prezira; tebi, brate Leopardi, nasladu u boli bez utočišta, te bistar i nesmiljen pogled na smiješnu ljudsku zlobu; tebi Shelleyu, srce od srdaca, koji si se kao neki Bog bio utopio u moje more, dugujem patetično oživljavanje prirode i sjajne rafiniranosti pozlaćenog svijeta i samilost pobijedjenih titana; tebi bratski Bandelaireu, nastrani i nezaboravljeni užitak u kletvi i ponore bez izlaza i bez neba jadnog

tjelesnog života, i ushićeno preobraženje svakidašnje niskosti; tebi, Heine, kriješteći smijeh tuge, koja ne će da se oda, i veselo paranje smiješnih lutaka iz raznih mitologija; tebi, Walt Whitmane moga prvog djetinjstva, prostrani dah mora, ludjaka, života ljudskog, te uzbudjeno i velikodušno obuhvatanje svih bića i svih naroda; tebi, Carducci iz Maremme, ispade nemirnog lava i želju za sjevernim vihorima, za intransigentnim revolucijama, za ratobornim Dijanama i za veličinom Italije. A mogu li izreći sve ono, što dugujem Shakespeareu i Goetheu? Zar su oni bili samo pjesnici, autori dramâ, tragedijâ i misterijâ? Nisu li me uveli u one neizdane svemire i bezgranične prizore pomoću utjelovljenih ideja, razgovora, heroja, čudovišta otokâ sreće, i nisam li od njih naučio, da je život sanja, a sanja da je stvarnost, te da se najozbiljnije, najstrašnije, najsvijetlije misli ne nalaze u knjigama filozofâ? Nisam li više puta razgovarao sa blijedim Hamletom i tražio pravi život sa doktorom Faustom? Nisu li jedan i drugi bili živi i domaći dijelovi moga žića?

Susreli bi se tu valjda Don Quijote i Idiot i katkad Julien i Peer Gynt, često doktor Teufelsdroeck i Didimo Chierico i Filippo Ottonieri. Oni su me formirali, oni me podržavaju i diktiraju mi. Od Cervantesa sam uzeo ono sveto ludilo ljubavi prema bijednicima i tužni čar nutarnjih tragedija; od Stendhala stoicizam čovjeka, koji vidi jasno stvari ovoga svijeta, te naklonost k sramežljivosti zbog tajne. Od Ibsena poštovanje, istraživanje i obranu samoga sebe; od Carlyla otkriće duha pod sim-

bolom i navikama, te nalazak afirmacije u negaciji; od dvojice braće Talijana melanholičku pronicavu kontemplaciju, koja s teškom mukom obuzdava plač.

Ali zašto ne spominjem prije sviju Poca, koji me je uputio prema zapletajima straha; Novalisa, koji me je zaveo misticizmom moći? A filozofe? Platona: lijepi mladići, mršavi starci, miti i sofizmi, gozbe i trijemovi blizu mora. Berkeleya: Ila i Filonovus, koji ruše opće ideje i materiju u jutarnjoj magli jednog engleskog parka. Schoppenhauera: otkriće misli i bola; volje i odricanja. Nietzschea: sunce i rasap, otmena i bijela brda, i veseli ples oslobodjenog genija. Stirnera: dijalektička anarhija, strašna samoća, evandjeoski egoizam i rječita krajnja pobuna plahosti. Ali medju misliocima volio sam nadasve rušitelje običajâ, nepristrane poznavaoce ljudi, herojske i mirne razočaranike; one, koji stružu freske idealizma da pokažu pukotine žbuke i odstranjuju srebrni sloj, da se ružno olovo plati, koliko vrijedi. Stroge rasudjivače; bez ideala; intelektualne carinike čovječanstva. Osobito Francuze: umno kolebanje Montaignea; blistava vulkaničnost Diderota; bistri i živahni shematizam Tainea i čak vatreni skepticizam Voltairea, moralni politeizam Brewstera i naturalistički cinizam Remy de Gourmonta.

To je bio moj svijet, moja prava domovina i bratsko društvo. U tom divnom duševnom gradu sačinjavala su pozadinu Leonardova brda, a kipove heroji Michelangela, turobni i u samoj pobjedi, i slike svijetla i sjene Rembrandta. I čule bi se često

svečane kadence Bachovih sonata i najstrasniji tempo Beethovenovih simfonija i herojski motivi Wagnerovih zborova. Samo sam u tim mislima, slikama i u tim tonovima osjećao život, koji mi dolikuje.

20

MALI, ŽIVI LJUDI

Ali jači je od ljubavi prema velikim mrtvacima bio u meni prezir prema malim živim ljudima. Prema svima: prema onima, koje sam poznavao i prema onima, koje nisam nikada ni vidio; prema onima, koji su me kudili i prema onima, koji su mi povladjivali; prema onima, koji su mi dolazili u susret i prema onima, koji su me izbjegavali.

Nijednog čovjeka — osim trojice-četvorice drugova u mržnji i avanturama — nisam smatrao sebi ravnima. Nitko mi nije bio dorastao da može suditi o meni niti postaviti se uza me. Ozbiljno sam držao, da sam jedini duh bez predrasuda i naočnjaka; bez dvoličnosti, bedastoća i bestijalnosti u glavi; jedini kadar da razglasim prijevare i oborim otimače; da opustošim cijelu Walhallu starih i modernih idiota; da lišim svaku stvar, svaku misao, odurne koprene običaja i konvencionalnosti; da oslobodim čovječanstvo svakog sramotnog ropstva, koje sputava duhove. Htio sam osloboditi (to jest, po mojoj zamisli, pomoći) one iste ljude, koje sam prezirao, a prezirao sam ih upravo zato, što nisu bili slobodni, a upravo zato, što su bili dostojni prezira — htio sam ih osloboditi. Htio sam ih uzdići

do sebe, a ne da se ja spustim do njih. Da ih načinim ljudima, uvjeravao sam ih, da su životinje; da im pokažem svoju ljubav, tukao sam ih. Ako bi se katkada spustio, bilo je to samo da ih šibam i da se zabavim. Htio sam ih učiniti dostojnim mene, mojega idealnog tipa čovještva, posve slobodnog, posve duhovnog, ne vjerujući potpuno ni u kakvu vjeru. Kao kakav surovi učitelj, nisam nastojao da ih opčaram muzikom i slatkoćom, već sam ih htio probuditi, prodrmati, potaknuti. U ono sam doba mogao uzeti za geslo svoga života Petrarkin stih:

Došao sam samo da druge probudim.

Ali ih nisam htio probuditi na lijep način i milovanjem: već drmajući ih i zgrabivši ih za prsa i udarajući s njima o zid, ne bi li im u času gnjeva i sramote zbog toga drskog budjenja izmamio izliv energije, kretnju muževnog prezira. Postupao sam s ljudima kao krotitelj sa napola zaglupljenim i pospanim zvijerima u zvjerinjacima. Podbadao sam ih, potpaljivao i šibao: podbadao sam najokrutnijim sarkazmima, koje sam mogao izmisliti; pekao ih oštrim i neugodnim riječima, te nemilosrdno iskrenim optužbama; šibao ih pokazujući im, koliko su kukavni u životu, čedni u željama primitivni u idejama, neznalice u svemu i apsolutno nesposobni da potpuno shvaćaju i raspravljaju o pravima.

Nitko nije mogao izbjeći mojim hitrim napadajima. Kad ne bi bilo polemike, ja bi je navlaš izazivao improvizirajući raspre i sipajući neštedice udarce; kad bi došlo do prepiranja, ja bih ga skrenuo i tako vodio, da bi moja riječ ostala posljednja

izbacujući silogizme i grdnje protiv svih ostalih; kad bi nabasao koji plašljivac, prisilio bih ga da govori samo da ga ulovim u pogrješki i napravim smiješnim; kad bih naišao na kakva brbljavca, neizrecivo sam uživao u kljaštrenju njegove drskosti i siljenju da šuti.

Ako je trebalo kazati nekomu u lice neugodnu istinu, bio sam uvijek ja prvi i jedini da mu je kažem bez okolišanja i obzira; kad bih opazio kakvu pogrješku, nedostatak ili manu, nisam se dugo predomišljao da od toga napravim polaznu točku za napadaj; kad smo se trebali riješiti kakvog dosadnog, neugodnog, pedantnog, bedastog čovjeka, prijatelji bi se obraćali na me i bio bi rijedak slučaj, da se taj čovjek ne bi zauvijek odalečio zbunjen i obrukan. Bilo je dosta da ja znam za najskrovitiju nevolju jednog čovjeka, pa da baš na nju uperim svoje strijele osudjujući ga bezobzirno c o r a m p o p u l o; i tek što bih naslutio najranjivije i najslabije mjesto nečije savjesti, nisam oklijevao da to kažem i iznesem. Iz neke nedužne rečenice, izrečene bezazleno, bio sam kadar da izvučem sve moguće posljedice, najzamršenije sudove, prekrivene tvrdnje, te bih na njih udarao sve dotle dok nesretnik ne bi molio za milost ili dok ne bi pobjegao. Iza kratkog razgovora s jednim čovjekom znao sam rekonstruirati njegovu psihologiju, koju bih mu onda stavio pred oči, da se ogleda kao u zrcalu, da ga oblije rumenilo i postidi se.

U ovim mi je svakidašnjim okršajima protiv svakoga sve dobro dolazilo: naučni citati, nova ideja, ime neke nepoznate ličnosti, dokaz a d h o-

minem, dijalektično razlaganje, analiza riječi, lako otkrivena kontradikcija; dosjetka, mudrolija, duhovitost, šala, sažalni pogled, podrugljivi smiješak, izrugivanje, vrijedjanje! Samo da te glupe hulje osjete na svojim ledjima superiornost moje pameti i doktrine, svako mi je sredstvo, svaki stav dobro došao. A kad žrtve ne bi prišle k meni same, tražio bih ih u njihovim jazbinama i nastojao da neprestano stvaram nova poznanstva, kako bih mogao raspolagati što bogatijim izborom kukavnih duša.

Tako sam za kratko vrijeme stekao glas strašna i bezobzirna čovjeka, što mi je godilo; smatrali su me za surova ludjaka i za apostola prostodušnosti; za huncuta, kojega se treba kloniti i za heroja iskrenosti. Mnogi, osobito oni najslabiji, odbili su se od mene kao od gubavca; drugi, vredniji, tražili su me, ustrajali su, i na silu su postali moji prijatelji. Jer taj moj način postupanja nije bio samo potrebit izliv mojih smutljivih i borbenih instinkata, ni prirodna posljedica mog beskrajnog ponosa, već i metod da prokušam ljude, rešeto da mogu izabrati najbolje i najjače. Tko ne bi mogao da podnese moje riječi, okrenuo bi mi ledja i postao bi ono, što sam želio. Drugi su me opet mrzili, pa je i to bilo ono, što sam želio, jer sam uvijek osjećao više potrebu neprijateljâ negoli prijateljâ. Mnogi su me previše cijenili; privlačila ih je moja žestina; rado su podnosili moje psovanje i grdnje uvidjajući, da sam često govorio istinu, te da je istina, tako surovo izražena, mogla više koristiti tudjim dušama negoli mojim vlastitim interesima. Nekoje sam prijatelje

stekao baš pošto sam ih nemilo izbatinao i izgrdio. Ta nekolicina oštroumnijih vidjela je svu onu ljubav, koja se krije pod mojim prezirom, znala je, da je ispod te neugodne vanjštine napadača bijedan sentimentalni pjesnik, koji umije da bude pravi prijatelj mnogo više negoli ugladjeni dobri momci.

Tim više što moj stav prema drugima nije uvijek bio razbojnički ni ujedljiv. Uživao sam, na primjer, u tom da uznemirujem savjesti postavljajući nenadana, teška, osnovna pitanja — poneka od onakvih pitanja, koja nitko ne postavlja i koja izgledaju glupa i uzaludna — pitanja, koja se nitko ne usudjuje upraviti ni samom sebi, a ipak dovode do kritike i najobičnijih pojmova o svijetu, svih vrijednosti, čitavog života. Htio sam prisiliti druge na razmšljanje, na ispitivanje samih sebe, svoje duše, svoje budućnosti, svojih ideala; htio sam prisiliti ljude da se povuku u sebe, kamo se rado ne silazi; i postaviti svakoga licem u lice pred samoga sebe, da se osvijesti, promijeni put, pospješi korak, da ne zaboravi — ako je još bilo vremena. Mnogi imaju meni da zahvale, ako im se savjest probudila, ako su doživjeli krizu potištenosti, što im je omogućilo da postanu ljudi i vrate se na pravi put s novom snagom. Medju tim vječnim i lijenim pospancima treba da netko ima smjelosti da ih pita za račun, poput straže, da im zabubnja prije običnog uranka i otare im rumenilo, kojim su namazali svoja lica, kako bi svaki od njih prestrašeno ugledao svoju rugobu i starost. Tko nema smjelosti da gleda samom sebi u lice, neka se ponovo premaže i neka slobodno igra ulogu čestita čovje-

ka, makar bio ništarija, ili ulogu genija, makar bio glupan. Nije mi stalo: ja sam izvršio svoju dužnost!

Pa kad prodjem uz vas, možete me mrziti i proklinjati i izbjegavati. Ne može se preporoditi ljude blagim melemima ni homeopatijom. Potrebno je radikalno, nemilosrdno liječenje. Treba rezati, gdje je to potrebno, gorjeti, gdje je gnjilo, izvući iz udobnog gnijezda navikâ one, koji ne poznaju svježeg zamaha vjetra, ni zdrave studeni snijega no samo kroz stakla svojih domova. A ako vam taj zrak prekine dah i ako vas guši, tim gore po vas, a tim bolje po grobare.

Ja se ne kajem, što sam bio previše otvoren i izazivač. Ne umijem koristiti, a da ne mučim; ne mogu ljubiti, a da ne prezirem.

21

JA I LJUBAV

Prošla je moja dvadeseta godina; mladost već previre u svoj svojoj snazi; budi se u dodiru sa konkretnim čovještvom onaj istinski život i on nije dovoljan sebi samom, te kao da hoće da se prelije i raznese na druge, na svakoga. Pa kako to, da ja ipak ne govorim o ljubavi?

A sva je dob ipak klasično proljeće romantičnih idila, kad se raspupaju i buknu čak i najupornija srca; ona je pogansko ljeto svih sjetila, žarki srpanj neodoljivih raskoši, kad je svaki pogled jedna čežnja za užitkom i kad sve ruke traže neko lijepo tijelo da ga miluju, kad su poljupci vatreni kao od ognjice na usnama, koje ne znadu, koje ne će, koje

ne mogu da se otrgnu. To je vrijeme ljubavi u kratkom vijeku čovječjeg života. To je doba, kad žena — sa dugim pletenicama, a kratkim suknjicama svoje rodjakinje ili sa naprašenim licem, jao! tridesetipetgodišnje žene — kad ona ulazi u život muškarca, te mu u tijelo ili u srce usadi prve i najtrajnije uspomene. Od tog časa čovjek nije više sam niti je potpuno svoj: žena, bila ona djevica ili bludnica, počinje ga zaokupljati i mijenjati.

Ovo bi bio napokon čas da vam povjerim one svoje plahe osjećaje, one duševne boli i neobuzdane strasti. Zašto dakle da ne govorim o ljubavi?

Ne, gospodjo — (samo gospodjama, držim, da može pasti na um takovo pitanje) — ne, gospodjo.

Morate dakle napustiti svaku nadu. O ljubavi ovdje nema govora i neće ga biti sve do kraja. Ako ste počeli čitati ovaj životopis s indiskretnom željom da sretnete kakvu ženu, onda odložite knjigu i ne mislite više na to. Ja ne ću pisati o ljubavi niti ću prikazati ikakvu ženu.

Ako je ovo roman, onda će to biti roman bez ljubavi. Ako je ovo povijest, onda će to biti povijest bez ženâ. Bit će dosadna, nepotpuna, nevjerojatna; sve što hoćete, moja osjetljiva gospodjo, ali će biti upravo tako, tako treba da bude, tako ja hoću — ja, koji sam gospodar svoga života, svoje duše, svoga djela.

Ne valjda zato, draga gospodjo, što ljubav nije imala udjela u mom životu: naprotiv! I to sve vrsti ljubavi: platonska i živinska; duhovna i tjelesna; sentimentalna i sjetilna.

Bilo je ženâ u mom životu: ne kažem mnogo,

jer nisam bio niti sam mogao biti neki Tenorio, ali bilo ih je, i to baš pravih žena, od mesa i živaca, kao što su one, kojima se divimo u velikim romanima i koje želimo u životu.

Bilo je zanesenih i preveć vatrenih gospodjica; bilo je naprosto zdravih djevojaka neokaljanih ni trunkom literature; bilo je, jao! pametnih, učenih, strastvenih gospodja bez predrasuda: bilo je, i ne stidim se toga, ciničnih i melanholičnih prostitutka, koje su radile svoj zanat poštenije od mnogih drugih... I nekoje su od tih žena bile lijepe, a nekoje samo dražesne, samo simpatične ili samo interesantne. I ja sam ih sve volio jednu za drugom, dušom i tijelom, ili pak samom dušom i samim tijelom, te sam s njima bio nedužan i smion, nježan i ljubomoran, velikodušan i kukavica, kao i svi ljudi sa svim ženama. Davao sam i ja svoja ljubavna očitovanja drhtavim glasom, stiščući male ručice, nastojeći da prerano poljubim usta, od kojih sam iščekivao izraz klonuća i pristanka; stajao sam i ja pod prozorima u osvitu ili u tužnom sutonu očekujući znak rukom, pokret zastora, pojavu svjetiljke ili rupca; ispisao sam i ja na stotine pisama, koja su lirski i očajno zaklinjala i uznosila, te su završavala vječnom i praznom riječi ljubavnika: »Uvijek«; stiskao sam svoja prsa na tudje grudi; ljubio sam više od jednih usta i zaklopio mnogo očiju svojim milovanjem; i svaki mi tajnoviti puteljak spominje poneko ime, cvijet, riječ — poneko ime, koje sada ne dozivljem više; neki cvijet, koji leži osušen medju listovima pročitane knjige; neku riječ, koju bih htio zaboraviti...

Dà, moja draga gospodjo. Bio sam i ja zaljubljen i neke su žene — mislim — bile zaljubljene u mene. I ja sam im pružao uživanja i bolova, kao i drugi ljudi; prošao sam kroz vatru čežnje, okusio sam mòru neizvjesnosti, muke sumnje, tugu očekivanja, napadaje ljubomora, te divnu nesvijest violetnog zagrljaja, kad kao da dvije duše hoće da se otrgnu od sljubljenih tjelesa i da se pretvore u samu dušu.

Ako ja ne ću da govorim o ljubavi, to nije stoga, što je ja ne bih bio iskusio u svim stupnjevima i u svakom stilu. Imam i ja dušu, draga gospodjo, imam srce, puno krvi, i nisam bio uvijek neosjetljiv, a nisam se rodio impotentan niti sam ikad bio uškopljen. Upoznao sam još kao dijete, čežnje nevinih ljubavi; postavši mladić, po običaju kao i svi drugi, izgubio sam djevičanstvo; okušao zabranjene ljubavi i strasti kao i priznate zaruke, te sam završio (i ja!) u krilu zakonitih radosti u svetom braku. I vi biste mi mogli donekle s pravom reći: »Pa što ti još fali?...«

Da znate, draga gospodjo, što mi je falilo! Samo mi je ovo falilo: idealna žena; žena, koja uistinu zahvati dušu te je promijeni.

Falila mi je dakle žena, koja bi mogla zauzeti svoje mjesto u životu jednog duha, u cerebralnom romanu jednog mozga. Kažu »vječno nas žensko uznosi u visine«. Možda; ne ću danas da se prepirem sa Goetheom. Ali moram priznati, što se mene tiče, da me vječno ženstvo nije nikad povuklo ni na više ni na niže, ni gore ni dolje, — nikada.

Meni se žena nije nikada pričinila kao Danteova Beatrice, koja te uzima za ruku i trgne iz materijalnih sanja, da te ponese do nebeskih čudesa, a nije mi se pričinila ni kao Circe, koja ljude, rodjene da idu putem kreposti i spoznanja, izobličuje u svinje što ruju po raskošnim vrtovima uz obilje sjenâ i žira.

Žene me nisu pokvarile, ali ni oplemenile. Bile su uvijek postrance, ugodne gošće ili smetnje u časovima odmora; pokušaji utjehe u vrijeme gnjušanja; željeni posrednici sreće ili bola; družice, drage i odane, moga jadnoga bića; intermezzi razblude ili bijesa u mojem teškom životu nezadovoljnog radnika; pretjerane i nepravedne obožavateljice mojih djela, ali, ako baš moram biti grubo iskren: nisu bile vodilje, darovateljice ili nadahniteljice.

Uzele su mi, tražile su od mene — i ja sam im dao jedan dio svoga života, svoje mladosti, svoga vremena, svojih iluzija, svojih misli — ali od njih nisam dobio nikada ništa. Unutrašnja povijest moje duše nije se ni obogatila ni promijenila zbog njihova prisustva.

Ne tužim se: naprotiv. Dao sam, jer sam mogao dati, a ostalo mi je mnogo — najveći dio — za mene. A od njih nisam ništa tražio za svoj duh — tà nisu ni mogle da mi išta dadu. Znam vrlo dobro, da je žena u svojoj biti i od nužde parazit, izrabiteljica, kradljivica. Ja sam je prihvatio i uzeo onakvu, kakva ona i jest, pustio sam, da me okrade i plaćao sam točno svoj danak.

U obračunu radosti i patnja jednaki smo: ako

sam uživao, pružio sam užitak i drugima; a ako sam prouzročio bol, trpio sam i ja. Uostalom, ja ništa ne tražim, i što je dano, dobro je dano. Ali po svemu onome, što ja znam i vidim i pamtim, one meni nisu nikad ništa dale, baš ništa, ni jedne misli, ni malo snage, ni poriva da se vinem u visine, za kojima je uvijek težio moj nemirni duh.

Valjda se tako nešto ne smije ni tražiti od žena? Možda: i ja se donekle slažem s tim mišljenjem. Ali onda imam potpuno pravo da o njima ovdje ne govorim, kad pišem samo o duši jednoga čovjeka, a ne o cijelom čovjeku.

Ili je zar bila moja krivica, što nisam umio pronaći ili shvatiti Beatricu, koja bi me mogla uzdići do nebesa? Moguće, vrlo lako moguće, i kad bi tako bilo, kajao bih se više nego za sve ostale svoje grijehe, jer mora biti upravo veliko čudo ta žena, koja bi bila kadra da podiže ljude, već uzvišene po odredjenju sudbine.

Ali napokon, bilo da je ja nisam sreo, bilo da je nisam razumio, ona nije uspjela da me približi božanstvu i ja ne mogu govoriti o njoj.

Evo vam — draga i nestrpljiva gospodjo, — u malo riječi objašnjenih razloga za moju šutnju o tom predmetu, koji Vas toliko zanima. Znam, nažalost, da su navedeni uzroci moje šutnje više uvredljivi negoli šutnja sama: ali mogu li ja to sada ispraviti?

Da se umijem pretvarati i lagati, mogao sam preći preko te točke ili sam Vas mogao zadovoljiti isprepličući tu i tamo ljubavnim uspomenama ovu pripovijest čisto unutrašnjih doživljaja. Ali je pot-

puno nepotrebno da to pokušam: ne bi mi uspjelo. Ne mogu pisati ono, što ne osjećam, ni izmišljati u svom životu ono, čega nije bilo.

Ipak ne ću da se za uvijek posvadim s Vama — i sa svim onim ženama, koje bi me slučajno htjele slušati. I hoću da Vam ovdje ispričam jedan primjer — jedan mali, sasvim neznatan primjer — kakve bi mogle biti te moje sentimentalne uspomene. To je jedna vrlo daleka uspomena: baš p r v a ljubavna uspomena, koje se sjećam u svom životu.

Večer nekog davnog mjeseca kolovoza! Silazili smo skupa s brežuljka nakon uobičajenog izleta u prirodu sa svom rodbinom. Uspjelo mi je da zaostanem s n j o m, sa najmanjom, najzanemarenijom, najturobnijom curicom, koja mi je najviše bila slična.

Bijela je mjesečina na bijeloj prašini puta, na bijelim zgradama, na bjelasavim maslinama iza tek okrečenih ograda pružala sanjarska, u ono doba nekako teatralnu, rasvjetu.

Nastojao sam da hodamo po zasjenjenim mjestima, a kad bismo se vraćali na svjetlost, moja bi ruka nakon dugog oklijevanja tražila njenu ruku i odmah bi je ostavljala s osjećajem, da sam počinio nešto sramotno.

Moje je srce kucalo preveć jako za onu dob, a uporni i patetični pjev zrikavaca, raštrkanih po polju tek što me nije ganuo. I zamišljao sam, kako njihove crne glavice sa dugim ticalima izviruju iz zemljanih rupa medju travom, osvježene noćnom vlagom, te se činilo, da je njihovo jednoličnо pje-

vanje nekakva uzaludno ponavljana molba za ljubavlju i srećom.

I ja sam, već u onoj dobi, osjećao potrebu malko sreće. I te sam se večeri napokon osmjelio da rečem n j o j, ono, što sam mislio već toliko mjeseci prije: tajna se mojih nemirnih noći malo pomalo drobila u kratkim i isprekidanim izrazima, pod nezaboravnom bjelinom mjesečine one večeri kolovoza. Ona me je slušala blijeda i spokojna lica pod krilima velikog slamnog šešira. Slušala me kao iza sna i često mi ponavljala: »da«, uvijek samo »da«, ne dodavajući jedne druge riječi.

Ja sam joj, ganut, crtao pojedinosti svoje filistarske tlapnje: »Tek što ponarastemo, vjenčali bismo se ja i ona. Stanovali bismo u jednoj maloj kućici; mi sami, u prirodi, ali blizu grada. Imali bismo bašču, oveći vrt, pun cvijeća, te u sredini ribnjak sa crvenim ribicama i sa ružicama medju gvozdenim šipkama ograde. Uredili bismo lijep mali salon, u kojemu bi bio veliki zidni sat sa lijepim sjajnim njihalom od žute mjedi i okrugli stol, a pod njim crveno išarani ćilim, te na zidovima slike otaca i majkâ u crnini, zlatom obrubljenim okvirima. Uzgajali bismo mnogo životinja: lijepu bijelu mačku sa plavom ogrlicom; golubove na krovu; tri ili četiri kokoši, da nam nesu jaja, po jednog kanarinca i zebu u krletci, da nam pjevaju; velikog psa za stražu i možda malog majmuna poput onoga, što je obično na vratima dućana kod prodavača ptica... I bili bismo skupa cio dan, u zabavi, u ljubavi...«

O n a je i dalje uvijek samo povladjivala. Njoj

se sve to činilo prirodno, jednostavno, lako. Ona se nije nimalo čudila da bismo morali provesti zajedno cio život, mi dvoje — baš mi dvoje!

Ja sam zamišljao naš budući život kao nešto što se samo teškom mukom može postići, kao daleki ideal, dugi napor, ozbiljan posao. Ona ne. Činilo joj se, kao da se radi o kakoj šali, o dječjim igrama — o nekoj novoj igri, koju sam ja izmislio: igra braka, igra života. Bila je doista malo zamišljena, ali je bilo spokojno i mirno njeno bljedjahno lice curice, koja nije okusila mnogo milovanja. Nije me shvaćala. Nismo se shvaćali. Povladjivala mi je stoga, što me nije shvaćala. Premda je taj moj san bio toliko sitan i djetinjski i buržujski! I ja sam, ne znam zašto, na kraju bio žalosniji negoli da mi je kazala: »ne«. I nisam joj više rekao ni riječi.

To je bio moj prvi susret sa ženskom dušom. Drugi su bili raznolični — ali ipak...

I sada ne ću više govoriti o ljubavi u ovoj pripovijesti — nikad. Možete, draga gospodjo, zatvoriti knjigu i odložiti je. A i duboko me prezirati — mirne duše.

solenne

Ja pitam: tko je taj, što je pošao tako daleko?
Jer ja hoću da podjem još i dalje!

Walt Whitmann

22

MISIJA

Pošto sam upornim i smionim radom od tri-četiri godine postigao položaj, koji bi običnom čovjeku (mnogima) izgledao krajnji cilj i pobjeda — da uživavši nekakav glas, da ti čitaju djela, da o tebi raspravljaju, da te slijede i da te se boje — osjetih tada još dublje neku sramotnu prazninu u sebi.

Ali kako? Zar je ovo sve? Je li samo to posljednji cilj mojih napornih dana i noći, zaključak mojih tapkajućih napora prema svjetlosti, koja nije samo zemaljska, jedini i konačni rezultat cijele zaokupljene mladosti, koja je godinama zatomljeno izgarala da najednom plane kao vatra radosti na vrhu brda? Samo to? Ništa drugo, no to? Vidjeti štampano svoje ime; ponavljane svoje riječi; preslikano svoje lice; iznesene u javnost svoje najmilije misli; bačene kao hrana onima »tko mu drago«

svoje brižljivo čuvane ispovijedi i najnezgodnija oduševljenja. I onda? Imati oko sebe nekoliko majmuna, koji oponašaju tvoje kretnje i nekoliko papiga, koje ponavljaju tvoje riječi; opaziti knjigu sa svojim imenom na natpisnom listu, članke sa svojim potpisom na kraju; čuti gdje govore o tebi, a da te ne razumiju ili te pak preziru i zavide ti, a ne mogu ni da ti stanu na nogu. Postati pisac; poznat pisac, i možda neke izvjesne vrijednosti; biti tražen od urednikâ novina, željen od nakladnika; biti progonjen od člankopisaca i kritika po zanatu; biti prevodjen na druge jezike; kandidat poštene slave četrdesetih godina.

Ali što onda? Pomalo sam sve to postizavao i osjećao sam, da mi nije dovoljno i da mi to nikad ne će biti dovoljno. Čemu da budem ili da postanem »briljantni« filozof, pisac »dobro poznat u književnom svijetu«, više ili manje sretan fabrikant i trgovac riječi i misli? Kamo me je sve to vodilo? Bilo je lako predvidjeti. Pa gledajući i s visoka u ludilu, dopuštenu osrednjim ljudima, radilo se o ovome: da moja djela izdaje nakladnik Treves, da predajem na sveučilištu, da budem članom jedne akademije, da postignem (staru, mlohavu, pobenavljenu) Nobelovu nagradu...

Nikako! Osjećao sam, da sam rodjen za drugo; da težim za drugim ciljevima. Nije to bila u meni ambicija; nije bila taština nego ponos, onaj zdravi ponos, djavolski, božanski ponos. Htio sam biti uistinu velik, epski, izvanredan; htio sam izvršiti nešto gigantsko, nečuveno, što bi izmijenilo lice zemlje i ljudsko srce.

Inače radije ništa. Radije trunuti u kretenskoj besposlici nekog upravnog ureda ili poživinčiti se ručnim radom ili pak — što je najbolje — utopiti sve promašene sanje i teret tijela u žutu vodu Arna.

Davna i neprestana težnja da budem prvi, vodja, centar: ali osobito uznemirujuća u ono doba uzlaza i smjelih želja.

Priznajem: nije mi bilo mnogo do uzroka, ali da samo — barem za čas — skrenem na sebe sve poglede i da svačija usta ponavljaju moje ime!

Utemeljitelj škole, pokretač sekte, prorok vjere, otkrivač teorija ili divnih umova, vodja nove stranke, spasitelj duša, pisac knjige u sto izdanja, učitelj u krugu sudrugova; bilo što, ali prvi, najglasovitiji, najveći u nečemu.

Biti jedan od onih, koji daju ime nekoj ideji, jednoj skupini ljudi, koja otkriva novu, nepredvidjenu, čudnovatu istinu; od onih, koje svi moraju poznavati i prosudjivati; kojima pripada jedno poglavlje, jedan stavak u historijama, i koji imaju svoju vlastitu domenu, svoje zasebno polje i svoju priznatu zastavu.

Nije mi bilo do uzroka, nije mi bilo ni do načina — ali nisam htio da budem po strani; u drugom ili trećem redu, medju osobama samo zanimljivima ili samo čudnovatima, učenima, inteligentnima. Pa bila i puka ludost ili nastranost — ali biti izumitelj te ludosti, junak te nastranosti!

Najprije sam se dao na onako djelovanje koje površnima izgleda više djelovanje: na politiku. Socijalizam je već opadao, ali je bio ipak još uvijek najveći ljudski pokret moje zemlje u ono doba, i ja,

kao čovjek opozicije i protivne struje, suprostavio sam se socijalizmu.

I bio sam socijalist — socijalist s naličja: prihvatio sam stalešku borbu. Ali da ta borba bude prava borba, rat u potpunom smislu, a ne navaljivanje izgladnjelog, usiljenog puka proti gospodaru, zastrašenom i spremnom da se pogadja. Staleška borba: t. j. obrana staleža, koji je djelovao i pobijedio protiv staleža, koji ga želi prisiliti da odstupi prije vremena. Buržujska obrana: malo sažaljenja; politika jake ruke; — i sve srodne ideje: ekspanzija (t. j. nacionalizam — vojska i mornarica!) Bio sam glavni urednik prvih talijanskih nacionalističkih novina: održao sam govor, da označim program jedne nove nacionalne stranke. Počupao bih se svake sedmice sa pučkašima; dao sam se na polemike; zagrizao sam u demagoške slave; tamanio sam revolucionarne ideologije; htio sam povratiti smionost i dostojanstvo onima, koji su htjeli samo popuštati. Htjeli smo, da Italija postane ponovo velika u sadašnjosti takodjer i osvajanjima. Mislili smo na Afriku, zahtijevali smo oklopnjače i nastojali smo raspiriti ono malo imperijalističkog duha, koji je mogao još da se nadje u Italiji nakon poraza u Abesiniji.

Ali iz ovog kolonijalnog i vojničkog imperijalizma brzo sam prešao na duhovni nacionalizam. Italija mi je izgledala kao kraj bez života, bez idealnog jedinstva, bez zajedničkog cilja. Sve sumorno, sve pospano. Svak za sebe, a po koja camorra za sve. Pitao sam se, koju je dužnost i misiju imala u tom času Italija u svijetu. I nisam

znao odgovoriti. Tada sam po Mazzinijevu uzoru započeo svoju nezgodnu Borbu za prisilno probudjenje. To su bili slabi zvukovi trublje (članci, brošure, pisma) u bučnom rastresenom svijetu. Htio sam, da moja domovina učini nešto osobito, da ima udio medju ostalim narodima. Htio sam, da se Talijani, odbacivši retoriku prošlih preporoda, odluče na jedan veliki opći cilj, na uistinu narodnu metu. Iza godine 1860. nije bilo više jedinstvene talijanske misli ni osjećaja. Bilo je vrijeme, da se povratimo na prvi put. Narod, koji ne osjeća u sebi zanosa Mesije, osudjen je da propadne.

Ali koji je mogao biti taj narodni cilj? Ni ja sâm nisam bio načistu. Vikao sam i dozivao, te pitao one, koji su mi se odazivali. Govorio sam im: priprema na duhovnu prevlast u svemu. U Italiji je duh bio uvijek premoćan: iz ove je zemlje morala započeti definitivna vlast duha.

Ali, je li to moglo povezati jedan narod? Brzo sam se uvjerio, da nije. Taj problem apsolutnog gospodstva volje nadmašivao je i najfantastičniji patriotizam. Trebalo se obratiti na sve ljude i raditi za sve. Nije se više radilo o materijalnim interesima komadića zemlje, već o duhovnim interesima cijelog čovječanstva.

Vjerovao sam svom snagom svoje duše, da imam jednu misiju u svijetu — jednu svoju misiju, veliku misiju. Činilo mi se, da sam svaki dan pozvan da učinim ono, što su drugi propuštali da učine; da sam pozvan da najedanput preobrazim ljude i stvari, da skrenem mirni tok povijesti.

Od koga sam bio pozvan? Nisam znao, ne znam. Nisam vjerovao u Boga, a ipak sam se na časove osjećao kao Krist, koji se pod svaku cijenu mora latiti ponovnog otkupljenja; nisam vjerovao u providnost, a ipak sam u budućnosti vidio sebe kao nekog Mesiju u spasitelja ljudstva. Bili su to glasovi, koji su govorili u mojoj nutrini: podzemni glasovi, koji kao da dolaze iz nekog drugog svijeta. Zamišljao sam, da je ovaj naš život već n e k i d r u g i ž i v o t, a da je ova zemlja već nebo za one druge, koji uzdišu u dubinama (koji nisu još umrli tamo dolje, koji se nisu još rodili ovdje gore), pa sam mislio, da me zovu, da ih spasim, da ih pridignem do sebe i učinim dionicima naših najuzvišenijih radosti, naših najstalnijih istina. Katkad je moje duševno stanje bilo slično stanju jednog Boga, koji sluša molitve jadnog mnoštva pred svojim nogama vapeći za srećom i oslobodjenjem, za smrću i spasenjem. I ražalio bih se, što mi se nije nikada desilo čitajući Marka, Luku, Mateja i Ivana, a jednom sam i zaplakao nad jednostavnim i prostim životopisom Mazzinija.

Bio sam od neke tajne sile potaknut da učinim nešto za ljude — za sve. Činilo mi se, da sam to već obećao i da je nadošao neotklonjivi čas ispunjenja.

Bio sam izgradio sama sebe: morao sam izgraditi druge. Dugo sam rušio: morao sam nanovo zidati. Prezirao sam stvarnost, a morao sam je sada promijeniti i prečistiti. Mrzio sam ljude, a morao sam ih ljubiti, žrtvovati se za njih, učiniti ih sličnima Bogovima.

Inače: zašto sam došao na svijet? U koju sam svrhu surovo porekao prošlost? Ili sve preinačiti i ponovno sve započeti i sve uzvisiti ogromnim naporom ljubavi i volje tako da se stvarnost učini podnosljivom takodjer i najosjetljivijim i najvećim ili se odreći svega — počevši od nagonskih radosti vegetiranja do zadovoljstva poluglasovitog čovjeka u Evropi i Americi. Povraćala se u meni pogibeljna, i u pogledu djelatnosti djetinjska, zasada: ili sve ili ništa.

Sámo znanje nije mi više bilo dovoljno: htio sam djelovati. Nije me potpuno zadovoljavalo pisanje: htio sam urezati svoje odhuke u stvari i u duhove. Htio sam izaći iz te beskrajne kontemplacije, iz te igre riječima i mrtvim pojmovima, iz tog vatrometa efemernih ideologija, paradoksalnih prskavica i fantastičnih obrata. Bio sam se već zamorio promatrajući, komentirajući i sudeći ono, što drugi rade; samo kritizirajući i rušeći. Onaj čisto cerebralni, rječiti i papirnati svijet, u kojemu sam se borio, činio mi se sada neplodan i beznadan. Trebalo je izaći odatle zbog kakvog opsežnijeg, plodnijeg, konkretnijeg pothvata.

Ali ipak ne zato, da se bacim na primordijalni i živinski život mase, na obične poslove, na proste stvari, na rad, koji je puki nastavak, na borbu, koja je samo borba za kruh, za krevet, za novac, za ženu ili za vlast. Htio sam djelovati, ali ne ljudski djelovati — kao drugi, kao svi. Bilo je važnijih stvari, koje je trebalo izraditi, a za koje se nitko nije brinuo. Dà, živjeti, ali ne običnim i uvijek jednoličnim životom; dà, djelovati, ali ne za stare ci-

ljeve. Moj je prolaz na zemlji morao ostaviti dublji trag od jedne revolucije ili prevrata. Htio sam dakle da se s a m n o m, i t o m o j o m z a s l u g o m, z a p o č n e n o v o d o b a u h i s t o r i j i č o v j e č a n s t v a. Otvoriti novu eru, razdoblje, koje bi se apsolutno odvajalo, treće kraljevstvo. Čovjek je u početku bio potpuna životinja, vegetativna zvijer. Zatim se uzdigao do čovještva: izradio je orudje, zagospodovao snagama životinja, vjetra, vatre; malo pomalo odvojio je misao od same brige za samoodržanjem; prosvijetlio se i oplemenio u umjetnosti. Ali je njegov život bio još uvijek sav omrljan životinjskim tragovima; barbarstvo je u njemu bilo prikriveno plaštom g e n t l e m a n a i savršenstvom mehaničkog života; posljednji i zajednički ciljevi života bili su isti kao u njegovih predja pljačkaša: dobro jesti, uživati najljepše žene, zapovijedati slabijima, krasti od drugih što je više moguće. Najviše i uistinu nadživotinjsko uživanje u misli za misao u čistoj i nesebičnoj misli; promatranje i stvaranje umjetnosti bilo je ograničeno na mali broj pojedinaca, a kod tih rijetkih često samo na malo časaka. Čovječanstvo je, dakle, bilo u nekakvu stanju izmedju zvijeri i heroja, izmedju Calibana i Ariela, izmedju živinskog i božanskog. Trebalo ga je istrgnuti iz te dvoličnosti i izopačenosti. Ubiti, odsjeći, iščupati sve ono, što je još bilo nečovječno u čovjeku da se učini nadčovjekom — ne više čovjekom. Približiti ga Bogu, učiniti ga uistinu božanskim, postići da živi potpuno u duhu i za duh.

Koji je najviši, najkrajnjiji, najplemenitiji i najčišći dio čovjeka? Duša. Ako se želi djelovati na čovjeka, da se uzdigne, trebalo je utjecati na njegovu dušu. Samo se u duševnom smjeru možemo nadati radikalnoj promjeni pravca, posvemašnjem preokretu bića i vrednota. Najuzvišeniji je dio čovjeka, jedini je vodič prema visini. U sadašnjem je duševnom životu već sjeme, zametak budućeg božanskog života čovjeka. Razmišljanje filozofa, ekstaza mistika, stvaranje pjesnika — sve ono što odalečuje od ponizujućih potreba za uzdržanje tijela, od gadnog vrtloga zemaljskih interesa — sve se to nalazi u duhu! A duh je podatan, gibak i sposoban da se usavršuje. Krije u sebi neizmjerna obećanja i neslućena iznenadjenja; pokazuje, da je u njemu zametak drugih sposobnosti i prvi zamah prema čudesnim razvojima. Ako nešto veliko ima da izadje iz čovjekova života, to će izaći samo iz njegova duha; ako hoćemo usavršiti čovjeka, treba učiniti savršenim duh. Sve su vrijednosti u njemu, i svi razlozi vanjskog života i svi uzroci djelâ. Kad bi se on odjednom promijenio, promijenio bi se cio život. Da on postavi sebi druge ciljeve, da uništi u sebi neke sklonosti a prigrli druge, opstanak bi se čovječanstva poremetio i obnovio. Svi problemi — nacionalni, socijalni, moralni — i nisu zapravo drugo nego problemi duše, duhovni problemi. Mijenjajući unutrašnjost, mijenja se i spoljašnjost, obnavljajući dušu, obnavlja se svijet.

A svijet je apsolutno trebalo obnoviti. Život ljudski — spor, težak, pospan, vulgaran, fizički, paklen — postajao mi je sve ogavniji. Htio sam, da i drugi osjete tu ogavnost i smognu snage da je se

oslobode, da poprave i poreknu tjelesni život, tradicionalni život, barbarski i divlji, život loše maskiran (i učinjen još okrutnijim) željezom, ugljenom i elektricitetom.

Posljednji je uspon bio neophodno potreban. Napokon se morao započeti novi svezak opće historije. Čovjek je najprije bio sav samo tijelo — zatim tijelo i duh zajedno — a sada je morao sav postati duh. Iza zvjerskog doba i iza ljudskog doba — herojsko, andjeosko, božansko doba. Iza epske snage — epoha razuma u službi snage — i napokon epoha oslobodjenog razuma, vladajuće volje, pameti gospodarice svake snage.

Voditi ljudstvo u pravcu tog carstva, navijestiti to novo doba, ostvariti tu epohu: to je bila zadaća, koju sam svojevoljno sebi postavio. Moja je misija bila dvostruka: ozlovoljiti i odbiti ljude od današnjeg života, i spremiti ih, i predočiti im viši i nadčovječji život, koji sam ja predosjećao i predvidjao u razdraženoj napetosti najvećih želja.

Ali na koji način? A jesam li ja dorastao tom velikom pothvatu? Bih li uspio? A jesam li i ja sâm bio toliko produhovljen i ovisan o duši, da imam pravo buditi tudje duše i nametati drugima život, koji je manje isprepleten rugobom i zlom?

Pa sve da je moja duša i bila čista, kreposna i bez mana, bih li imao dovoljno velik i jak um, da vješto udahnem drugima volju, kako bi se izvukli iz nesvijesne svagdašnjosti, te da privedem kraju podizanje stotine narodâ prema božanskim sferama?

Da započnem svoju misiju, morao sam najprije

biti stalan za samoga sebe; pročistiti se i uzdići — dotjerati se do moralne savršenosti i intelektualnog vrhunca: postati svetac i genij!

23

SAVRŠEN ČOVJEK

Ali kako? Zar nema zbilja nikoga medju vama, koji bi imao smjelosti da dodje ovamo u moju kuću, pa da mi kaže jasno u lice i da mi otkrije bez milosrdja i bez poljepšavanja, što sam ja? Zar nema nikoga, koji bi mi kao pravi prijatelj htio otvoreno kazati što sam loše učinio, što nisam učinio, a morao bih učiniti, moje mane, zle navade, moje grijehe? Zar ste svi licumjerci i kukavice kao pristojne gospodje u pedesetim godinama? Strah vas je možda, da li je moje izazivanje ozbiljno? Bojite se, da ne govorim ozbiljno? Bojite se, da ću se naljutiti zbog onoga, što mi kažete, te mjesto da vas zagrlim i poljubim, da ću vam razbiti glavu i izbaciti vas kroz vrata?

Ali dodjite, samo zaboga! Zar niste nikad vidjeli lice otvorena čovjeka, koji govori istinu? Ja vas zovem i zaklinjem svom dušom svojom, punom čemera! Treba da znam, što sam zlo uradio, da se mogu pokajati i okajati svoj grijeh — svakako treba da upoznam svoje mane, da ih se lišim, spalim i od njih se zauvijek odijelim. Niste li još shvatili, što me uzbudjuje i izjeda dan i noć?

Ja hoću da izgradim svoju dušu velikom — hoću da postanem velik čovjek, čist, plemenit, savršen čovjek. Ja znam, da ću samo ovaj jedan-

put živjeti i hoću da dobro živim. Odbija me život svih vas. Ili ću biti velik, ili ću se ubiti. Nema drugog izlaza za čovjeka, kakav sam ja. Moram biti iznad vas, da vas mogu vući još više u visine. Ali da se postane velik, valja prekrojiti i izmučiti i dotjerati i očistiti i ojačati ovu dušu, koju nam je, ne znam tko, dao za ovo nekoliko godina putovanja ili prognanstva na zemlji. Da se duša učini velikom, treba joj poznavati sve sitnice; — da se pročisti, treba joj vidjeti sve nečistoće; — da se učini srčanom i jakom, vidjeti svaki strah i kukavičluk.

Mislite li vi, da sam ja malo proučavao samoga sebe? Držite li, da ja nisam promatrao svaki i najskrovitiji pokret i blijesak i zakutak i skrovište i trepet i drhtaj svoje duše?

A ipak — možete se čuditi do mile volje i smatrati me lažljivcem! — nisam našao n i š t a, čujete li, a ma baš ništa, što bi me pred svijetom gadilo i sramotilo. Nisam bio kadar da kroz toliko godina zapazim ijedne prave mane, ijednog očitog poroka — nije mi nikada pošlo za rukom da se pred jednim činom zaustavim i kažem: »To je prostota!« Nije mi se nikada desilo da čujem u sebi glas grizodušja radi kakvog djela, koje ne bih bio izvršio, ili zbog djela protivnog kojem ljudskom ili Božjem zakonu.

Ali kažite mi barem jednom istinu, zaklinjem vas vašim majkama, kažite mi, postoji li na zemlji tako čist čovjek? Zar sam ja doista svetac bez grijeha, jedini kreposnik, duša bez ljage, savršen čovjek? Nemojte to misliti ni za čas: to je nemoguće, nemoguće više nego sve druge nemogućnosti. I ja

zacijelo moram biti zao, prljav, plašljiv, slab, dvoličan i bez srca! Griješim sigurno i ja sedamdeset i sedam puta svakog dana i duša mi je crna i smradna, kao džubrište. Da nije tako, ne bih uopće bio čovjek. Da nije tako, zašto bih osjećao u sebi neprestano plamsanje neizmjerne želje da postanem velik, da imam veliku dušu, lijepu dušu?

Ne, prijatelji, uzalud me iskušavate šapćući mi slatke riječi u uho. Ne vjerujem vam, niti ću vam ikada vjerovati. Možda sam doista čist i savršen za vas, za ovaj sumnjivi moral odrpanaca i izdajica, umornih sramotnjaka i maskiranih svinja. Ali za sebe, za sebe nisam čist, ni velik; nisam ni za tebe, o neopisivi ideale moga života, onakav, kakav bih želio i morao biti, da se bez rumenila na licu približim smrti.

Fakat je da nitko ne može poznati samoga sebe — nitko ne može pravo vidjeti i otvoreno kazati sve, što osjeća, misli i čini. Lukavo samoljublje, domišljata ispraznost! proračunani interes, bojažljiva sramežljivost, bestidna oholost uvijek su tu spremne da sakriju, zatru, prikriju, ispričaju, opravdaju. Mora da je to razlog, zašto ja ne opažam gnjilež što nosim u sebi i zašto mislim, da sam labud apsurdne savršenosti.

Sada razumijete, kako vas sada trebam više nego ikada i kako ne mogu ništa bez vaše strogosti. Drugi vide sve zlo, što je u jednom čovjeku: prirodjena ljudska zloba ima oštro oko i brzu pamet. Ništa ne izbjegne njenoj prokletoj pažljivosti. Ono što ne vidi, pogadja; ono što ne može pogo-

diti, pričinja joj se. Oduvijek su ljudi brzo opažali brvno u oku bližnjega.

Nemojte se praviti nedužnima. Ovdje se ne radi o prikrivenosti ili laskanju. Vi zacijelo vidite, što je u meni; vi se gnjušate, a možda i zgražate. Ali zašto nema nikoga, koji bi mi što kazao; barem jedan, jedan jedini, da mi dodje i sve kaže? Ponavljam vam, da ja nisam kao drugi. Za hvale me nije briga; mrzim laskanje; ne trpim zaobilaženja riječima.

Zar se bojite? Kunem vam se, da će prvi, koji me upozori na jednu moju manu, postati moj spasitelj, najmiliji prijatelj, moj pravi brat.

Možda je moja duša previše grozna, pa vam ponestaje daha da glasno iskažete njenu grubost? Osmjelite se i govorite. Nagradit ću vas, kako mogu. Dat ću vam sve, što posjedujem; krast ću da vas uzmognem nadariti; šuljat ću se po vašim kućama, da vas služim i obožavam.

Niste kadri otkriti zlo? Onda ste doista i slijepi i glupi, jer ako zlo postoji, vi ga strani ljudi morate na prvi pogled zapaziti. Naoštrite pogled, budite zlobniji, slijedite me potajno, pitajte me neočekivano! Učinite sve, što hoćete, samo hoću, da me svakako optužite i osudite bez milosrdja. Moj život i moja smrt, moja veličina i moja nevaljaština u vašim su rukama.

Što mrmljate tamo medju sobom? Znam, znam, da drugo i ne znate nego potajno govoriti o ljudima, tiho klevetati i osudjivati, kad su ti ljudi daleko. Ali za mene morate bataliti tu sramotu. Dodjite na sunčanu svjetlost i govorite na sva usta!

Ja se ne stidim, ne bježim. Hoću da budem optužen i ozloglašen, kako bih se mogao vinuti u visine.

Ali možda... oprostite, ako vas vrijedjam — ali možda vi ne ćete da mi otkrijete moje mane i moje grijehe zato, da ne bih pročistio svoj duh, da ne dostignem savršenstvo, koje očekujem.

Ja se preporučujem vama, ljudi, svima vama, prijateljima i neprijateljima, smilujte se ovom bijedniku, koji žedja za slavom! Nemojte mu uskratiti gorčinu optužbe ni oštrinu osude. Govorite bez ustručavanja, osudite okrutno! Nemojte zastati, ako me vidite plačući, ni ganuti se ako preblijedim. Ja ću se ubiti, ako mi ne kažete, koliki sam grješnik i krivac, ako mi odmah ne reknete, koliko sam prezira dostojan i bijedan. Ja se na koljenima preporučujem svim ljudima na zemlji. Imajte barem jedan jedini put smjelosti, da kažete čovjeku istinu u lice!

24

TALENAT

Ovi ljudi oko mene kažu, da sam talenat i misle, da mi tako iskazuju veliku čast i da me osobito razveseljuju — ova dobra djeca! Nekoji idu čak tako daleko te kažu, da sam vrlo talentiran, a to su oni, koji drže, da me najviše vole i da su mi najbliži.

Dragi ljudi, zahvaljujem i klanjam vam se, i neka vam Bog uzvrati! Činite i govorite sve, što možete činiti i govoriti i čak svladavati svoje prirodjeno samoljublje i moju neotesanu prostotu.

Ali, nema li doista nikoga medju vama, koji bi opazio, koliko me vrijedjate i ogorčavate tim »talentom«?

Do vraga taj vaš talenat! Što je to? Mislite li zar zbilja iskreno, da se ja mogu zadovoljiti time da budem talentiran čovjek, sve do groba nadobudan mladić, dobar i duhovit drug, koji zanima svijet? Zaboga, tko mislite da sam ja? Imam li ja ono bezbojno i nasmijano lice čovjeka, koji se zadovoljava onim, što svi imadu i koji je sretan, kad ima na jeziku desetak misli, a u lisnici stotinu franaka? Niste li opazili, vi zlokobne ptice, da je talenat najobičnija roba na ljudskim vašarima? A osobito u Italiji! Kažite mi, samo ako možete, tko nije talentiran u ovoj sretnoj i od bogova blagoslovljenoj zemlji? Ako mi pokažete jednoga, skupo ću ga platiti. Talenat, moji bedaci, teče ulicama, puni kuće, poplavljuje knjige, izlijeva se iz svih usta, prelijeva se čak iz podrumâ.

— Oh talentiranog mladića! Šteta, što ne će ništa da radi.

— Onaj tamo zločinac je i varalica, ali kakav talenat!

— Govori gluposti, i to krupne: priznajem. Ali mu ne možeš poreći talenat.

To su razgovori, koje čujemo danomice u Italiji po svim pločnicima, u svim kućama i u svim gostionicama, gdje se sastaju takozvani intelektualci.

Talentiran je onaj, koji umije sastaviti baladicu

ili sitnu kanconu sa nekom simpatičnom kadencom i po koji neloš stih. Talentiran je onaj, koji umije u akvarelu naslikati cvijetke kao da su pravi — talentiran je, tko spretno udara po klaviru pred Beethovenovom maskom od gipsa — talentiran, tko zna sentimentalnom elegancijom opisati haranje trešnje — talentirani su čak i rezbari sitnih figurica od drva i diletanti, koji sanjaju o budućnosti i koriste se tudjom pameti pretvarajući istodobno u dim ideje i cigare Havana.

Pitam vas, dakle, ponovo: tko medju nama nije talentiran? Talentirani su čak i oni, koji ništa ne rade — pa i političari — i novinari...

Kazat ću, dakle, jednom zauvijek: vrijedja me, tko mi kaže, da u mene ima talenta. Ražalošćuje me, tko mi kaže, da sam talentiran čovjek.

Ja se odričem vašega talenta i stavljam ga u nužnik skupa s novinama. Ja vam jasno govorim: za mene talenat nije ništa drugo nego najviši stepen prosječnosti. Talenat je onaj viši oblik inteligencije, što ga svi mogu shvatiti, cijeniti i voljeti. Talenat je ona ukusna smjesa lakoće, traganja, duha, iskićene banalnosti, nakresana filistarstva, koje se svidja gospodjama, profesorima, odvjetnicima, ljudima, onim glasovitim učenim osobama, svima onima dakle, koji su polutanci, ni na nebu ni na zemlji, ni u raju ni u paklu, jednako udaljeni od potpunog živinstva i velikog genija.

(Pazi, što mi je došlo na pamet! T a l e n a t [ingegno] u toskanskom govoru ne znači samo lijepu inteligenciju i bolju od osrednje, već takodjer i onaj osobiti gvozdeni obrub ili bradicu na dnu

ključa, kojom se otvara. Ta dva značenja nisu blizu samo u rječniku. Talenat je ono, što otvara. Pomoću talenta ulaziš svakud, shvaćaš gotovo sve i svidjaš se mnogima. To je putnica života. To je univerzalni otpirač kesâ i mjestâ, na kojima se stječu položaji. Netko je talentiran u pravljenju lijepih stvari — a netko u prikazivanju svojih ružnih stvari, kao da su lijepe. To su dva razna sredstva, ali su oba korisna.)

Pa neka im bude! Neka ti talentirani ljudi slobodno dobivaju, neka uživaju, zabavljaju sebe i druge. Ja nisam takav i ne ću nikako da budem.

Uzalud: što god radio, uvijek mi se svidjaju krajnosti. Medju živim bićima volim samo potpuno životinjska ili vegetalna bića, ona, koja pošteno rade svoj posao, a da ništa ne shvaćaju, da ne lijeću tamo-amo u brbljanju i ambicijama — ili pak volim pravog genija, veliku dušu, poput gore u noći gorostasnog i samotnog heroja.

Ili seljak ili Dante — a daleko od mene svi ostali, da mi na mom putu ne smetaju talentirani ljudi, duhoviti ljudi, spretni ljudi i mrski intelektualci! Što ste vi pred zaprljanim seljakom, koji mlati žito od vas nahrani ili pred pjesnikom, koji iz svoje duše izažimlje one riječi, koje izazivlju jezu i razmišljanje kod hiljadâ pokoljenja? Što radite? Riječi i same riječi, mistifikacije i igrarije!

Ja sam za sebe već odabrao. Sve kad bih i htio, ne bih se mogao pretvoriti u stablo ili u ratara, ali hoću, očajno hoću da postanem uistinu velik čovjek — recimo odmah riječ, koja zadaje strah: genij! A padnem li na pô puta te ne postanem onakav, kakav hoću i očekujem da budem, dobrovoljno ću prihvatiti bolnu sudbinu i u sebi ću plakati i ne ću se kurvati s onima, koje sam prezreo, i umrijet ću sâm u nekom zakutku svijeta, kao i vrijedni vuk De Vigny.

I ne ću se ni za što kajati: stalan sam, da ću doživjeti takove radosti osjećajući, da mi je duša čista i napeta u pravcu prema nečemu, što je apsurdno i veličanstveno, tako da ne ću ni osjetiti kamenja na putovima ni smijeha onih, koji obradjuju svoj vrtić i u njemu vide cio svijet.

I nemoj se uvrijediti, o moje smiono »ja«, ako više puta budeš izgledalo kao budala i neznalica. Genij se ne sastoji u duhovitosti, ne iznosi na komadiće dražesne idejice, ne slijedi posljednje brojeve časopisâ ni knjige na tržištu. Ne, ne!

Genij je dijete i ludjak, a genij je zato, što ima smionosti da bude djetinjast i lud te katkad ne može da ne naliči neuku i idiotu, onome, koji se svemu čudi i ne govori po zdravoj pameti.

Ima li samo genij, o moje »ja«, one čudesne časove, u kojima se čini, da Bog govori na tvoja usta, u kojima je sve svjetlost, sve se otkriva, sve je bistro i harmonično kao voda lijepe rijeke — one časove, kad duša postaje plamena kao vatra, zračna kao zrak, ljupka kao ljubav — one časove, u kojima je zbog misterioznog ludila sve moguće i sve sveto i više ne možeš razlikovati, kakav je svijet, a kakva je tvoja duša.

Ne vidite li, kako je blijeda i mlohava igračka vaš talenat pred onim časovima? Za jedan od onih

časova, za jedan jedini takav čas, dao bih sav svoj talenat, sav vaš talenat, sav talenat sviju lakrdijaša na cijeloj zemlji, a nakon toga bi mi se valjda ipak činilo, da sam ga ukrao.

25

DIES IRAE

Očajni pozivi bez odaziva. Upućeni drugima, ali kazani samom sebi. Napori, svladavanja, grizodušja. Uzvišene nakane, pokopane u četiri stupca jednog članka. Izgaranja u čistoći odjednom zaboravljena medju bijelim bedrima žene. Jahanje u pravcu uzvišenog; zavidjanje nebesima; ljubav pogibeljne avantire, velikog pokušaja (skok čovjeka u drugi život onkraj ovoga života; rušenje svih Jupiterâ; napokon ispunjeno obećanje zmije; pravo otkupljenje, bez križa i krvi iz bijelih ruku, koje blagosivlju); vrtoglava, nesavladiva, čudesna sanja — a sitni i pobožni život svagdašnjice: u maloj sobi, u maloj kavani, u malom gradu, medju još manjim ljudima.

A ipak sam se borio. Borio sam se žestoko i hrabro sa svim nadama u srcu, sa svim voljama u mozgu. Uložio sam sve svoje snage. Biti takav; učiniti ono — ili nestati. Borio sam se s napastima, da ne upadnem u nužnu prosječnost; nastojao sam okružiti se nemilom samoćom barem duhovnom, kad ne mogu tjelesnom; mučio sam se; kažnjavao sama sebe; patnjom se odgajao za skora i grozna iskušenja. Osjećao sam potrebu da se sav saberem, u svojoj nutrini, u najdubljoj svojoj nutrini, u takovoj

tišini, u kojoj bih mogao čuti jedino samoga sebe — i ništa drugo. Ja sam morao biti prvi čovjek novog čovječanstva — ja sam morao pružiti prvi primjer unutrašnjeg života, posve neovisna od tijela, od materije, od životinjskoga. Opažao sam, da sam još daleko od željenog cilja i da još nisam duh bez ljage i mane, odredjen da pratim ljudstvo na velikom prijelazu onkraj sadašnjeg života. Ali nisam zato klonuo. Oduševljenje, koje je proizlazilo iz same apsurdnosti pothvata; drzovitost, zbog koje su mi se i najveći ljudski ciljevi činili bijednima; luda sigurnost daleke pobjede; golemi ponos zbog toga, što sam se osjećao sredstvom misije tako neobične i čudesne u mojoj mašti; apsolutna potreba da pobjegnem iz ove stvarnosti, iz ovoga svijeta, iz ovoga ljudskog života — sve me je to s dana u dan sve više zasljepljivalo u mojoj hitnji k najtužnijem probudjenju u životu jednog smrtnika. Činilo mi se, da prelazim preko zemlje kao nevidljiv gorostas, koji jednom nogom staje na vrh jednog brda, a drugom na drugi vrh te preskače preko zelenih i samotnih mora kao preko kakve bare, a glava mu je medju nebeskim zvjezdama i grije se na suncu kao ono siromah uz vatru od malo pruća.

Nevjerojatne nakane i apokaliptična prividjenja redala su se u ono doba u mojoj duši, te bi veća malo po malo istiskivala manju u bijesnom crescendu neobuzdane manije.

Ali postojana je misao bila samo jedna: uvijek ista. Učiniti da bude moguć, poželjan i skor preporod ljudskog roda, preobraženje čovjeka-životinje, univerzalni dolazak čovjeka-boga. Ali je najprije

trebalo da i drugi počnu osjećati ono, što sam ja osjećao, i da svi poput mene prezru, zgade se, crvènê i strahuju od dvoličnog i amfibijskog života. I tada pomislih na umjetnost.

Samo je umjetnost mogla učiniti čudo. Samo bi poezija mogla još jače ogorčiti grozan osjećaj života, kakav je ovaj, osjećaj, koji tako često utažuje nesvijest običaja; i obnoviti strave i rasplamsati tuge i probuditi sram i stvoriti muku nesnosljivosti ondje, gdje vlada najsladji mir zbog prilagodjenja. Teorije ne djeluju. Teorije uvjeravaju samo mali broj ljudi, a smetaju većini, dok bi naprotiv živa umjetnost, nametljiva i privlačiva poezija (pjesnička poezija, sa svim svojim šarenilom, svojom harmonijom i svojom osvojnom neposrednosti) prisilila ljude da se ogledaju u mrtvo more ljudskog života te da se zgroze i odbiju od njega, — ljude nadno obuzete željom da bježe, da p o s t a n u d r u k č i j i. Narcisu je donijelo smrt ogledavanje u bari, okruženoj krasuljcima; za čovječanstvo to bi bio poticaj na nov život.

Pjesnička djelatnost nije mogla — u meni, u onim časovima — biti sitna, epizodična, ograničena. Živio sam u atmosferi veličine zamišljajući velike stvari: takodjer je i poezija (premda amo početno sredstvo spasa) morala biti velika, vrlo velika. Vrlo velika barem u zamisli — kao platno, kao slika. Jedan kozmički poem, univerzalna drama, beskrajna scena. Gledajući natrag u prošlost, vidio sam same dvije knjige, koje su zasluživale moju pažnju u tom smislu: »Božanska komedija« i »Faust«. Oba ta djela su gigantski pregled života i

historije: onoga i ovoga svijeta. Kod Dantea podzemni i nebeski svijet, da se može ocijeniti zemaljski svijet; kod Goethea mitski i metafizički svijet, da se može ocijeniti onaj stvarni. Bol i Ljubav; Vrhunac i Dno; Sveci i Majke i vihor, što prati medju nebom i zemljom put smrtnog putnika, željna ozdravljenja.

Ali ni knjiga fiorentinskog priora, ni ona frankfurtskog savjetnika nisu bile ono, što sam ja želio. Dvije legende — o vječnom životu, o vječnoj mladosti — nisu bili dovoljni motivi, u koje bi se mogao unijeti cio život svih ljudi u svim njegovim oblicima i časovima. Trebalo je nešto više. Nešto veće, još veće. U kršćanstvu je bio drugi mit, koji je bolje odgovarao mojoj težnji: posljednji sud. I skicirah tada u pameti i na papiru jedinu tragediju, koja je odgovarala mojoj mahnitosti: »Dies Irae«, dan srdžbe, straha, škripanja zubima, posljednje osude prvog i posljednjeg čovjeka.

Kad je sunce postalo bijelo kao mjesec na nebu, koje se činilo prostranije i tamnije, te kad je zemlja presušila kao zaboravljeno voće, ljudi se posakriše u špilje i katakombe, bliže svojim mrtvima, i zbiše se jedan uz drugoga kao ovce pred zimu. Proljeće se povrati, ali ne dade više cvata: posljednji slavuj umre u svom osamljenom gnijezdu; volovi, umorni nakon hiljadugodišnjeg rada, bjehu same bijele kosti, ispružene na počinak po opustošenim poljima; a kameni, mramorni i željezni gradovi pomalo se srušiše u zapuštenosti šutljivih tmina.

Samo jedan čovjek ne htjede ostaviti neba. Sva

su se njegova braća već odavna odrekla palestinskog praznovjerja, koje se nazva Krist, ali on je sam još vjerovao. Posljednji je kršćanin čekao na uzvisini u knjigama obećane znakove prije velikog svršetka. I eto vjera pobijedi i Ivanovo se Objavljenje rastvori pred njegovim od bdjenja umornim očima. Crni su konji toptali po opustošenoj zemlji: mora su tjerala vodu prema nebu i plákala brda: a napokon nebesa su se rastvarala, te su iz pukotina crnog svoda padale naglo bezbrojne strijele kao da misle poplaviti u moru vatre preostale kontinente. Tada, pošto su mu se znakovi činili sigurni, posljednji kršćanin sadje u podzemlje da najavi svršetak braći. »Došao je strašni dan. Knjiga nije lagala. David i Sibylla bili su istinski svjedoci. Trebalo se pripremiti na smrt. Sud se približio: evo nas u oči dana srdžbe.«

Ali ljudi nisu htjeli umrijeti; nisu htjeli vjerovati u smrt, u svršetak, u sud. Kršćanin je preveć jako vikao. Nitko ga nije htio slušati, ali su njegove riječi uznemirivale svačije srce. I tada se neki sjetiše, da je njegov Bog umro na križu, i da se narugaju toj njegovoj vjeri i njega raspeše na drveni križ — da zamukne. I dok su mu željezni čavli razdirali ruke i krv u gustim kapljama curila i gole mu se grudi nadimale u agoniji, on još jednom navijesti sigurni svršetak, neposredni svršetak. Kad mu smrt zatvori usta, svi se ljudi osjetiše oslobodjeni i sretni i u onim dubinama nastade orgija veselja tako da je posljednji dan bio kao pakao rdjavih radosti. Ali odmah se pod njihovim nogama rastvoriše ponori; brda se srušiše uz tutnjavu kao

hiljade gromova; svodovi se podzemlja srušiše i čitava je zemlja bila kao mesarnica bez života kao nepregledno groblje bez preživjelih.

Sve zašuti.

Nastade nekoliko sati (ili vijekova?) tišine — kao prije. Okrugli je grob kružio u ništavilu s mirom svojih kosturnica. Svi su glasovi šutjeli; svi su problemi bili riješeni i mrtvi su napokon mogli mirno počivati, jer nije nitko uz njih živio; nitko ih nije spominjao, oplakivao, žalio.

Ali eto najednom trubljâ, čarobne trublje, kakve se samo mogu zamisliti: trublje tako jake, tako prodirne, tako duboke, tako zapovjedničke zveke da su probudile i mrtve — takodjer i one mrtve, koji spavaju već hiljadu i deset hiljada godina. Nebeske trublje, u koje sviraju nepoznata usta, moćne kao najsladja riječ Kristova; tako odlučne, neumorne, uporne da su protresle sakrivene kosti pod zemljom i u dubinama morskim, da su ponovo obložile mesom kosture, povratile život, dah, pokretnost svoju bezbrojnoj vojsci mrtvih.

Eto Jozafatske doline, velike kao svijet, otvorene od jednog do drugog mora; prekrite, pune, pretrpane svim ovim uskrslim čovječanstvom, ovim ljudima, ovim ženama, ovim starcima, ovom djecom iz svih krajeva, svake boje, svake dobe, svih vremena, koji su svi braća i svi rodjeni pod istom zvijezdom i sada se prvi put sastaju — i viču i boje se i čekaju.

Većina ih ne zna, zašto su tu, pa pitaju i ne razumiju se. Neki postrance plaču, a neki skrivaju lice, da ne vide. Neki se nahode, prepoznavaju,

spominju. Započinju razgovori — prvi p r a v i razgovori medju ljudima.

Uslišane su želje, o kojima su sanjali. Cezar može govoriti s Aleksandrom; Dante grli Virgila; Karlo V. ispituje Salamuna. Vojnici nalaze vojnike; kraljevi su uz kraljeve; lijepe žene s izgubljenim ljubavnicima; seljaci, koji su se rodili i umrli osamljeni u brdima, sakupljaju se zasebno i krste.

Svi napokon saznaše, zašto su oživjeli i saznaše ono, što ih čeka. Pravi su kršćani klicali. Napokon će vidjeti svoga Krista kako silazi s neba da osudjuje i nagradjuje. Već su se tu i tamo počinjali opravdavati i moliti; prositi milost, očajno vapiti posljednje opraštanje. Neki su imali još toliko smjelosti da se prijete odsutnim bogovima. Neki su govorili, da je to posmrtni kermes, posljedniji prkos sudbine prije pravog uništenja. Bilo ih je, koji predložiše da sazidju kuće i imenuje se vlada; a vidjelo se skupa zagrljenih ljudi i žena dolje pod zemljom, kako bi zaboravili na stravu tog grješnog stiska.

Nitko se nije razumijevao; nitko više nije razumijevao drugoga. Svaki bi se čas dizao po koji glas nastojeći da ga čuju; drugih je hiljadu glasova odjekivalo i buka je postajala tako nesnosna, da su svi odlučili da šute. Proroci su nastojali da i dalje prave svoje poslove; jedan se od njih bio popeo na uzvisinu i žestoko je propovijedao bez prestanka, premda ga nitko nije slušao.

Svi se napokon premoriše. Sud se nije započinjao. I čekali su šuteći mnoge sate, mnoge dane — valjda i godine. I nitko nije došao. I tada svi u jedan glas zavikaše:

Kriste! K r i s t e! KRISTE!

Ta jedina riječ cijelog čovječanstva, svih ljudi, koji su na zemlji ljubili, trpjeli i nadali se, poleti prema nebu kao izazov. Htjeli su da im se sudi: neizvjesnost očekivanja bila je strašnija i bolnija od pakla.

Jedan siromah ispripovjedi život siromahâ i zatraži da još jednom umre; jedan kralj kaza život kraljeva; jedan pjesnik život pjesnikâ; zanatlija život zanatlijâ; bludnica život bludnicâ; mornar život mornarâ. Egipatski robovi, kineski seljaci, američki ratnici, rimski legionari, engleski rudari kazaše svoj život i svaki zatraži milost; svaki zatraži da još jednom umre.

Tko je od njih bio sretan? Tko je od njih bio kriv? Život nije nikada nikome dao ono, što je svak tražio — većina ih je proživjela u potpunoj tami. Bog je bio progovorio samo odabranima. Tko ih je takovima učinio? A što je bila ta komedija uskrsnuća? Ako nije već pripremljen ljepši život, onda je bolja smrt — mnogo bolja smrt!

I nakon zaklinjanja tih milijarda nesretnikâ zavlada nad svima muk. I kršćani su se uskolebali. Zašto se Krist nije pojavio slavodobitan usred rastvorenog neba, na ognjenom prijestolju, okružen andjelima i svecima, kao na slikama starih redovnika?

Ali napokon se iznad nijemog mnoštva začu glas, koji reče: »Krist nije na nebu. Krist je medju vama, ponizan i osamljen. I on bješe čovjek, i on bješe grješnik, i on čeka da bude sudjen. Neka čovjek sudi čovjeku i neka svak ima ono, što je oče-

kivao. Oni, koji su vjerovali u raj, bit će blaženi, a oni koji budu vjerovali samo u smrt, povratit će se u prah i pepeo!«

I još su jednom ljudi počinuli — zauvijek.

Koliko mi stvari izbjegne, danas! Kako je sada smiješna ova krnja uspomena na tragediju, po prvi put apsolutno tragičnu. Kamo li »Faust«! Hiljadu dijaloga, sto hiljada prizora — cio život sa svim svojim tisućljetnim licima. Sveopća povijest pretvorena u dramu; paklena tragedija, božanska komedija dokončane i uvećane do nemogućnosti.

Ja sam je zamišljao prikazati u kazalištu, velikom kao pustinja, gdje bi kao scenarij bila istinska brda, a riječi bi strašno zvučale kao one Danteove, gdje bi figure sličile figurama Michelangelovim, a muzika bila veličanstvenija od Wagnerove. Bio bih htio da vjetar bude kao dah; more kao orkestar; cijele rase kao korovi te neki nov jezik, strašan, savršen i jasan, u kojemu bi se nalazili svi naši glasovi, od cike dojenčeta do svečanog šuma vodopadâ. Jecaji da se nebo gane; vriska narodâ na koljenima — i muk, pravi, nedostizivi muk!

Svi bi ljudi morali drhtati čitajući, gledajući, slušajući moje djelo; i u toj bi posljednjoj finkciji morali prepoznati cio svoj život, sve dobro i sve zlo — i trku u pravcu onog posljednjeg časa bez uskrsnuća (dana srdžbe), u kojemu bi svakome sudili — o n i s a m i, p o d i s p r a ž n j e n i m n e b o m.

I od straha pred tom nakaznom predstavom morala bi se roditi potreba novog života — života, koji sam ja obećavao.

26

UČINITI?

Filozofija! Želja i nada u odmarajuću sigurnost; sveta vrata teških istina; filtar asketskog oduševljenja u tebanskim pustarama sistemâ; ponosna slast promašenog života; dionizijski surogat normalne empirije, fizioloških slasti, plaćenih razonodâ (utjeha?).

Filozofija! Simpatija djetinjstva; ljubav momačke dobi; strast mladosti. Vjera bez svetih pisama; bogoslužje bez obreda; obožavanje bez molitava — a ipak mome srcu milija i bliža od svih vjerâ! Apstraktna misao, gola kao remek-djela prvih genija; harmoničnija i savršenija ideja nego što je ijedno stvorenje; neoskvrnjen pojam kao crtež što stvara na netaknutom platnu bića.

Filozofija! Aladinski svjetovi življi od živih; svjetovi sjenâ zamamljivijih od tjelesa; svjetovi riječî krepkijih od stvari; formulâ, koje raspaljuju više od jedne strofe!

Ja sam te upoznao, ljubio i silovao. Ti si bila beskrajna gozba mog apstinentskog života; groznica mog prevelikog zdravlja; nezaboravljena himna mog suhoparnog srca. Mozak, mozak, cio mozak! Teorije, principi, dijalektike, sve same apstrakcije! Živio sam od sistema; proživio sam sisteme; pîtao se metafizikama; zamišljao metafizike.

Šume najsirovijih ideologija bile su moj Eden — bez ijednog zelenog lista! Zablješćujuće je sunce s nebesa padalo na moju glavu već vruću zbog množine krvi i mudrovanja; i vrijedjalo je moje za-

blještene oči i zatvaralo ih silnom svjetlošću. U onoj osami, punoj trnja i suhog granja upoznah i ja, kao pustinjaci, tjelesna iskušenja sjetilnih i zemaljskih ljepota. Žene su me gledale svojim crnim, velikim, otvorenim i uprtim očima; a na sunčanim morskim obalama žute su se Goetheove naranče njihale na lahoru, zasićenom solju i neizmjernošću. I za mnogo godina (toliko godina, toliko mjeseci, toliko dana — i toliko noći!) bio sam ti vjeran kao vitez u chanson de geste i nisam uz tebe imao drugog Boga. Tražio sam te u svim knjigama, štovao te u svim oblicima, izvlačio te iz svake riječi, prisvajao te u velikim i branio u malim djelima. Velike svečanosti duha prigodom svakog novog otkrića; duge borbe prsa o prsa za svako osvajanje istine; cijele noći zamišljenog delirija za svako osvjetljenje!

Tebi, filozofijo, sve dugujem: čežnju za pročišćenim svjetovima; ekstaze uzlaza u nepojmljivo; sposobnost razaranja; osjećaj svoje superiornosti iznad ljudi ulice. Ja sam bio cio tvoj i ti si meni bila sve.

A ipak nadodje čas, u kojem si mi pokazala, kakva si uistinu: brižljiva kabbala znakova oko ničega; uzaludan i promjenljiv poredak u nametljivoj i sveopćoj raznolikosti; ironična trka u susret vlastite propasti.

I ja sam te se odrekao, prezreo te, odbacio — iznevjerio ti se. Ti si bila samo zapreka onome, što sam htio izvršiti. Nisi ispunjavala ono, što si obećala. A s onim, što bi kadgod ispunila obećanja, nisam znao, što bih uradio. Ja sam tražio akciju, rad,

mijenjanje — današnju stvarnost u pretvaranju u sutrašnju stvarnost — a ti si mi pružala samo uzaludnu kontemplaciju, mir apsolutnoga ili mučnu grozničavost nestrpljivih zaleta prema beskrajnom cilju.

Filozofija je bila spoznaja (kontemplacija) i istraživanje univerzalnosti (jedinstvo).

Ja sam, naprotiv, htio akciju (mijenjanje, stvaranje) i zato stvarnost (neposrednu, konkretnu stvarnost: pojedinost). Isprevrtao sam s kraja na kraj hiljadugodišnje shvaćanje filozofije; prekidao sam tradiciju i vraćao se na prafilozofiju. I tako sam mislio, da koristim filozofiji filozofâ. Svaki je problem za mene bio problem sredstava — preobrazbe sredstava. Svaki se filozof trudio samo da nadje nova rješenja starih problema, ali sva su rješenja, stara i nova, polazila sa istih pretpostavaka držeći se istih zakona, upadajući u iste krive zaključke, — proizvodi dakle vrlo sličnih umnih sastava. Bilo je zaludu nastaviti i dalje tim preveć utrtim putevima. Trajno iskustvo od vijekova upozoravalo nas je — uzaludnošću i beznačajnošću rezultata — da se tu više nije moglo ništa uraditi, ničemu se nadati. Ispravke u rječniku, dotjeravanja metodâ, djelomične reforme logične mašine, promjene terminologije bile su osrednja sredstva onih, koji se ne znadu udaljiti od cestâ otaca. Da se izmijene plodovi, da se uzmogne nadati u neku definitivnu istinu, da se postigne rezultat, koji bi uistinu i radikalno bio drukčiji od običnih, bilo je potrebno doći do teške — ali jedine — odluke, da se počne s druge strane. Filozofija je sastav, iz-

gradjen od orudja; orudje filozofije, to su mozgovi filozofa; da se poboljšaju plodovi, treba poboljšati orudje; da se dakle poboljša filozofija treba poboljšati mozgove filozofâ. Treba promijeniti duše.

To jest: nešto u č i n i t i, djelovati, mijenjati — ne samo poznavati, opisivati, razmatrati.

Filozofi su (i ne svi: vrlo rijetki) promislili da izmijene samo jedno sredstvo: jezik, a nisu promislili na ono najvažnije od sviju: na svoju dušu.

Isti se princip mogao primijeniti na moral. Zašto umnožavati pravila, propise, zapovijedi, kad se ljudi nisu osvrtali na duge etičke sastavke te su i dalje ostajali iste ništarije kao i prije, možda manje divlje, ali više licumjerne? Nadjite način da promijenite ukuse, unutrašnje vrijednosti duša i kreposna će djela prirodno izniknuti, bez propovijedî, savjetâ i pravilâ! Promijenite njihovu individualnost, direktno i djelotvorno, i svaki će, pa i najjezgrovitiji etički sistem, postati u isti mah suvišan! Učinite da ljudi dobrovoljno postanu kreposni mjesto da im dosadjujete raspravama o krepostima!

I ovim sam se dakle putem vraćao na svoj postojani san duhovnog revolucionarca: promijeniti ljude, promijeniti mentalitete. Ali nisam htio promijeniti samo duhove već i stvari. Dapače: promijeniti duhove, da uzmognu što više i što brže promijeniti stvari. Ali da se to promijeni, nije dovoljno imati imena, zapisana u knjigama; nije dovoljno imati ih klasificirane i genealogizirane; nije dovoljno preokrenuti ih u opće misli, a opće misli u univerzalne koncepcije, te formulirati uzročne odnose izmedju raznih skupina koncepcija. Nije dovoljno po-

staviti ih u izloge i napisati o njima na tabli svih izloga zakonski članak (nepovredljiv?). Da se promijeni stvarnost, nije dovoljno poznati je izvana preko oblikâ uma, koji razloži i simbolâ u rječniku.

Treba se uživjeti u nju, ući u nju, postati njen dio, atom njene mase, tren njena postojanja, iskra njena plamena, kaplja njene struje.

Treba ući u dodir sa svim njenim licima (takodjer i najskrivenijim, najprelaznijim, najmanje vidljivim); stopiti se u njenoj punoći; prepustiti se njenom toku; izgubiti se u njenoj neizmjernosti; postati živa stvarnost u živoj stvarnosti. Ne zaustaviti se pred njom kao kakav cerebralni mehanizam, kao mrežasta leća, kao nomenklator i mjerač, već baciti se strmoglavce u nju tako, da ona prodre u nas, a mi da prodremo u nju: da osjetimo u sebi njen vječni, šareni, mnogozvučni, raznokusni tok, da ga uskladimo s optokom svoje krvi, sa kucanjem svoga srca. Doći do toga da ona postane sasvim naša i da mi postanemo sasvim njezini.

Nitko ne čezne i ne teži za tom mističkom istovjetnošću.

Ni umjetnici: i oni, premda izražavaju pojedinosti, izabiru, kljaštre, osiromašuju. Ima kod stvari trenutaka i stranâ, koje nitko ne vidi, koje nitko ne traži: kamo bi akrobatsko penjanje prema praznim jedinstvima monizma! Tako bi filozofi morali strpljivo istraživati konkretne pojedinosti mjesto, da gube vrijeme još u Froebelianskim igrama apriornih definicija i simetričkih arhitektura. To bi bila uputa za prevlast nad svijetom.

Kad bi čovjek, mjesto da se odvaja od stvar-

noga kao od nečega, što je posebno i što on prosudjuje i mjeri, kad bi se dakle čovjek rasplinuo u stvarnom tako da osjeti kao da mu je brat svaki atom, a sestra svaka prilika, onda bi ograničeno ljudsko tijelo nestalo u neizmjernom tijelu svemira; mikrokozam bi uistinu postao makrokozam, i svaki bi dio svijeta bio kao dio njegove osobe — i kao što volja slobodno pokreće čovječje udove, tako bi onda mogla pokretati svaki elemenat svijeta.

U meni se iz tog previranja mislî rodila ona vrsta filozofije, koju nazivlju »pragmatizam«, a koja je kod drugih imala sasma različit začetak i karakter. Uprkos tome složio sam se sa pragmatistima i počeo sam širiti istine nove doktrine. Kod mene je ona bila neki magični misticizam; kod drugih metodika opreznosti. Bili smo svi skupa zbunjeni, ali smo ipak unijeli nešto kvasa u spokojne naćve konzervativnih i tradicionalnih doktrina.

Kao teoretik, nisam mogao zaboraviti druge teoretike. Osobito sam se njima obraćao u svojim mislima, da budu uza me pri mojem v e l i k o m d j e l u. Umjetnošću bi nenadno probudio osjetljive; teorijom sam htio pripremiti i privući intelektualce. Nikoga nisam mogao zapustiti, kad se radilo o tako velikom cilju; nikoga nisam smio prezreti. Morali su mi poslužiti mit i intuicija; slika i pojam. Svi oblici duha da podignem duh — svi ljudski instinkti i snage da stvorim novog čovjeka.

27

U SUSRET NOVOM SVIJETU

Ja začetnik jedne filozofije: zakonodavac, apostol i vrhovni predstavnik jedne filozofije. Filozofija akcije, djelovanja — i preradjivanja i preobražavanja i stvaranja. Ne gubiti više vremena oko nerješivih problema, po ćor-sokacima i u mrežama i zamkama dijalektičkih sanjara. Istinito = korisno. Znati = činiti. Izmedju više nestalnih istina odabrati onu, koja najviše uzdiže razinu života i obećaje nam najtrajnije nagrade. To je ono, što još nije istina, a što želimo da postane istina. i što hoćemo da učinimo takovim: snagom vjere.

Evandjelje snage, evandjelje smjelosti, praktično, optimističko i američko evandjelje. Nema više straha: usuditi se i skočiti. Nema više sumnje: mora se omogućiti da se svaka velika teoretska novčanica može razmijeniti u sitni novac pojedinih činjenica, željenih rezultata. Odbaciti metafizike, a prihvatiti vjere! One nam pružaju suhoparni pojmovi okvir svijeta, a ove nam nude tople i utješljive vidike životâ, koji se ne mogu prekinuti, vrijednostî, koje se ne mogu poreći.

Čemu nam spoznaja, koja nam ne omogućuje ni saznanje, a k tome se ni indirektno ne dodiruje našega života, te ga ni najmanje ne mijenja? Mi hoćemo teoriju-sredstvo, ideju-mlat, industrijalnu filozofiju, praktično iskorišćenje duha.

Ovako shvaćena, u donekle lirskom tonu i dovoljno pretjerana, ova me škola nadahnjivala. Dao sam se na nju, razvio je, popularizirao, nametnuo

je drugima, u velikoj žurbi napisao joj apologije i preglede.

Ali to mi nije bilo dovoljno, nije još bila dovoljno moja. Trebalo je izvući iz onog anglosaksonskog kućanstva, iz onog bogomoljstva svjetovnih misionara — odvući je gore na nebesa apsurdnoga: učiniti od nje nešto veliko ili je zabaciti.

Prihvatio sam se dakle one strane, koja je najviše nudila — one, koja je učila, kako se, pomoću vjere, mogu učiniti istinitim vjerovanja, koja ne odgovaraju stvarnosti i zašto da se to djelovanje ograniči na sama vjerovanja? Zašto stvarati samo istinu nekojih vjera? Duh je morao biti gospodar svega; moć volje nije smjela više imati granica. Kao što je naučna spoznaja na neki način stvarala činjenice, a volja vjerovanja istinu, tako je duh morao djelovati na sve, stvarati i preradjivati po volji, bez posrednika. Da djelujemo na vanjske pojave, sada trebamo druge vanjske stvari, kao sredstva, i naša pamet mora zapovijedati našim mišićima, a ovi moraju pokretati druge dijelove materijalne stvarnosti, kako bi se pokrenule ili izmijenile one stvarnosti, koje želimo. Naprotiv, ja sam htio da duh može sve sam činiti, na samu njegovu zapovijed, neposredno. I duh je, mislio sam, jedna prirodna sila i najplemenitija i najsavršenija i najrafiniranija. Zašto nije najmoćnija? Dovoljno je upoznati i upraviti. Kao što mi već možemo neposredno djelovati na neke dijelove stvarnosti — na one koje su naš sastavni dio ili se neposredno odnose na nas — tako moramo djelovati na cijelu stvarnost, na svu bez iznimke. Dovoljno je učenje

i vježba; samo treba htjeti i nadati se i tražiti. A ako pobijedimo, cio će svijet biti naš i bit će plastična i našoj volji podatna supstancija, pa će se riječ prve zmije obistiniti: Vi ćete biti slični Bogovima!

Biti Bog! Svi ljudi Bogovi! Eto velikog sna, nemogućeg pothvata, traženog preuzetnog cilja! I postavih ga kao program — sebi samome i drugima. Oponašanje Boga: sveznanje i svemoć. Put da se dodje do toga: usavršen, ojačan duh novim svojstvima i sposobnostima.

Velik, ogroman san, ali ne beznadan. Koji je čovjek čvrstom voljom odlučio da postane Bog? Šarlatani dà, proroci i ćudotvorci dà — ali ne Bogovi. Nekoje su od njih smatrali Bogovima — ali kasnije i to drugi. Božanstvo nije bio njihov cilj, nego učinak postojeće i buduće vjere. Rimski su carevi, mirni ludjaci, smatrali sebe Bogovima — ali nisu vjerovali, da su već Bogovi, niti su odlučili da to postignu. Ja ne: nastojao sam da budem Bog, a priznavao sam da sam još daleko od toga.

Bilo ih je, koji su odlučili da se stope s Bogom — mistici, asketi, sveci — ali ući u Boga, kao dio, kapljica, atom neizmjernog božanstva, iz koga svi nastajemo, koje sve sakuplja, izdaje i upija u ritmu svoga daha.

Ali ja nisam htio biti dio već cio ja — nisam htio da budem dio nego da sve bude jedan dio mene, svaka stvar meni poslušna, kao da su brda i zvijezde i svjetovi udovi moga tijela i poslušni udovi. Ja nisam vjerovao Bogu. Bog sada za mene nije postojao, niti je prije postojao. Htio sam ga stvoriti za budućnost i učiniti ga od samoga sebe,

od slabog i nevoljnog čovjeka najviše, vrhovno, najbogatije i najmoćnije biće.

Na osnovu toga svog očekivanja i pripremanja za Čovjeka Boga pomislio sam da utemeljim jednu vjeru. Gdje? Ne zaista u staroj Evropi, jadnoj i ustrašenoj od okorelih civilizacija. U Americi, u prostranoj sjevernoj Americi neograničenih mogućnosti, gdje se rado prihvaća sve, što je novo, gdje svako vjerovanje nalazi neki hram i svaki Mojsija kapital. Bio sam našao jednog druga, koji mi je dolikovao, lùda kao ja, koji je odlučio da će me pratiti i dijeliti sa mnom napadaje i pobjede.

Bili smo promislili na sve: da naučimo dobro engleski, da proučimo prilike u Americi i da dobavimo novac, kojim bismo započeli. Odredili smo da ćemo se pripravljati za vrijeme od nekoliko godina, u samoći, proučavajući problem snage duha — eksperimentirajući, jačajući svoju volju, otkrivajući tajne neposredne duševne djelatnosti, pa da tako budemo kadri činiti čudesa i čudovišta, ako ih od nas zatraže tamo daleko ljudi, okorjeli kao Petar i nevjerni Toma. Sve smo bili utvrdili: čak i ime nove crkve, čak i točke čudesnog i magičnog vjerovanja. Mi dva Talijana, jadnici i filozofi, bili bismo otišli tamo daleko, sami i drski, da ponudimo svima svemoć, bogatstvo, ugled, zdravlje, vječnost, sve ono što ljudi s najvećom pohlepom i upornošću žele i za čim čeznu. Mi dvojica sami, preko mora, da preobrazimo onu zemlju, koju je već otkrio bio jedan Talijan, svojeglav i bez grizodušja. I odande bismo se vratili prema Evropi, praćeni od hiljada

vjernika, s aureolom slave i s uvjerenjem da s ovog trunka materije možemo izazivati sve ostale svjetove, podvrgnute svojoj volji.

28

OSVAJANJE BOŽANSTVA

Sada pogotovo nisu bili dovoljni talenat i dobrota — kao ni poezija ni sistemi.

Prije no što predjem Atlantik kao prorok novog kraljevstva, ja sam morao b i t i — stvarno, uistinu biti — onakav, kakav sam u dugim danima spremanja sanjao da ću biti i kako sam predlagao drugima: svetac, vodja, polubog.

Već nije bilo vrijeme (i onako preveć sporo!) nakanâ, težnjâ, obećanjâ, nada — programa.

Kako se mogao zamisliti svetac bez čudesa, osnivač vjere bez ugleda, Bog bez moći? Ako je za mene jedini smisao života bio taj i samo taj, nisam mogao odgadjati izvršenje i zaključak. Andjeoski je leptir morao probiti sivu čahuricu, plod je morao dozreti nakon lake rasipnosti u cvijeću. Prekinuti otezanja; porušiti mostove; promijeniti život, karakter, dušu; postaviti pečat činjenice na razvučenu molitvu nakanâ.

Nisam se mogao zavaravati da ću sve učiniti sâm, iz ništa. Morao sam i ja, uza sav svoj ponosni prezir prema prošlosti, ući u neku tradiciju; osloniti se na tudja učenja, koristiti se starim iskustvima. Ali na koju stranu da se okrenem u nadi da ću naći što više pomoći?

Moja je neposredna svrha bila samo jedna: do

neizmjernosti pojačati moć svoje volje; doći do toga, da moj duh može zapovijedati ljudima i stvarima bez upotrebe vanjskih kretnja. To jest: praviti čudesa. Ništa više.

Sveci i čarobnici (ili oni, koji su bili pola jedno i pola drugo: židovski proroci, indijski fakiri) uobražavali su sebi da su činili čudesa. Oni prvi, a da to nisu tražili, gotovo nehotice, a ovi drugi podvrgnuvši se strogom zaptu, poduprti od tajnih nauka i čudnovatih sila. Ali svakako čudesa su bila moguća — i postojao je već početak neke vještine čuda. Početak, znak, zametak; trebalo je razviti tu vještinu, pronaći joj stalna pravila i primijeniti ih. Meni nije bilo stalo, što nisu prava čudesa u strogom i filozofskom smislu riječi ona, koja su takovima smatrali historici blaženih i teoretici čarolija. To su bila izvanredna djela; primjeri neobičnih moći; iskazi rijetkih volja, ljudi nadarenih božanskim vrlinama: bilo mi je dovoljno.

Proučavajući te ljude, prodirući u njihov život, istražujući puteve, po kojima su oni došli do toga da učine ono, što su učinili, morala se napokon uhvatiti njihova tajna— prvo i opće pero čudesa. Nakon toga trebalo je imati samo volje i ustrajnosti. Pošto se sazna za put, hod nije morao biti težak: kuda su drugi prošli, proći ću i ja!

Sveci su me dovodili do vjerâ; čarobnjaci do tajnih nauka. Putevi, koji se samo u vidu razilaze: vjera i čarolija nastale su zajedno, u prvim vremenima. Sveci su bili čudotvorci (i sam Krist?), a čarobnjaci (pravi) bili su, morali su biti, čisti i asketi. Već sam poznavao oba puta: onaj nebeski,

koji vodi prema posvećenom raju; i onaj podzemni, koji vodi prema prokletom paklu.

Nakon skeptičkog rasplinuća mojega Aufklärung-a, bio sam se vratio s nekom simpatijom k vjerama — baš ka kršćanstvu, ka katoličanstvu. Bio sam ponovo pročitao evandjelja bez one Voltaireovske prgave mržnje mojih prvih godina; ponovo sam ušao u crkve ne samo da se divim arhitekturama i da promatram slike na oltarima i freske u kapelama. Ponovo sam pročitao evandjelje, da u njima tražim Krista; ušao sam ponovo u crkve, da ondje nadjem Boga.

Bogoslužje me je privlačilo — ne samo zbog ljepote obreda i zbog muzike pjevanih misa. Nešto neodredjeno — potreba da vjerujem, da se ponovo vratim u djetinjstvo, da se osjetim dionikom kršćanstva, od kojega sam se bio odalečio — potiho se budilo u meni bez jasnog odredjenja. Čitao sam svetog Augustina; razmišljao o Pascalu; uživao u »Fiorettima«. Dospio sam do »Introduction à la Vie Dévote« i do »Duhovnih vježbi«. Psihološka radoznalost? Želja da budem upućen?

Dobrim dijelom dà. Ali bio je i kvasac volje da vjerujem, skrovita želja da sudjelujem u tom divnom vjerskom pokusu, koji je, počevši od Isusa pa dalje, dao svijetu tolika remek-djela dušâ i djelâ. Zanimala me je apologetika, a misticizam me privlačio takodjer i zbog primjera prijateljâ. Počeo sam općiti sa starim i modernim misticima: od Plotina do Novalisa. Nadasve sa njemačkim (Meister Eckehart, Suso, Böhme) i španjolskim (Lullo, sv. Tereza, sv. Ivan od Križa). Sa spekulativnim i sen-

sualnim — a nisam zaboravljao ni samotnike, pustinjake, očajne zaljubljenike u Boga, koji su proveli život u trajnoj molitvi medju gorskim kamenjem. U svima sam nalazio nešto, što je pristajalo mome slučaju: uzdignuće, rasplinuće u sve što postoji, predanost, nade u bolji udes.

U nekojim sam inovjernim misticima — kao u Novalisu — nalazio baš ona obećanja, koja sam tražio, ali ništa više od obećanja i očekivanja. Drugi su vodili do razrijedjenih visina apstraktnije ljubavi, ali su tražili da se ja odrečem svoje spoznaje, svoje svijesti, svoje osobe. Pozivali su me da zaronim u dubine, da se stopim, ali ne u pomičnom i nemirnom oceanu pojedinosti već u beskrajnu neodredjenost jednog jedinog i nevidljivog Boga. Istina je, da su nekoji od njih, rasplinuvši se u tom neodredjenom i neizrecivom božanstvu, uspjeli da učine baš ono, što sam ja htio: — čudesa. Odričući se svega, pa i samih sebe, svoje individualnosti, oni su sve postigli. Sve će se dati onima, koji sve dadu. Bio je to odušak tajne božanske moći — ali uzak, nestalan.

Sastavljajući teoriju istraživanja raznoličnoga, bio sam već uvidio, da je nužno stopiti se sa svime, kako bi nas sve slušalo. Dok se osjećamo o d v o j e n i, nemamo prava da dajemo naredbe onome, što je odijeljeno od nas, a ako mu i zapovjedimo, bit će bezuspješno. Misticizam je uistinu bio rušenje pregrada, negacija razdvajanja, podvig prema apsolutnoj i vječnoj nerazdvojnosti. Mistik se ne smatra za nešto, što je odijeljeno od svijeta, od svega što postoji — od Boga. I onda, postavši unu-

trašnji i upotpunjujući dio svijeta, svaki se njegov ostatak volje odrazuje u svemu, što postoji: pošto se odrekao svoje zasebne volje, on postaje, a da na to i ne misli, neka vrsta univerzalne volje, te i najstroži zakoni fizičara padaju pred ljubavnom željom čovjeka u ekstazi.

Ali je i moć svetaca ograničena i neredovita i u načinu da se dodje do nje, sadrži sâm početak svoje nemogućnosti. Savršena bi se moć mogla postići samo savršenim odreknućem svoga »ja«. Ali kad bi se to odricanje izvršilo, onda bi svaka uspomena na misao, svaki trag volje, svaki poticaj želje nestali i ne bi više nikada oživjeli. I tada bi bile nepojmljive i nemoguće zapovijedi. Tko bi postigao najveću moć, upravo zbog toga ne bi se mogao njom poslužiti.

Ali ja nisam mogao, nisam htio da se odreknem samoga sebe. Što će mi potpuna mogućnost, izgubljena u nesvijesti? Ja sam htio djelovati na pojedinosti: poznavati, znati, predvidjati. Ne izgubiti samoga sebe, ne uništiti misao. I tada se s većom odvažnošću okrenuh na drugu stranu: — na okultizam.

Nije to bio prvi put, što sam kušao prodrijeti u predvorje prokletog hrama. Već sam za posljednjih godina svog pohlepnog enciklopedizma bio pokucao i na ta vrata. Čudnovatost me je uvijek vabila (oh »hiljadu i jedna noć«, remek-djelo svih poezija!) i još mi nije bilo dojadilo tražiti je u udarcima okruglog stolića ili u buncanju neuvježbanog medija. Bio sam stekao neka poznanstva medju doušnicima onog svijeta po običnom putu spiritistič-

kih sjednica (smiješne sobe; histeričnе babe omaštenih kosa; crvene svjetiljke; susreti nogu i stopala; zatomljeno smijanje; mučna tišina u očekivanju sudbonosnih udaraca!). Nekoji — najviše podjetinjeli — tražili su samo sigurnost bilo kakva nastavka nakon posljednjeg daha. Drugi, više idealisti, težili su za moralnim preporodom ovoga svijeta pomoću poznavanja zakona onoga svijeta. Treći napokon, odvažniji i više šarlatani, objašnjavali su kako sva mala fizička čudesa medija i pojavi i abrakadabraske kompilacije teozofije nisu ništa: u najboljem slučaju početak. Spominjali su više nauke, tajne tradicije, nevidljive ili daleke učitelje, prvorazredne egzoterizme, odredjene onima, koji mogu izdržati hiljadu strašnih kušnja — i neodredjeno su obećavali moć, onu istu moć, koju sam ja tražio na sve strane. S nekima sam se od njih nadugo razgovarao; pročitao sam mutne izvore njihove na brzu ruku sabrane mudrosti; sudjelovao sam nekojim sastancima djavolskog zadaha; uputio sam se iz daleka u teozofiju; okušao sam udišuća iskustva raznih Yoghe ipdoyankee; uporno sam tražio tajne; ponudio sam se za učenika. Ne stoga, što bih ja potpuno vjerovao u teološku i simboličku zbrku, iz koje je, po njihovu mišljenju, morala vrcati svjetlost (svjetlost, koja je morala donijeti u nas nov život, život bogat m o ć i m a) nego stoga, što sam mislio, da ima nešto istinito u uputama učenicima za neka pravila duševnog (i fizičkog) života, različitog od običnog. Izrugivao sam se pobrkanim sistemima; majmunski imitiranim obredima i mehanički ponavljanim formulama, ali ipak je moralo

da bude nešto stalno u svoj toj množini pouka i pokusa, koji su se kroz desetke vijekova prenosili i kušali izmedju istoka i zapada. Jezgra, klica, prvi ulomak neke vještine čuda. I sa svojom nekadašnjom žurbom dadoh se u istraživanja, u čitanja i razmatranja. Vidjele su se fizičke posljedice duhovnih uzroka: ako barem nisu lagali svi mediji i medijanisti. Telepatija je bila već nekakav predznak budućih odnosa izmedju ljudi, odstranjeni, spori i teški posrednici — pokreti predmeta iz daljine, tako zvane materijalizacije (koje nisu svi osporavali) prvi primjeri transcendentnih mogućnosti, neposredna umna prevlast nad nepokretnim svijetom. Ta su čudesa činili samo abnormalni ljudi u izvanrednim prilikama: trebalo ih je omogućiti svakome, pa i u običnim prilikama. Često su bila nehotična ta čudesa: trebalo ih je pretvoriti u hotimična. Bila su rijetka: trebalo je da postanu obična.

Da se postignu i utvrde te pobjede, moralo se metodički postupati. Tko su bili činitelji tih početaka čudesa? Sveci, čarobnjaci, mediji: sve imena različita od onih nadmoćnih ljudi, koji su na osnovu drugih vjerovanja bili izvršili vrlo slična čudovišta. Tajna, dakle, nije bila u naukama. Svetac, prožet katoličkom teologijom; čarobnjak, sav obuzet kabalističkom, aleksandrinskom, paracelzijskom teologijom; medij, upit u spiritualističku teologiju po uzoru Allan Kardec-a, ili su se nadali ili su obećavali da će učiniti jednake pojave. Pravi je uzrok, dakle, bio u samom biću tih povlaštenih ljudi, koji su samo slučajno ili potaknuti od bilo koje teoretske frenezije očitovali na mahove svoju moć. Trebalo

je dakle: duboko, potanko, intimno proučiti njihov život, njihov sistem života, njihov sastav, njihove težnje i anomalije. Izgraditi fiziologiju i psihologiju moćnog čovjeka. Pošto se svrši taj rad, bilo bi lako crpsti iz njega nekakvu metodiku za uzveličanje volje, i bilo bi moguće odgojiti i umjetno uvježbati ljude da dopuste sistematski svakome njegov dio božanstva. Bio sam vjeran svojoj ideji: misliti na sredstvo, a ne na teoriju; preobraziti sredstvo mjesto da se izmijene same riječi, terminologije. Pošto sam tako točno utvrdio zadaću i put, dao sam se očajno na rad. Opće i posebne psihologije, normalne i patološke; legende o svecima i autobiografije vidovitih, izvještaji medijskih sjednica i katekizmi iniciranih; magične propedevtike i povijesti čudotvoraca: sve sam to proždro i popio u svojoj staroj nestrpljivoj proždrljivosti.

Sakupio sam bezbrojne bilješke; išao sam krivim stazama; započeo sam pokuse i mislio da sam našao; pogriješio, odrekao se, ponovo započeo... Vrijeme me je tjeralo, mladost je bježala; pothvatio sam obavezu, najsvečaniju obavezu cijeloga života. Apsolutno je trebalo otkriti tajnu: morao sam je se na bilo koji način dočepati — ili nestati. Živio sam u trajnoj čežnji; nagrdjen; izobličen; sanjalo. Neka me neprestana ognjica uzbudjivala; mozak mi uskratio da dalje radi... Moja je glava bila neprestana i nemirna bol; više sam se puta onesvijestio; često sam gubio osjećaj prostora, značenja stvari i riječi. Prijatelji su se pobojali: odbio sam ih lošim riječima. Vidio sam skoru smrt: tražio sam samoću; u svakome sam vidio neprijatelja. Od-

lučio sam da ću otputovati, a da nikome ne kažem ništa. Tamo gore, medju brdima, bliži nebu, daleko od gradskog brbljanja i vreve, bio bih lakše svladao otajstvo. Moja je slabost rasla i zadavala brigu; strašne su me mòre pritiskale svaku noć: ludilo je već pripravno vrebalo da me pograbi; sve je bilo bezbojno oko mene, oko moje izmučene lutajuće pameti — bolno napete prema onome, što nije moguće.

Otputovah, sâm, na posljednji pokušaj — sa svojim ludim snom u srcu. Bio bih se opet spustio s brda pobjedonosan i strašan kao Bog — ili se ne bih više vratio.

Ali, vratio sam se...

lentissimo

Tamo dolje su jastrebovi koji jedu neistrošiva srca.

Matteo Palmieri.

29

SILAZAK

Vratio sam se... Ne mogu misliti na taj povratak. Ne mogu kazati, što je bio u mom životu. Pakleni mi plamen srama pali lice. Zima me cijeloga prožima. Zamaglile su mi se oči; stiščem zube; srce kao da će zastati, ali zatim još jače tuče i bije kao da misli prekriti unutarnji glas grizodušja... Nije to bio povratak, već bijeg, poraz — kraj. Osjetih, da sam preživio najbolji dio svoga života; da se tu završila moja uloga u svijetu. Mogao sam, kasnije, jesti, spavati, pisati pa čak i svidjati se (zanimati druge, steći glas, itd.), ali je metafizički tok mene samoga bio potpuno prekinut. Nije se svršavao jedan period, svršavalo jedno lice. Nije prestajalo jedno iskustvo, već se gasila jedna duša.

Nada, ponos, savršenstvo, božanstvo! O, moje sanje uistinu snivane, o, oduševljenja uistinu proživljena, o, ljubavi nezasićene i nestrpljive kao proljeća, u kojima se već osjeća zapeka kolovoza! Tko nije nešto slično kušao, tko nije kroz duge noći u tami očekivao da se otvore vrata i da se pojavi velika svjetlost; tko nije prislonio suha usta izvoru, koji je morao da provre; tko nije vidio sebe velika na vrhu najvećeg brda, kao Božji takmac, gospodar ljudi, vladar zemlje, onkraj i iznad dobra i zla, korisna i uzaludna, te svih malih i velikih, kukavnih i slavnih ljudskih djela, sam sa sobom, sam u nebu, taj ne će moći shvatiti ono, što ja osjećam, kad promislim na taj povratak.

Silazio sam. Dolazio sam s visina, s brdâ, s brežuljaka. Ali nisam silazio kao ponosan pastir od goruće kupinjaka sa zakonima istine, urezanima u srce i u kamen. Nisam silazio kao dobar pastir od noćnih maslina u susret muci obećanoj od vječnosti, u susret smrti, koja je početak života. Silazio sam sâm i slijep. Nisam ni silazio: rušio sam se. Nije mi ni tračak nade osvjetljavao lica. Sve je to bilo svršeno. Ponovo se započinjalo prosječno, nisko, kukavno — i z a u v i j e k. Zbogom, mladosti! Zbogom, božanska veličino! Zbogom, pravi životе!

Bio sam pošao na brda glupo, misleći da ću, dižući se hiljadu ili dvije hiljade metara, biti bliže nebu. Bio sam se okružio samoćom zamišljajući da postoji još jedna samoća osim one, koju jaki duh, povučen u samoga sebe, može stvoriti u svojoj nutrini. I sa glavom, naslonjenom na pokošenim travama gorskih ravnica, s ispruženim rukama kao raspeti titan, ne videći ništa osim neizmjernog pla-

vetila poezije i vjere, licem u lice s otvorenim nebom, počinjući drhtati kad su zvijezde počinjale drhtati u tamnoj modrini sutona, čekao sam čas, tren, prasak — zasljepljujuće objavljenje: čudo. A na moje zazivanje nitko nije odgovarao; nitko nije dolazio u susret mome iščekivanju. Stvari su ostale gluhe na moje dozivanje: sve je i dalje bilo kao prije. Činilo se, kao da me ismjehavaju ljudi, premda su daleko. Čuo sam, kako se gotovo zadovoljni grohotom smiju.

— Htio je biti više od nas. Odvojiti se od čovječanstva. Zgražao se nad našom bijedom. A sada, i on, ako hoće živjeti....

(Samo jedna žena, daleko, plakala je. A je li doista plakala? Je li iskrena? Možda zbog povrijedjene taštine?)

Razbolio sam se. Ostavilo me i ono malo snage, što sam još imao. Vratio sam se medju kuće, svojoj kući — medju blize, medju daleke ljude. Vratio sam se, kao što se medju utamničene vraća onaj, koji je za jedan jedini sat držao, da je pomilovan. Nisam bio više onaj nekadašnji; nisam bio ono, što sam htio biti. Bio sam nakaza: nesretna i osorna nakaza. Blijed, mlohav, opor, svakoga sam izbjegavao. Više me ništa nije privlačilo u svijetu običnih vrijednosti. Napustio sam i prijatelje. Kazao sam, da ne želim nikoga vidjeti; da za neko vrijeme hoću da se ponovo osamim, i to divlje osamim, kao ono u momačkoj dobi. Zatvorio sam se u kuću. Promijenio sam grad. Nisam više ništa radio: nisam odgovarao na pisma, nisam se branio od napadaja, nisam uzvraćao ljubav.

A što me je moglo obuzeti i držati nakon onoga, što sam okusio? Umjetnost? Slava? Misao? Nisu li to bile radosti, koje sam već bio napustio, sreće, kojih sam se odrekao, ciljevi, koje sam promašio, jer su mi se činili odviše blizu i previše maleni

Tko je htio sve, kako se može malim zadovoljiti? Tko je tražio nebo, kako se može snaći na zemlji? Tko se uputio putem prema božanstvu, kako se može prilagoditi čovječanstvu? Sve je svršeno, sve je zatvoreno, sve je izgubljeno. Ne mogu više ništa raditi. Utješiti se? Ni to. Plakati? Ali i za plač treba takodjer imati energije; treba malo nade! Ja nisam više ni za što, ne značim ništa, ništa ne želim: ne mičem se. Ja sam stvar, a ne čovjek. Taknite me: studen sam kao kamen, studen kao grob. Ovdje je pokopan čovjek, koji nije mogao postati Bog.

30

OPTUŽUJEM JEDINO SAMOGA SEBE

Ja se ne bunim protiv tebe, Sudbino, vjerni i apstraktni Cireneju ljudskih anemija, niti se obaram na magarstvo i zloću ljudi, koji su zapriječili procvat i plodjenje moga duha te mi nisu dopustili da dospijem do pobjede, koju sam možda zasluživao.

Zaustavimo se, prijatelju, na tom »možda«. Budući da sam bio slab, nastojmo da ne budem nepravedan. Daj Bože, da ja uzimam posljednju srčanost: da gledam otvorenim očima u svoje otvo-

rene oči, da čitam bez prekidâ i zagradâ i sustezanja u knjizi pamćenja, da vrijedjam rane i kopam po njima do dna ne bojeći se bola ni gnjiloće.

Ja nisam uspio učiniti ono, što sam bio naumio, nisam izvršio, što sam bio obećao, nisam dopr'o do one visine duha, do one slave, do one moći, kako sam zamišljao, želio i htio u prošlim godinama. Koga za to kriviti? Možda preveć velike nakane, obećanja, želje? Nipošto: nema preveć visokih visina nego su previše kratka krila i snaga. Ja sam težio za nečim od onoga, što se nazivlje nemoguće i što uistinu dosad nijednom čovjeku nije bilo moguće, ali nije li upravo u tome bio razlog moga ponosa i moga opojenja? Nisam li sam svojevoljno i obijesno ušao u skup tražilaca onoga, što je apsurdno i nemoguće?

Ne, ne: nema tu jaukanja s takovim isprikama. Hoću li svladati nepremostive zapreke podmetnute od svijeta, bijedu, prosječnost vremena, zavist bližnjih, prezir dalekih, ravnodušnost većine? I to su takodjer priče. Nema snage, koju ne bi mogla svladati jedna jača snaga; nema neprijatelja, kojega snažniji protivnik ne bi oborio; nema bijede, koja bi onemogućila sticanje čudesnih bogatstava; nema leda, koji se ne bi mogao rastopiti, zgrijati i učiniti da provri. Kad netko počinje neki pothvat, mora računati s onim, što mu treba da ga dovrši. Ako nema dovoljno sposobnostî, mora ih pribaviti prije nego što se dade na posao ili zabiti se u sjenu da radi ono, što svi rade.

Ne, dragi: ni to nije obrana. Zlo je — sada već to mogu reći — da se najslabiji odlučuju na najteže pothvate, i najkukavniji na najsmjelije i oni s uskim prsima i slabim nogama na najdulje utrke. Zašto? Ima tome više razloga: ljubav prema kontrastu, koju nahodimo u svemu onome, što je ljudsko; potreba da se zaneseš i zapanjiš provalama snage i opijanjem veličinom; nejasni predosjećaj zgodne isprike, kad pothvat ne uspije, te se kao razlog neuspjeha ističe sama veličina tog pothvata. Tako, pod vidom da se hoće učiniti nešto više od drugih, učini se manje od svih i sprema se samom sebi lijep i slavan poraz: bio se odlučio na tako velike stvari, da mu sile nisu mogle doteći; tko zna, što bi bio učinio, da je njegova ambicija bila samo malo, malo manja!

Ja poznam tako dobro ta prenemaganja i izgovore da ne znam, što bih s njima uradio. Nemojte kazati, da sakrivam svoj kukavičluk pod odrazima sofizma i da svoje siromaštvo duha prekrivam pregrštima patetičnog crvenila.

Nisam uspio, jer nisam htio niti umio ozbiljno uspjeti: eto čiste, gole i jednostavne istine. Nisam uspio, jer nisam imao dovoljno snage i jer nisam imao ni toliko snage da nadjem i stvorim onu snagu, što mi je još falila i jer nisam imao uvijek u sebi, u svakom času, kao osovinu svoga života, kao središnju vatru svoje duše, san, koji sam veličao riječima.

Mislite, da me ne boli ovako nemilosrdno ispovjediti slabost i himbu života? Ali zašto da i dalje zavaravam sebe i druge?

Mjesto da ostanem zatvoren u svojoj sobi, sâm sa svojim mislima, mnogo sam se puta dao svladati

od časomične dosade i pobjegao sam van, zaustavljao se pred izlozima, slijedio okom goruće svjetiljke iznad svoje glave, ukrcao se u zvoneće i hitajuće tramvaje, sjeo u kavane da gledam slike kakvog najburžujskijeg časopisa; tražio sam prijatelje i s njima vodio ne znam ni sâm kolike glupe, zlobne ili duhovite razgovore; išao sam u posjete, išao piti kavu u pozlaćenim šalicama, ćaskati sa stranim gospodjicama i sa ljubeznim starim damama.

I odviše često prestao sam pisati usred stranice pred nekim teškim mjestom, da se onda izvalim na divan i počnem čitati bilo koju knjigu, koja bi me zavarala, da ja neodvisno mislim, a išao sam čak dotle, da sam tražio duhovite izraze u novinama. Lijenost, ona slatka i otrovna lijenost, koja ima stotinu lica i stotinu posmijeha, gotovo bi me uvijek povukla, zavela i pokvarila. Ona bi me s izgovorom zime i pospanosti ili nestašice papira ili pera otrgla od rada; ona je kroz godine i godine odgadjala i zatezala radikalna nastojanja duše, odlučna rješenja. A onda sam pustio da me svlada tijelo, senzualnost: trbuh i spolovilo. I previše sam jeo, toliko da po nekoliko sati nisam mogao raditi; i pio sam toliko, da bih se našao u onoj ugodnoj opojenosti, u kojoj se ništa ne čini ozbiljno i sve se čini lako, veselo i daleko; i izgubio sam sate i sate, i večeri i noći uz žene, zagrljen, uspaljen, blažen.

I katkad me je strah, da ne budem smiješan, zaustavio na pola puta u času, kad sam dolazio u opasnost u svijetu tijela i novčarke — i ljudski obziri i lako buržujsko zgražanje učinili su me pla-

him, nestalnim, mlakim i zaboravljivim: — i interesi, nestašica novaca, skrenuli su na drugo moje slabe sposobnosti, pomutili moj duh, prisili me na laži, kompromise, uzmake. Malo pomalo nestajalo je onih lijepih sati ushita; nove su mi brige obuzele svu dušu; lijenost mi je pamukom ispunila uši, kako ne bih čuo prigovore grizodušja; niži, sitniji užici ispod prosječnosti podržavali su me u onom stanju tromog i nemirnog sanjarenja, koje je neprijatelj rada, te sam i dalje nastavljao obećavati riječima, u kojima je bila nestala ona jaka volja prošlih dana, tako da se nekidašnji žar pretvorio u same ostatke žerave, koji su se na mahove crvenili pod sivim pepelom.

I tako sam malo pomalo došao do potpunog saznanja svoje nemoći i bacio sam na stranu uzvišene planove i herojske zakletve zato, da melanholičnom ozbiljnošću ispripovjedim poraz jedne duše. Optužujem samoga sebe i nadam se, da će mi se zbog ove otvorenosti oprostiti po koja od prošlih kukavština.

31

SRAMOTNI DANI

Držim, da sam često jedan od najjezuitskijih lijenčina Italije. Spavam neprekidno deset sati, a da se ne budim ni sanjam. Kad se probudim, glava mi je teška, a usta slijepljena; idem van i ništa ne radim; vraćam se kući na počinak; jedem pohlepno kao dječak, koji svaku noć onanira; prisrkujem veliku šalicu crne kave; pušim pet ili deset cigareta;

izvalim se na jedan naslonjač, a na drugi ispružim noge; čitam novine od početka do kraja, kao kakav iznemogli umirovljenik; ponovo idem van, kako bih se sreo s kakovim skeptikom poznanikom, s kojim onda vodim ironičku prepirku, glupu i žučljivu; udjem u neku kavanu, ispijem šalicu brašnave čokolade, pojedem preko volje tri-četiri slatkiša, namazana i ispunjena nečistim pekmezom; prolistam hrpu izgužvanih i otrcanih novina, te se gotovo smješkam žmireći na glupo išarane karikature; vraćam se na ulicu pod velikom teatralnom svjetlošću električnih svjetiljaka; slijedim kakvu naprašenu i narumenjenu prostitutku kao da je to moja prva ljubav; ulazim u knjižaru da kupim za malo novca nerazrezane knjige, koje ne ću nikada pročitati; zaustavljam se pred dućanima slaninarâ i promatram s apetitom masni sir i kutije sardina; pohodim neku kuću, gdje mi dadu čaj i popijem četiri šalice u nadi, da ću postati duhovit; ili svratim u bordel, ako me spopadne volja, a i ako me ne spopadne volja — tako, samo da ubijem vrijeme, da ne mislim na ono, što bih morao raditi, a ne radim, da se iznakazim, poništim se, uspavam grizodušje, ugasim savjest... Katkada, ako baš moram, napišem jedno pismo ili deset pisama, da skinem brigu i riješim se svakoga, a koju veče, kad se uistinu osjećam prepun i neutješljivo melanholičan, dohvatim svoje debelo crno pero i pišem ono, što mi prekipljuje iz duše; ispunim u žurbi deset, dvadeset bijelih listova svojim izlijevima, svojim kajanjima, svojim rafiniranim i duhovitim apsurdnostima.

Ali što hoćete da dade čovjek, koji provodi

život izmedju sna i kavane, izmedju stola i kreveta; čovjek, koji je lijen i pospan, kadar samo da zove na uranak ali kukavica u bijegu na dan pravog okršaja? I dižući se s mlakih ponjava ili sa mekanih fotelja, grakćem kao orao, jer osjećam, da je duh povrijedjen, pa snujem za one sebi slične samotan, strog, prezriv, plemenit i mikelangjelski život!

Nije ni potrebno da kažem, kako osjećam sramotu tog svog dvoličnog života. Osjećam je i osjećam je što je moguće jače, da uspavam sram, da joj se predam i u nju utonem. Nalazim malo utjehe u ispovijedi, ali kad u zrcalu uzbudjenih riječi odrazim svoju prljavu sliku izdajice samoga sebe, kako bi je svak vidio i popljuvao, tada mi se čini, da mi je oprošteno i da sam spašen, uspravim se pobjedonosno kao da me je to nesretno priznanje pročistilo i preobratilo. A drugi dan započinjem opet živjeti kao i prije: liježem rano, spavam deset sati, a da se ne budim niti sanjam; ustajem prazne glave i sa gorčinom u ustima, te živim do večeri na onaj način, što sam sa jezom priznao dan prije. I kad ne mogu više da to podnosim, onda, jao, ponovo grozničavo izbacujem riječi na papir i pjevam u stihovima bezbrojnih slogova o strahoti asketskog heroja, koji božanskim očima vidi ljudske stvari, te toliko prezrem samoga sebe, da mi nikada nije palo na um da u svoj zlatožuti preslatki čaj stavim nešto arsenika.

32

ŠTO TRAŽITE OD MENE?

A ipak svi me traže, svi hoće da govore sa mnom, svi pitaju mene i druge o meni. Jedan me pita kako sam, da li sam se oporavio, da li mi se povratio apetit, idem li na šetnje — drugi me pita, radim li, jesam li dovršio onu »izvjesnu knjigu«, kanim li započeti novu. Ono suhonjavo njemačko majmunče hoće da prevede moja djela; ona izobličena ruska djevojka hoće da joj napišem svoj život; gospodja Amerikanka hoće svakako da zna moje posljednje novosti; gospodin Amerjkanac šalje mi kočiju pred vrata, da dodjem jesti s njim i da mu se povjerim; moj drug u školi i u brbljanju pred deset godina hoće da mu čitam ono, što pišem; prijatelj sljkar zahtijeva da sjedim mirno pred njim cijele sate, da me portretira; novinar hoće da zna gdje stanujem; prijatelj mistik, u kojem je stanju moja duša; prijatelj praktičar, da li je puna moja lisnica; predsjednik društva nalaže da održim predavanje; pobožna mi gospodja preporučuje da dodjem što češće k njoj na čaj, kako bi mogla upoznati moje mišljenje o Isusu Kristu i o čarobnjaku, koji je ove dane stigao...

Ali, zaboga, što sam ja postao? S kojim pravom hoćete da zatrpate moj život, da kradete moje vrijeme, da kopate po mojoj duši, da mi sišete misli, da budem vaš drug, povjerenik i izvjestitelj? Za koga me smatrate? Jesam li možda plaćeni glumac, koji će da svake večeri igra pred vašim ćuškavim licima komediju inteligentna čovjeka? Jesam li možda kupljen i plaćen rob, da se moram klanjati pred vašim besposličarskim hirovima i da vam nudim na dar sve ono, što znam i činim? Jesam li možda bludnica iz bordela, koja mora da digne suknju i skine košulju na prvi mig lijepo obučena muškarca?

Ja sam čovjek, koji bi htio živjeti herojskim životom i učiniti za sebe snošljivijim svijet. Ako u kojem času slabosti, zàborâvi ili nužde izbacim u svijet kakav prezir, koji se ohladio u riječima, kakav san, omotan slikama, primite ga ili odbacite — ali nemojte mi smetati.

Slobodan sam čovjek — trebam slobodu, osjećam potrebu da budem sam, osjećam potrebu da pretresam sâm sa sobom sve svoje sramote i boli, potrebu da uživam sunce i kamenje na ulici bez društva i bez razgovorâ, licem u lice sa samim sobom, sa jedinom muzikom svoga srca. Što tražite od mene? Ono što hoću da kažem, štampam; ono što hoću da dadem, dajem. Gadi mi se vaša radoznalost; vaše me hvale ponizuju; vaš me čaj truje. Ne dugujem nikome ništa i samo bih imao da obračunam s Bogom, kad bi on postojao.

33

SLAVA

Pa sve da mi podje za rukom, pa sve da vama svima, koji ste me prezirali, žalostili, ismjehivali, psovali, progonili i ignorirali djelo, koje sam snovao i želio, sve da vam bacim u lice remek-djelo, koje bi nagnalo na plač vaše suhe oči škrticâ i za-

čepilo vaša bestidno ismjehujuća usta i uznemirilo spokojno malo srdašce, koje ste već zaboravili pod prslukom; sve da mi, dakle, uspije da vas zbunjm, potučem i porazim pomoću premoćne i blistave snage svoga genija, što biste mi dali, što biste mi mogli ponuditi, kako biste mi uzvratili?

Sve su historije ljudskog bola pune vaše zahvalnosti. Lijepa je to stvar, boga mi, ta vaša slava!

Kako! Pošto sam dao dio sebe, živi komad svoga mesa, cvijet svoje krvi, najmiliju tajnu svog života, vi ne nalazite nikakve druge nagrade osim one? Vi znate samo pisati o meni po novinama, ma da me ne shvaćate; smetati mi posjetima i pismima; pokazivati me prstom, ako izadjem malo na zrak ili ako sjedim u kavani ili u kazalištu; siliti me da i dalje pišem, takodjer i onda, kad me nije volja, takodjer i onda, kad ne znam drugo nego da se ponavljam; tražiti pisma, sudove, autograme i članke sa svih strana; uhoditi za mnom i pripovijedati, kamo idem, s kim stanujem, što radim; iznositi moje ružno lice posvuda, u knjigama i novinama, na uglovima ulica i dopisnicama: i napokon, nakon moje smrti, prekopavati moje papire, iznositi u javnost otajstva moga života, izvlačiti i posljednje ostatke moga života i na kraju podignuti kakav ružan, mramoran ili mjeden, snimak moga tijela posred kakvog trga.

Taština je jaka i kod velikih ljudi — ja to znam. Ali zar nema i tankoćutnih duša? Zar nema i duhova, koji se osjećaju da su samo i čisti duhovi i smatraju se uvrijedjeni i okaljani tim dvoličnim

obožavanjem? Ono što u meni vrijedi, ako uopće što vrijedi, to je duša: e pa zašto onda snimate i ovjekovječujete moje tijelo? Ako sam velik, to je zato, što sam imao snage da budem samotnik: zašto se natiskujete oko mene i uznemirujete me svojim dahom i svojim pogledima radoznalih životinja? Ako sam vam dao kakav primjer, onda vas on može poučiti, da je najveće djelo, što čovjek može da učini to, da doda prirodu prirodi, život životu, duh duhu, a ne da izjeda, žvače i preživa tudja djela: zašto se, dakle, mučite da objasnite ono, što sam ja rekao mjesto da osjetite zagrijanu dušu, kako biste me nadmašili i uništili drugim djelima?

Ako sam dobro rekao ono, što sam rekao, zašto to loše ponavljate? Ako drugi ne razumiju moje riječi, je li vrijedno da ih netko objašnjava? A hoće li ih izložiti baš onako, kako sam ih ja zapisao i urezao za onih večeri previranja inspiracije?

Jamačno su smiješna ova moja žalovanja, osobito u mojim ustima. Zašto tražiti izvan sebe priznanje, koje imaš unutri, u sebi? Ako ne može da te zadovolji i obraduje stvaranje tvoga djela, život licâ, koja si rodio, potpunost slikâ, koje si izmislio, što onda tražiš medju ljudima? Hoće li moći ti mali, hladni, osrednji ljudi da ti dadu ono, što ti nije dao mi sâm tvoj genij? Stvaraj, ne misleći na njih, ubacuj svoje radnje medju ljude, da ih prestrašiš ili utješiš, a zatim nastavi stvarati sve dok te snaga ne napusti. Jesi li ti možda zidar, koji čeka plaću svake subote, pošto dovrši svoj posao? Tvoje kuće

nisu kuće od kamena i klaka, nego od riječi i krvi — ni slava ni novac ne mogu ih platiti.

Ni slava ni novac: ali može slatka bol i šutljiva slava. Oh, kad bih ja uistinu mogao naći uza se ljude, pa makar ih bilo i samo tri, sedam ili deset, koji čitaju sa svom dušom, a ne samim očima, koji žive s piscem i vole ga kao brata premda ga nikada nisu ni vidjeli; koji sanjaju o njemu, koji medjusobom govore o njemu za vrijeme melanholičkih nedjeljnih šetnja i hrane se njegovom mišlju, opijaju njegovom poezijom, strepe nad njegovim udesom i očekuju njegovu riječ, kao što proroci očekuju Božje objavljenje, eh, onda bih ja zbilja bio sretan, onda bih se osjetio nagradjenim za prošli muk i za sadašnju odvratnu buku! Oh, kad bih te mogao privinuti na grudi, mladi, blijedi, tužni, neutješljivi čitaču, jedini i prvi, kojemu sam ja sâm i prije nego itko otkrio gorčinu veličine i groznićavu radost poezije! Jedan tvoj posmijeh, jedan jači kucaj tvoga srca, jedan tvoj otvoren i radostan pogled, jedan tvoj nemiran san bili bi za mene sladji i dragocjeniji darovi od svih papagajskih brbljarija i svih kruna od pozlaćene hartije. A ne pljesak, vika ni otvorena usta ni prisilne hvale ni zavidno laskanje. Ne, ne: daleko od mene ta buka: neka to bude za vaše pjevače, za vaše plesačice, za vaše debele tenore! Dajte žir svinjama, ako nemate đragulja za heroje.

34

PA SVE DA SAM . . .

Pa sve da sam i stekao moć? Pa sve da sam postao nekakav zemaljski polubog, gospodar neba i zemlje, pobjednik materije i smrti, vladar nad ljudima i duhovima? Što bih bio učinio sa tom svojom moći? Na kakav bih način bio upotrebio tu svoju univerzalnu vlast?

Dok je trajao mistični tirocinij da se dočepam tog zapovjedništva, o kome sam sanjao, nisam gotovo nikada mislio na ono, što je moralo doći iza toga. Težio sam za sredstvom ne znajući cilja, za koji bih ga upotrebio. Htio sam biti Bog ne misleći na svoje stvaranje ni na svoj zakon. Svijet je bio već stvoren; a njegov je zakon bio takav, da bi se bio sav srušio i rasplinuo, da sam ga se dotakao. E, pa onda?

Moći s v e — apsolutno s v e. Što da radim? Ne može se djelovati, a da se ne odabire. Ali kako sam mogao odabirati kad su preda mnom bile bezbrojne mogućnosti mojih htijenja? Da se odabere, treba nešto voljeti; ljubiti ovo više, a ono manje; imati na umu bilo koji cilj; trpjeti u srcu zbog nekog ideala, u koji se vjeruje. Tada bih mogao uništiti ono, što sam prezirao, a dati prednost onome, što sam ljubio: upraviti tok stvari u pravcu svoga cilja; i modelirati u mekanom blatu konkretnoga svoj ideal.

No u meni nije bilo ništa od toga: ni ljubavi, ni ciljeva, ni sanja. Jedina se moja ljubav sastojala u moći: jedini cilj u moći; konačni san u moći. Ali

iza moći? Bio sam prazan — osjetih se strašno prazan kao bara, koja se čini, da je bezdan samo zato, što se u njoj odrazuje daleka dubina neba.

Što da radim? Težak je odgovor već i za malko više čovjeka, koji je sa svih strana barikadiran nemogućnostima i nemoći. On zna, da se mora odreći ovoga i onoga puta: put što mu preostaje, nije tako dug, ali je sigurniji. Ali za onoga, koji nema ograda ni zapreka ma s koje strane, koji je teoretski slobodan, teoretski svemoćan, za njega je pitanje: »Što da radim?« hiljadu puta zagonetnije i sumnjivije.

Što da radim? Da očitujem svoju snagu jednako je dobro i ovo i ono. Za onoga, koji je previše visoko, koji već nema ljudskih potreba, interesa, ljubavi i istine, sve je to njemu na jednakoj razini. Uništiti jedan narod i stvoriti nekakav nov rod, za njega je svejedno. Usrećiti nevoljnika i baciti u užas zla onoga, koji uživa, na onoj je njegovoj visini jedno isto. Pravedno i nepravedno, ono što je gore i ono što je dolje, nemaju više smisla. Tek što se izdignemo iznad čovječanstva, pobrkaju se i nestaju njegove razne vrijednosti. Sve ljudske osjećaje pokreće nemoć — tek što postigneš punu moć, ti si onečovječen, nadčovječan, ali postaješ neosjetljiv, mrtav; nemaš više poticaja ni volje ni pravca. Sve je jednako: ptičje gnijezdo i grad, zrno pijeska i poluotok, glupan i »genij« jednako su uvaženi i smiješni. Kako mi može biti važniji jedan dio stvarnosti od drugoga, kad je sve moje, na moje raspoloženje, pod mojom zapovijedi?

Velik dio zadovoljstva, koje se osjeća, pošto se

u nečemu uspije — promijeniti, dobiti nešto — ovisi o naporu, što nas je stajao da to postignemo. »Kako sam vrijedan! Kako sam jak! Netko drugi ne bi bio postigao ono, što sam ja dobio!« I nakon toliko muke stečeni predmet, pa bila to i prezriva igračka, — jedna žena, jedna kuća, jedna krpica slave — čini nam se, da je nešto dragocjeno, slatka nagrada za naš pobjednički znoj. Ali kad bi se moglo raditi bez truda, kad bi bio dovoljan napor htijenja, tiha zapovijed, naglo trenuće oka da se postigne neposredna i bezgranična poslušnost stvari, gdje bi onda bila radost, gdje pobjeda?

Mislim, da je za mene bila velika sreća, što nisam uspio da postanem Bog na onaj materijalan i slijep način, kako sam zamišljao. Bio bih nesretniji nego što sam. I možda mi je bilo dovoljno znati, da sam mogao sve učiniti — a ne bih ništa učinio. Bio bih ostao zauvijek nepomičan — nemoćan zbog prevelike moći. I bio bih se očajno zaželio onih teških dana pripremanja, kad sam nešto htio, izabirao, slijedio.

Da svi ovi razgovori nisu samo puke posmrtne utjehe zbog velikog loma? O, Adame nitkove, koji si bio protjeran prije nego što si preskočio ogradu: kudiš sada čak i miris i ukus voća, u koje nisi mogao zagristi?

35

JA SAM BUDALA!

Sav je moj život izgradjen na ovom uvjerenju: da sam genijalan čovjek. Ali ako sam pogriješio,

ako sam, naprotiv, jedan od onih mnogih slijepaca, kojima su reminiscencije nadahnuća, a želje djela, i ako sam jednom riječju budala? Što bi bilo čudnovato u tome? Zar bi to bilo prvi puta, da jedan bezjak sebi umišlja da je heroj, da se jedan pisac smatra pjesnikom i da se jedan idiot ogrće ruhom velikog čovjeka? Nije li moguće, hiljadu puta moguće, da nisam ništa drugo no hladan čitač knjigâ, koji se katkad ogrije na tudjim ognjištima, koji je postao duhovit pomoću tudje duhovitosti, i da sam zamijenio tiho mrmljanje jedne ambicijozne duše sa glogotom izvora vode, koji će da izbije i razbije se da napoji zemlju i odrazi nebo? Što više mislim o tome, sve mi se čini običnija, vjerojatnija i prirodnija ta pojava. Tko me ovlašćuje da se nadam u sebe i u genij? Ono što sam već izradio? Ali nisam li ja prvi, koji to poričem i prezirem! Književne operine iz svih strana svijeta, noćni izlivi onaniste bez prijateljâ, igre spretnog intelektualca... Ništa više, ništa bolje!

Sva se vjera u moj genij sastoji u dugom i uzaludnom očekivanju nenadne svladavajuće i pobjedonosne inspiracije, u mojoj vječnoj nespokojnosti, koja se ničim ne zadovoljava i na sve se gadi osim na neki nebeski i platonski svijet, koji mi se na časove prividja medju oblacima pravog svijeta; u onim časomičnim osvjetljenjima; u onom laganom lirskom gibanju, u onim brzim slikama, koje se odmah pretvaraju u zgodne fraze, što mi često prolaze kroz dušu, kad mislim sa zatvorenim očima, kad naveče prelazim preko svojih mostova, izmedju rijeke i neba, koji oboje trepte u svjetlosti lučî.

Ali što to dokazuje? Nezadovoljstvo je vrlo često opravdavanje najanemičnije slabosti! Ambicija za slavom je vrlo obična i u najbjednijim dušama! I svi oni kratki fantastični zamasi ne mogu da se pretvore u vihor, koji bi očistio svijet i pridigao ljude k andjelima i zvjezdama; svi oni nepovezani utisci, sve one razdvojene idejice, oni mlazovi vode odmah potisnuti natrag na zemlju, oni kratkotrajni pothvati, oni uspjeli sitni izrazi, koji se ne sredjuju u nešto organsko da žive zajednički, da se stope u jedno remek-djelo života, u jedno bogato i potpuno djelo — sve to ne pomaže niti išta vrijedi. Trebamo nešto drugo da smijemo tikati svemoćne tvorce i da uzadjemo na kulu ili na brdo, kako bismo mogli popljuvati ili oplakivati povorku onih nadutih ljudi, koji su zadovoljni sa samim sobom. Prolazne iskre, lutajuće vatre, varava svjetlucanja, zastrta blistanja, daleke polutame, iskre, koje se radjaju i nestaju u isti čas, — to sve ne sačinjava plamen — to su obećanja, napasti, laskanja, trajno žive zamame taštine, to su slabe utjehe proklete neplodnosti, smrtni trzaji izmeta. Od toga se ne smije ništa iščekivati. Dapače, bolje bi bilo, da nema ničega. Oni su znakovi mlohavog talenta, žig sramote i muke polučovjeka — onoga, koji nije ni savršena životinja ni uzvišeni genij, koji nije dugogodišnja stablika ni burna stvaralačka duša — ni neosjetljivi komad materije, ni gorući stup pred narodima. Ja sam osrednji, zloglasni osrednji čovjek, koga mrzim iz dna duše; ja sam onaj, koji, pošto mu krv stane i grudi se nadmu za posljednji put, nikada ne će ništa biti. Možda sam bio nešto

prije kratkog vremena i za koji čas; možda sam istrošio sav svoj genij u jednoj samoj noći, u jednoj samoj partiji one igre, koju ne znam. A sada sam kao Židov, koji je okusio grožđje obećane zemlje, jednog dana užurbane berbe, pa je ostao sâm i suhih usta usred prašne pustoši — ja sam kao onaj, što lebdi izmedju neba i zemlje, preveć glomazan, da se digne do zvijezda, a preveć eteričan, da čeprka po blatu. Talog kulture, reminiscencije iz pjesnikâ, vreva misli čine me čovjekom neprilič-nim za solidan praktičan i mehaničan život, a nisu mi omogućili da postanem dostojan života kralja umova. Da nisam barem nikada ni iz daleka ni za tren okusio grčevitu radost stvaranja! Ili da sam se rodio i ostao odlučno i definitivno budala bez savjesti, skromni kreten bez grizodušja, dobri idiot bez pretenzija! Ali ne. Znam, da sam budala, osjećam se idiotom i baš me ta svijest izdiže iznad potpunih i zadovoljnih idiota. Ja utoliko nadvisujem ostale, ukoliko razumijem da ih dovoljno ne nadmašujem i ništa više. Možda će s vremenom moja glupost biti još dublja i onda ću, ako ne sretniji, biti manje izmučen u samom sebi. I nadam se, da ću se pretvoriti u stablo ili kamen i da ću napokon počinuti u blaženoj nesvijesti svega.

36

. . . I NEZNALICA!

I napokon, da kažem cijelu neprijatnu istinu: ja sam neznalica! Svukud sam zabijao nos, sve ispremiješao, dotakao se i njušio poznato, razbijao

glavu o nepoznato, ali ni u što nisam dublje prodr'o. Nema učenja, umjetnosti, filozofije, u kojoj bih mogao kazati, da sam uistinu apsolutni despot. Ni u čemu nisam stručnjak; nemam jednog polja, pa ma i sitnog, makar bio to domaći i mali vrtić, u kojemu bih se osjetio uistinu n a s v o m e, u kojemu bih mogao s visoka postupati s onima, na koje se namjerim.

Kod drugih, t. j. kod mnogih, mogu proizvesti utisak, da sam jedan od onih vodozemnih ljudi, eunuha i uškopljenika, koji se na porugu agrikulture nazivlju »kulturni ljudi«. Pročitao sam mnogo, vrlo mnogo, možda i previše knjiga, a ipak mogu reći, da nisam ništa pročitao. Imam u pameti bezbroj imena, čopor natpisa, stovarište bilježaka, no onih knjiga, koje uistinu poznam izvana i iznutra, po riječima i po duhu, koje sam po više puta sabrano i mirno čitao, takovih je vrlo malo i sramim se zbog toga; premda nisam jedini u tom žalosnom stanju onoga što gubi vrijeme pišući na pijesku riječi, koje će vjetar raznijeti. Čovjek jedne knjige čini se, da je mrtav i zlokoban; ali čovjek preveć mnogih knjiga sliči gnojištu, koje zadrži u sebi samo najgore i vanjsko od onoga, što u nj udje. Ja sam jedan od tih ljudi. M e a c u l p a.

Samouk sam, a samouk je velik samo onda, ako mu podje za rukom da sazre i razvije se. Enciklopedičan sam, čovjek rječnikâ i priručnika, a enciklopedist je divan, kad zna željeznim kolutima osnovnih ideja povezati ocvale i uvele svežnje činjenicâ, pokošenih amo-tamo po knjižarama.

Mnoge mogu zapanjiti bibliografijom: mogu

pristojno razgovarati i sa stručnjacima. Ali nakon pet minuta ili pet dana, eto me na suhu: moja je prtljaga ispražnjena. Imam doma mnogo vrećâ, ali nemaju mjere. Uvijek im fali više od po jednog starâ, a ono što ostaje, to nije prorešetano.

Na koju god se stranu okrenem, ja nisam nevješt, ali nisam ni dovoljno upućen. Nemam svog priznatog mjesta u skupu učenjaka i nemam na čelu tablice sa naslovima. Ja sam suvišan čovjek, koji može uzeti kakvo god mjesto sve dok ga ne otjeraju.

Kao vječni Žid znanja, nisam zastao ni u kojem kraju; nisam se stalno nastanio ni u kojem gradu. Progonjen od demona radoznalosti, istražio sam rijeke i šume bez plana i bez strpljivosti: kao na bijegu, letimično. Imam mnogo reminiscencija, ali malo čvrstog znanja. Ja sam kao kralj, koji posjeduje veliko carstvo, sastavljeno od geografskih karata.

Sve sam započeo, a nisam ništa svršio. Tek što bih se uputio jednim putem, zakrenuo bih prvom stramputicom, koju bih ugledao desno ili lijevo, a odatle dalje priječcem, dok ne bih zašao na staze, koje bi me dovele na drugu cestu.

Moram se smijati, kad se netko divi mome znanju, mojoj »erudiciji«. Samo ja znam, koliko je strašnih praznina u mom mozgu. Samo ja, koji sam htio sve znati, znam, koliko je ograničeno moje znanje. Meni su nepoznate zgode antičkog doba, mrtvi jezici velikih naroda, nauke o svjetlosti, o gibanju, o životu. Poznam rječnik i po koji paragraf; imam predodžbu o svemu skupa, a ne umijem hodati vlastitim nogama. Neznalica sam, — bez granica i nepopravljiv neznalica. A što je najgore, to moje neznanje nije ono čisto i prirodno neznanje čovjeka šume i polja, koje može pratiti svježina, mir i čak neka dosjetljivost. Ne: ja sam neznalica, koji se prevrtao po knjigama, ja sam bibliotečki magarac, ja sam onaj, koji je naučio toliko, koliko je dovoljno da izgubi neposrednost, a da pritom ne stekne pravog znanja.

A ipak sam imao smjelosti da učim ljude, da se odjednom napravim učiteljem, da drugima pokazujem staze i putove. Pisao sam knjige sa bilješkama i bibliografijama; ocjenjivao tudje knjige; davao sam utisak da imam vlastita obrazloženja i da poznam svoj predmet. Uživam nekakav glas učena čovjeka, radnika, bibliografa. Kako mora da je veliko neznanje drugih, kad oni o meni tako misle! Samo ja mogu kazati kako je laka i varava ona slava, koju neki učeni ljudi jeftino iznude od slijepe ljudske lijenosti. Ja, koji poznam lice i naličje svoga znanja, i koji znam, kako je lagano i tanko tkivo moje erudicije, i koliko je nespremnosti ispod sigurnosti, i koliko bojažljivosti iza drzovitosti, sramim se samoga sebe i drugih, te osjećam potrebu da se glasno ispovjedim onima, koji me budu htjeli slušati.

Tà što je veliko mogao dati čovjek tako utonuo i okaljen u neznanju? Znanje je moć: koje čudo, ako je moja moć — bolna uspomena i grizodušje — ostala na smetištu mrtvih želja? Koga ću morati da okrivim za taj neizbježiv poraz?

Samoga sebe, uvijek samog sebe, jedino sa-

mog sebe. Da sam bio slabiji (da ne sanjam) ili jači (da pobjedjujem) ne bih se morao sada ponizivati pred onima, koje prezirem!

37

NE POZNAM LJUDE

Nisam neznalica samo u pogledu stvari nego i u pogledu ljudi.

Kakav je bio veliki plan moga života? Djelovati na svoju vrstu, duboko je izmijeniti, od životinja podići je do čovjeka, a od čovjeka do Boga, začeti novu epohu u povijesti svijeta, fiksirati mističku seobu čovječanstva. Ali da se uzmogne djelovati na ljude, treba ih poznavati; da se promijene njihove duše, treba znati uživjeti se u njih, prodrijeti u njih sa simpatijom i ljubavlju. Bez direktnog i svagdašnjeg dodira sa svima, sa ljudima grada i sela, sa školskom djecom i fabričkim radnicima, sa ženama, koje se nadaju i s onima, koje trpe, s velikim smrtnicima i bosim prosjacima, nije moguće izazvati nikakav preokret, koji bi ih otrgao od života, kakav je sada i svom snagom potisnuo prema onom boljem. Tko god hoće da nadje put do njihova srca i da otkrije pobude njihovih čina, mora prije upoznati njihove najskrovitije misli, njihove najpreče potrebe, njihova najtajnija stajališta. Imamo Čovjeka filozofâ, kojega nam psihologija može predočiti u tri stotine stranica neke knjige ili u trideset riječi neke definicije; imamo površnog čovjeka, koji je sav vanjština, koji se kiti zbog drugih, da se istakne i iskaže pred drugima, koga možemo upoznati u nekoliko časaka i opisati u nekoliko riječi. Ali pravi čovjek, stvarni i konkretni čovjek nije simetrička lutka filozofâ niti vanjsko preodijevanje naših poznanika. Apostol, prorok, mesija mora poznavati čovjeka, koji se krije ispod riječi i ispod himba: mora poznavati ljude, a ne čovjeka — ovoga i onoga čovjeka, hiljade ljudi, jednoga po jednoga, sa svim njihovim intimnim emocionalnim i umnim fizionomijama.

Ja ih nisam poznavao, te sam nužno morao promašiti. Nije moguće postići, da nas slušaju oni, koje mi nismo htjeli saslušati. Za njih sam bio stranac, a oni ne razumiju strane jezike. Ne mogu da ljube one, koji ne izgaraju od ljubavi prema njima. Čovječanstvo je žena, koja može da se gane samo zbog onoga, koji je obožava ili joj prijeti.

Zato sam i ja pokušao da upoznam ljude; silio sam se da se pomiješam medju njih, da ih uzmem pod ruku, da slušam njihove razgovore, da primam njihova nehotična priznanja.

Sve sam htio pokušati: ulazio sam u kuće siromahâ, da se upoznam s njihovim tegobama; zaustavljao se uz čovjeka, koji je kopao, planjao ili mlatio, kako bih se uživio u duh njegova rada, pogodio njegovo shvaćanje o sreći; slijedio sam nepoznate po ulicama, punima svjetine, kako bih mogao uhoditi njihov žvot; htjedoh se približiti elegantnom i ljubeznom svijetu, te sam drhtao od zime i od gnjeva; zadržao sam se sa podvornikom i sa nosačem; izazvao razgovor djece i njihovih majka; pohodio crkve sjedeći uz licumjerke u crno odjevene, koje su Gospi šaputale svoje djetinjske

preporuke; sastajao sam se s popovima po župnim kućama i sa fratrima po manastirima; vrzao sam se po visokim školama i po atelierima nepoznatih umjetnika; prigibao sam se nad glavnu knjigu trgovaca i približio se činovnicima; dopuštao sam da mi bludnice ispričaju svoj život i udisao sam gusti i smradni zrak jeftinih gostionica i drugorazrednih kavana, kako bih čuo razgovore onih, koje sam htio spasiti.

I ja sam sâm pokušao da se uvučem u tok života drugih ljudi; pisao sam na stroju pisma skupa sa pisarima; pravio bilješke sa studentima; gulio dijelove lješina s liječnicima; kosio žito sa seljacima; vukao za ular magarce a vozovima; ručao brbljajući sa vojvodama i markizima; upotrebljavao kalamir sa zidarima i lopatu sa njihovim pomoćnicima.

Pa ipak, sve je bilo uzalud. Približio sam se vama, o ljudi, a ipak vas ne volim. Ne mogu vas ljubiti. Srdite me i odbijate. I budući da vas nisam ljubio, nisam vas upoznao, a ne poznajući vas, nisam vas mogao spasiti. Bio sam osamljen i sav svoj medju vama i vi ste me pustili da samujem. Vi ostajete nijemi na moje riječi i moja vas obećanja ne mogu da pokrenu. Imate pravo.

Strašno je protivurječje u meni kao i u svima onima, koji su nastojali da izmijene vašu sudbinu. Ja vam se približujem da vas upoznam, no tek što vas počnem upoznavati, ozlovoljim se. A da se riješim te neugodnosti morao bih vâs izmijeniti, ali vas ne mogu izmijeniti, jer ne znam upravo, što ste. To je bolan krug, u kojem su se mnogi

ugušili i zaglavili. Svak ljubi neizmjernom ljubavlju čovječantvo zatvoren u samoći svoga doma. Čim izadje na ulicu i dodje u dodir sa Petrom i Judom, živim i pokretnim ljudima, ljubav se pretvara u prezir i mržnju. I ponovo se udaljujemo, da u pustinji opet procvate ljubav prema svim ljudima, pa i prema Petru i Judi.

Tako je bilo i kod mene. Ja vas, o ljudi, ljubim kao što vas malo tko ljubi. Sav je moj unutarnji život proniknut tom dubokom ljubavlju. Htio bih da ste veći, sretniji, čišći, plemenitiji, jači. I moj je najmiliji san bio da budem vaš pravi i najveći spasitelj.

Ali ta je ljubav ljubomorna, skrovita, nastrana. Čim pokušam da je izrazim, riječi mi se slede na usnama; čim bih htio da vas zagrlim pretvara se u odvratnost; čim udahnem zrak vaših disaja, otruje se i iščezne. To je potpuno intimna ljubav, potpuno moja — samotna, egoistična, nemoćna ljubav. Mjesto da usplamti u prisustvu ljubljene osobe, ona se gasi i nestaje; mjesto da se očituje u ljubavnim činima, u srdačnim riječima, ona poprima oblik prijekora i šibe u napadanju. Moja se ljubav sastoji od pljuvanja i udaraca. Vi to ne možete shvatiti ni prihvatiti.

Ja vam u ovim časovima nemilosrdne iskrenosti ne mogu prigovarati. Ja sam kriv: preveć sam hladan, da bih se mogao uistinu stopiti s vama kao ljubavnik sa ljubavnicom. U mom posmijehu čitate ruganje; u mojem je stisku ruke šaka, koja prijeti. I čovječanstvo pripada silnicima, a ja nisam umio ni ljubiti vas ni tući u dovoljnoj mjeri.

U meni su samo nakane bez snage, i moram se trgati ne imajući prava da tražim od vas riječ utjehe. Ja sam mali Prometej u čijim je grudima jastrijeb grizodušja, jer je s ukradenom vatrom znao da zapali jedino sebe samoga.

38

NADAHNUĆE

Oh, kad bi u meni najedamput provalila, kao dugo zadržana i silom zatvorena žila, veličanstvena i duboka bujica nadahnuća, pa da ideje izbiju do neba kao fantastične struje, a da slike i osjećaji i mile, odlučne riječi padnu kao osvježujuća kiša na moje srce; da utješim, probudim, smekšam sva ljudska srca! Oh, kad bi moja duša odjednom planula, kao polje prekrito strnjikom i grmljem, kao suha i gusta šuma, a misli osvijetlile nebo poput rasijanih raketa, i kad bi moje riječi palile kao prava vatra, a ideje vrcale pod mojim hitrim perom kao iskre iz gorućeg panja, po kome se tuče, i kad bih napokon mogao osvijetliti i zagrijati sve ljudske duše! Zašto meni, baš meni, koji to očekujem, želim i hoću, mora da bude uskraćena ta radost, ta sreća, ta milost?

Oh, kad bih iz ovih dana, nakon toliko godina nestrpljiva očekivanja i bezumnog dozivanja, osjetio, kako izvire rijeka novih riječi, kad bih osjetio da me je zanio kao nikada dotle veliki val, pa da mjesto da pišem uvijek iste pripovijesti, nižem obične riječi, mučno se vučem po tragovima umornih i zakrpanih misli, da mjesto toga, dakle, moja

usta objave neočekivane istine, čudesne slike i glasove i harmonije i osjećaje, kakvih nijedan čovjek nije nikada otkrio, našao ni osjetio! Mnogo sam puta uveče, uz crvenu i titravu svjetlost voštanice ili uz mirnu i bijelu svjetlost abažurom prekrite lampe, očekivao da nadodje božanski čas kao što o ponoć očekuju vječno razočarani ljubavnici svoju dragu, koja je napokon obećala da će doći. I tako sam jedan za drugim trgao listove još neispunjene debelim crnim, brzo pisanim slovima i tr'o oči rukama, i upirao glupo oči u kakav glupi predmet, crtao gotovo u snu profile nakazâ i bradatih staraca, pa sam opet trgao druge listove i proklinjao sama sebe sve dok na kraju ne bih naglo ustao, te bacio sjedalicu i pero, srušio se na krevet, ali nisam mogao ni zaspati, ni sanjati, ni zaboraviti.

Tako je to bivalo sto i hiljadu puta: duh je uvijek ostajao nepomičan i uporan, duša uvijek hladna i mrtva, papir uvijek bijel, slava uvijek daleka. Nema genija, jeka ne odgovara, polet se ne budi: tama, šutnja, muka.

Što ne bih bio uradio i što ne bih učinio, da me u jednom času nešto prodrma i probudi, te da odjednom čujem tajanstveni glas objavljenja!

Meni je svejedno, da li će me nadahnuti Bog ili djavo: samo da netko veći od mene, zdraviji od mene, vidovitiji od mene, bezumniji od mene, govori na moja usta, piše mojom rukom, misli mojim mislima.

39

MOJI DUGOVI

Ali Bog ne će da govori na moja usta: ja ne ću napisati svete knjige. I demon, koji je sklon književnosti, zahvata me i vuče me još dublje u strahote.

No bojim se, da ipak netko govori na moja usta. Ne poznam još samoga sebe. Toliko sam se raskomadao, da je sada moja duša razdrobljena i slomljena, bez života, sve žile otkrite i medjusobno pomiješane, kako se to često vidi na anatomskim stolovima. Ne poznam se. Ne prepoznajem svoga glasa. Kad govorim, ne znam, da li izgovaram baš riječi, koje potječu od mene ili je neki zlobni šaptač sakriven iza mojih ledja.

Osjećam, da sam d u ž n i k. Svi su ljudi dužnici, ali ih ima malo, koji priznaju svoje dugove, a većina ih i ne namjerava isplatiti. Povijest je ljudskog duha puna protestiranih mjenica. Mi jedemo svoje predje, kao divljaci Tihog oceana, i ne umijemo ih uvijek probaviti. Pa ipak priznajemo, da su naše bljuvotine, koje izbacujemo, pošto se tako najedemo.

Osjećam se beskrajno dužan. Ja mogu kazati, kao sv. Pavao: »Dugujem Grcima i Rimljanima, Židovima i neznabošcima«. Mogao bih nabrojiti još pola tuceta narodâ i račun ni tada ne bi bio potpun. Ja sam kao ljudi zlatnoga doba: ne razlikujem tvoje od mojega. Nisam krao s namjerom, da kradem. Ne svidjaju mi se plagijati: to je dopušteno samo najbjednijima i najbogatijima. Ali udisao sam,

upijao, preživao i gutao sve što mi je došlo na dohvat, a sada ne umijem da provedem razdiobu tih dobara. Sav sam zadojen tudjim teorijama, nabit knjigama, zasićen člancima, nadut riječima i slikama. Ja sam dijete kulture i drugih, dok bih naprotiv htio genij i sam za sebe.

Peče me ta neodredjenost: htio bih znati, što sam ja uistinu, koji je moj lični udio u onome, što sam učinio. Htio bih darivati druge, pošto sam ih okrao; htio bih doprinijeti nešto onoj civilizaciji, koja me je hranila. Htio bih naći samoga sebe: urediti blagajničke račune, pa otići dalje sa svojom prtljagom, ma kako ona bila lagana. Ja postavljam svoje ime na čeoni list svojih knjiga: ali htio bih znati, što zapravo pripada meni, a što sam unajmio kod drugih. Čini mi se, da sam se tako smijesio s drugim, da ne mogu raspoznati svoje vlastite udove. Pjevam u zboru i ne mogu da razaznam zvuka svoga glasa.

Dojadilo mi je. Smeta mi ta zajednica dobara; smućuje me ta sumnja kradje. Ne bih htio biti nikome dužan; i rado bih se oslobodio svakog priznanja svojih vjerovnika. Hoću da budem j a, ja sâm, odvojen, neovisan, slobodan od veza, jedini i zakoniti vlasnik samoga sebe i svojih stvari. Ja sam Robinzon bez otoka.

Naprotiv, kad ponovo čitam ono, što pišem, uvijek se bojim, nisam li u tudjoj kući. Onu sam riječ mogao uzeti od nekog starog pisca; ona slika može biti reminiscencija iz tudjeg djela; ona ideja može biti prerada ili produženje tudje teorije; na onaj me je tip mogao uputiti neki pročitani ro-

man, neka živa osoba; onaj sam poticaj mogao dobiti u razgovoru s nekim prijateljem. Oko mene se kupe sjene iz prošlosti i sadašnjosti i ja bih htio svakome baciti u lice njegov aktiv s obilnim kamatima i dobiti. Drugi nemaju ovakvih grizodušja: zavidjam im.

Ne bih htio išta da uzmem ni od stvarnosti; htio bih da sam kao pauk, koji sve nîti svoga djela izvlači iz svoje utrobe. Mrzim pčelu, jer mi njezin med sliči na kradju. Htio bih biti dužnik samoga sebe i jedino samoga sebe. Ni nebeske pojave, ni ljudska lica, ni šumsko drveće, ni gradske kuće ništa mi ne bi smjeli pružati. Ne mogu postojati bez njih, a ipak se stidim zato, što ih nalazim u sebi, u svojim djelima. Čini mi se, kao da bez onog neba, onog lica, onog stabla, one kuće ne bih bio kadar da išta kažem i to me žalosti. Htio bih da opustošim svu okolinu svoga duha, pa da vidim, što on može, prepušten samom sebi. To je jedna apsurdna želja, smiješna zamisao, nemoguća zadaća: hvala lijepa! Ali ja ne mogu ne osjećati se tako: protudužnik par excellence, do ludila. A zatim, što je još gore: katkada me obuzme strah da dugujem ono, što nazivljem svojim talentom, stvarima, koje su meni posve tudje, — čak fizičkim stvarima. Ako postajem pronicaviji nakon dviju šalica kave; ako lakše povezujem misli, pošto ispraznim cio imbrik čaja; ako postajem veseo i paradoksalan nakon nekoliko čaša šampanjca; ako se osjećam plemenitijim na vrhuncu od hiljadu metara; ako neki kavanski orkestar ili vojnička fanfara ili simfonijski stavak djeluje na mene tako, da postanem poetič-

niji i da se u meni radjaju misli, slike i periodi, koje ja ne bih znao izazvati osamljen u zatišju svoje sobe, onda mi neki glupi sram ispunjava dušu i muči me užasna sumnja, da ja nisam ništa drugo nego mozgovni stroj, iz koga izlazi ono, što se u nj postavlja, koji treba goriva i ulja da može raditi, te da onaj, koji misli i sanja, nisam ja već da kava, čaj, vino, kisik i zvukovi misle i sanjaju u meni. Možda je i glup taj strah: ima ljudi, koji piju i slušaju ono, što i ja pijem i slušam, a ipak ne rade ono, što ja radim. Ali to nije važno. Ta crna i žućkasta tekućina, koju ja uzimljem u svoje tijelo, djeluje na mene: kad je, ne bih uzimao, ne bih ni pisao ono, što pišem ili ne bih mislio na onaj način. Te su fizičke i tudje sastojine jedan dio moga nadahnuća, one su suradnici u mojim djelima, a to je ono, što me srdi i vrijedja. Već je prilično neugodno biti Shakespeareov dužnik, ali je preveć ponizujuće dugovati nešto šalici portorika i sandominga ili Ceylon-čaja.

Ne znam, koliko ih je iskusilo tu zlokobnu muku, da ne mogu naći samu sebe. Grci sa svojim *γνῶθι σεαυτόν* i Ibsen »budi svoj, razdražuju me na nevjerojatan način. Kako ću upoznati samoga sebe, kad ne umijem da nadjem sebe u tom ljudskom mnoštvu, koje me davi i prožimlje sa svih strana? I kako ću uspjeti da postanem uistinu svoj, ako se ne znam prepoznati, ako ne znam nepromjenljivog središta i posljednjeg ostatka svoje ličnosti?

40

LAKRDIJAŠ

Prije nego što umrem od glada i zime kao izgubljena mačka, pokušat ću sve zanate. Poći ću sakupljati otpatke po ulicama s torbom na ledjima. Poći ću pred crkvena i kavanska vrata prositi za ljubav Božju jedan centesimo; postat ću čuvar javnih zahoda; povest ću medvjeda da pleše po seoskim trgovima, a ne preostane li mi baš ništa više, postat ću odvjetnički poslužnik. Ali postoji jedan zanat, koga se ne bih nikada latio, sve kad bi me na to silili s pištoljem pod grlom.

Zanat pisca lakrdijaša, pisca, koji piše da zabavi svijet, za razonodu protuhama i onima, koji se dosadjuju, zazorni zanat čovjeka, koji od prvog siječnja do drugog izmišlja pripovijesti, sastavlja zapletaje, traži avantire, osvježuje uspomene, razvija romane, improvizira novele i sastavlja komedije, da nasmije ili izazove plač onih, koji ga plaćaju i plješću mu rukama.

Zaludu ti javni zabavljači govore o ljepoti i pričinjaju se da prave važno lice pred pukom i primaju pod ogrtačem uveče, u tami, novac za pružene razonode. To su, pa htjeli ili ne htjeli, dvorjanici suverenog mnoštva, koje hoće da zaboravi ružni svagdašnji život; lakrdijaši plaćenici puka; loši žongleri na uslugu buržoazije, koja hoće da čita izmedju jedne cigarete i jedne higijenske šetnje. Tko prodaje izmišljotine, taj je sluga onih, koji se dosadjuju i koji imadu novaca — nekakav posrednik, koji nudi tudj, izmišljeni život onome, koji nema dovoljno života u samom sebi. Koja je

razlika, s obzirom na djelovanje, izmedju cigarâ i pripovijesti, izmedju drame i boce vina? Pušeći i čitajući krati se dosada čekanja — slušajući neku komediju i pošteno se opivši, počinješ živjeti u nekom drugom svijetu, sanjati i vidjeti ono, što ne postoji.

Ima jedna razlika: umjetnost. I priznajem, da se i na taj način mogu kazati veoma lijepe stvari i da se mogu stvarati djela, koja će bogzna kako dugo živjeti u ljudskim srcima. Ali na kraju je ipak u svim tim djelima osnovna misao, da prije svega treba razonoditi ljude i držati ih u veselom raspoloženju, pa je stoga dobro pričati im pripovijesti, da ne bi zaspali, da bi brže disali, jer se tako najsigurnije dopire do njihove duše i do toga da im se kradom objasni koja velika istina.

Ali što mi je stalo da ugodim ljudima? Ja ne ću da budem ničiji lakrdijaš! I tvrdim, da su svi pisci romana, pripovijesti, priča, komedija i drama bili lakrdijaši, t. j. ljudi, koji žive da podražavaju ljudsku maštu, kao što svirači miluju njihove uši, a žene njihovo tijelo.

Ljudi su gotovo svi djeca, pa i u šezdesetim godinama života, te trebaju takove razonode, trebaju izmišljotine i avanture, slikovitost i patetičnost. A pisci, makar oni sami i ne bili baš takova djeca, zadovoljili su ih i postavili su se četveronoške na zemlju, svirali u trublju i jahali na štapu od metle. Žao mi je, da medju njima ima ljudi, kao što su Homer, Cervantes, Shakespeare, Dostojevski, koje mnogo volim. I oni su lakrdijaši kao i drugi: mogu li ih ja izmijeniti? Kad ih čitam i za-

bavljam se slušajući ih, i ja sam kao glupi dječak, koji uvijek osjeća potrebu majčinih priča.

Opažam sâm, da ničim nisam zadovoljan, da sam dosadan i puritanac. Tko je ikada pomislio, da su lakrdijaši oni, koji su osvijetlili naše djetinjstvo i pružili nam društvo tolikih njihovih živih stvorenja u onim melanholičkim i pohotljivim večerima prve i kasnije mladosti? Pa i ja sâm, kad nisam obuzet ovim potmulim bijesom, koji riga osude i uvrede, i ja sumnjam u svoje riječi i počinjem se smatrati nepravednim, bezumnim i zlim. Ali ipak nije tako! Promislite, što znači lakrdijaš: čovjek, koji zabavlja ljude, koji ih uistinu zabavlja. Kako? Često tako, da ih nagoni na smijanje na račun tuđih nesreća, ili barem služeći se zlom i nezgodama ne zato da izazove sućut i užas, već da privuče radoznalost. Žalosna sudbina dvoje zaljubljenih, kojima je smrt ugrabila zajedničku sreću, to je jedno sredstvo, da se deset puta manje zijevne u jednom satu — očaj majke, nevjera žene, okrutnost osvetljivca, žalost razočaranoga, velikodušna bezumnost zanešenjaka, užasni svršetak nevinoga: nema stvari na svijetu, koje profesionalni pripovjedač ne bi uzeo i prisvojio, da bi je onda preudesio za mladiće i gospodjice, koji ne mogu da se dovoljno i prirodno izžive, kao i za očeve i majke, koji se rado nasmiju na račun Don Quijota i proliju suzicu zbog nezgoda kralja Leara. Sva njihova umjetnost, koja je katkada vrlo velika, ima tu svrhu, da duboko zainteresira besposlene čitače i gledaoce tako da se oni odaleče od svoga skučenog ličnog života, dosadnog, podlog i ponizujućeg.

Shvatite slobodno riječ »lakrdijaš« i u najplemenitijem, najvišem i najheroičkijem smislu, ali meni dopustite, da tako nazovem sve one, koji u nadi neke nagrade — pa bilo to grančica lovora ili natpis pun hvale, ili pljesak ruku ili deset hiljada lira u gotovu — pišu nešto s namjerom, da pruže ljudima neku ugodnu zabavu.

A čini li vam se, da je to djelatnost dostojna ljudi, koji su svijesni svoga položaja u ovom tajanstvenom i obožavanja vrijednom svijetu? Čini li vam se, da ona nekolicina ljudi, koji vide dva pedlja dalje od ovih djetinjastih životinja i koji znadu, što nas čeka na kraju ako ne budemo znali smjelo zagospodariti sudbinom stvarajući jedan čišći život pred strahom od uništavila, čini li vam se, dakle, da bi oni morali podupirati tu djetinjariju i igrariju ljudi, te ih zadržavati pred papirnatim kazalištima, gdje se kreću marionete iz sanja i gdje slušaju izmišljene peripetije izmišljenih prikaza?

Čemu toliko neumjesne samilosti prema njima i uložiti toliko talenta da se uspavaju i zabavljaju, dok bi mnogo ljepše i opasnije bilo probuditi ih vikom, okrenuti ili licem prema tami, objesiti ih s glavom dolje nad ponorom i na taj ih način prisiliti da se uzdignu, otkriju, da budu tužniji, ali viši pred vasionom, koja ih tek sada podnosi.

Ali kakve pričice, kakve legende, kakve tragedije! Tko se dosadjuje, neka jaši na štapu ili neka se baci u more! A genij neka se više ne troši u to da pruža zabavno štivo nezaposlenima i da povraća život onima, koji su živjeli u prošlosti ili koji nikada nisu živjeli, nego neka genij objavljuje nov

i bolji život, neka priprema jednu zemlju, koja će poznavati samo duhovne boli, koja će biti naseljena ljudima koji ne misle da zaborave, nego da pamte i obećavaju.

41

MALKO SIGURNOSTI

Ja ne tražim ni kruha, ni slave, ni samilosti. Ne tražim zagrljaja od žena, ni novaca od bankira, ni pohvala od »genijalnih«. Mogu biti i bez toga ili ću to već zaslužiti ili ukrasti. Ali tražim, ponizno, na koljenima, sa svom snagom svoje duše: dajte mi malko sigurnosti; samo jedno, donekle sigurno uvjerenje, jedan atom istine! Ja vas molim i zaklinjem, svim onim, što vam je najmilije i najdragocjenije, vašim životom, vašom današnjom dragom, vašom najmilijom idejom, da mi kažete, ima li itko medju vama ono, što ja tražim, ima li ikoga, koji bi bio s i g u r a n o onom, što p o z n a, što živi i kreće se u i s t i n i. A ako postoji takav čovjek, i ako on ne griješi i ne vara se, i ako je toliko velikodušan, koliko je sretan, neka mi kaže ono što zna, neka mi to otkrije pod prisegom i neka se naplati koliko hoće, kako hoće, za tu svoju i s t i n u.

Trebam malko sigurnosti — trebam nešto, što je istinito. Ne mogu se toga odreći; ne mogu živjeti bez toga. Ne tražim drugo, ne tražim ništa više, ali je to što tražim mnogo, nešto izvanredno: ja to znam. A ipak ja to svakako hoću — treba mi to

dati uz bilo kakvu cijenu, ako samo ima na svijetu nekoga, kome je stalo do moga života.

Ja nisam ništa tražio, nego samo to. Od svog djetinjstva nisam živio za drugo, nego samo za to. Pokucao sam na sva vrata, pitao sve oči, pitao sva usta i istražio hiljadu i deset hiljada srdaca — uzalud! I uzalud sam zaronio u vrtlog života tako da sam se gotovo ugušio i da sam bljuvao, i sve uzalud; pokvario sam oči na starim i najnovijim knjigama, pustio sam da me zagluši vika suparnika filozofa, i uzalud, vječno uzalud, izazivao sam unutarnji odjek i skromno sam pripremao puteve objavljenja. Ali ništa, nikada ništa nije došlo i nitko nije odgovorio.

Nitko nije odgovorio tako, da bi utolio svaku volju i potrebu da i dalje pitam; ništa nije došlo, što bi smirilo preveć nestrpljivo srce i nasitilo ovu moju dušu, žednu kao pustinja. Svi pokušaji i naprezanja nisu bila uzaludna: mnogo je pregrada palo, mnogo zidova probito i srušeno, nekoji malo pomalo, kao što se pijesak rasiplje, a drugi uz veliku buku, kao da se neka nova zemlja radja iz stare. Ali iza svake je pregrade bila praznina; iza svakog zida tama i jeka tako čudnovata da je na svako »da« dobrih nada odgovarala beskrajno razvučenim potmulim »ne«.

Nitko ne može reći, da nisam imao smjelosti. Još se sjećam dugih, vedrih noći, koje sam probdio na otvorenu zraku s iluzijom beskonačnosti u duši, pod onim nebom i zvjezdama, koje čovjeka ispunjavaju svetošću i odstranjuju iz misli živinske boje dana... I naginjao sad se nad staklom mikroskopa,

pa što sam vidio? Ono što vidim svaki dan i prostim okom: mala stvorenja u malom svijetu, koja se medjusobno proždiru.

Pojavili su se takodjer i ljudi vjere i oni sa zadaćom da štite vjeru. I svi njihovi govori nisu mogli uliti u mene vjeru, koja je bila u njihovim riječima, i gdje su bile riječi, nije bilo djelâ; a ondje gdje je bilo riječi, moj je prokleti duh zapažao prevare, oholosti, iluzije, neznanja, pretvaranja, udobnosti, račune i sve ono, što hoće da od Boga napravi čovjekova slugu.

Nisam ni sa filozofima imao sreće: oni su najbolji bili gramatici, koji su, oštreći previše svoju kosu, puštali da žetva pada suha na zemlju prije no što bi je pokosili, a drugi su bili zalutali pjesnici, bjesomučnici bez više milosti, koji su dan i noć crtali izmišljene nebeske gradove gdje nitko ne može živjeti, duga, visoka i bogata pročelja, iza kojih nije bilo nikakvih soba.

I ni sa koje strane nikakve istine. Mislim naime onakve istine, koje te sile da skloniš lice na zemlju kao od božanskog bljeska i koje rasvjetljuju neugasivom svjetlošću vanjštinu i nutrinu: čovjeka i njegov lik. I ni sa koje strane nikakve sigurnosti. U svakoj sam stvari vidio dobru i lošu stranu, i dobro u lošoj i loše u dobroj; sve su ideje bile dijamanti i prizme, herme sa četiri lica i sfinge sa hiljadu odgovora na deset pitanja. Nitko ni o čemu ne može kazati: »Tako je, a ne inače«. Nijedan se problem ne može riješiti samo na jedan način, i samo na taj jedan način. Svaki čovjek što govori, ima neki svoj razlog, a tko govori protiv njega, ima

takodjer svoj razlog, kao što ga ima i onaj, koji govori protivno i onom prvom i ovom drugom i eventualnom četvrtom. Svaki se put moramo suglasiti: i ludjak ima svoje dokaze i valja ih mudro saslušati.

Zar ja skeptik? Nisam — nažalost. Niti skeptik. Skeptik je sretan: on barem u nešto vjeruje, on vjeruje u nemogućnost sigurnosti.

On može biti spokojan i, ako mu je drago, dogmatičan. Ali ja ne. Ja ne vjerujem ni u uzaludnost svakog istraživanja, a nisam stalan ni u tome, da uopće nema nikakve sigurnosti. Izmedju mogućnosti postoji i ova: da ima istine i da je netko posjeduje.

Kako to, da je ja nisam našao i da je ne posjedujem? Od sad ne ću više da živim kao dosad: ne više izmučen izmedju sumnje i poricanja, uznemiren željama, koje se neprestano obnavljaju, utučen od porazâ, koji se neprestano ponavljaju. Hoću da mi netko pomogne, i da onaj, koji se smirio, dade i meni malo svoga spokojstva.

Ali pazite! Ne riječî, ne prijevarâ, ne budalaštinâ, ne djetinjih nada ili ženskih brbljanja.

Hoću stalnu sigurnost — makar i jednu samu! — hoću nerazorivu vjeru — makar i jednu samu. Hoću pravu istinu, makar kako malu, sitnu — pa ma bila ona i jedina! Ali istinu, koja će mi omogućiti da doprem do najdublje suštine svijeta; do posljednjeg i najjačeg uporišta; do istine, koja se sama usadi u glavu, te ne da zamisliti ono, što njoj protivuriječi; do istine dakle, koja bi bila s p o -

znaja, prava, savršena, konačna, autentična, neosporna.

Bez te istine ja ne mogu više živjeti i ako nitko nema samilosti za mene, ako mi nitko ne može odgovoriti, potražit ću u smrti blaženstvo potpune svjetlosti ili mir vječnoga ništa.

42

HOĆU STRADANJE!

Ima časova, kad mi se čini, da mi je dobro i kad se osjećam sretan, kad imam podle smjelosti da zaboravim na svu prostotu i muku svoga života, pa se tiho, polagano, licumjerno podajem udobnostima, običajima, lagodnom ugojenom spokojnom životu, kakvim vi svi živite, o drugovi, koliko vas mrzim! To je sramotno i teško mi je to priznati.

Ja nisam stvoren za radost, ne smijem tražiti užitak — jao meni, ako upadnem u topli i uspavljujući zagrljaj sreće! Ako hoću da ostanem vjeran pravoj raison d'être svoje duše — zakletvi, koju sam dao sebi kad sam se drugi put rodio — pogodbi, koju sam sklopio sa životom i smrću, onda se ne smijem rastopiti i smekšati u mliječnom napitku općeg i običnog blagostanja.

Previše je jednoličnosti, previše mira, previše tišine sada u mome životu. Dok čovječja djeca nemaju gdje da naslone svoju glavu, ja imam stan sa pet soba, u staroj palači, uz vječno zelene vrtove, gdje udara sunce i gdje su kreveti dobri za spavanje, naslonjači udobni za sjedanje, duboki tanjuri za jelo. Siromah sam, ali mi ništa ne fali. Svaki se dan puši juha na stolu i dobro pečeni kruh hrska pod zubima. Zemlja ima neke svoje draži takodjer i za onoga, koji se htio od nje odalečiti kao prokleti sin.

Danas je cio moj život sredjen i pravilan. Ležem rano, spavam do jutra, želudac probavlja, prijatelji me vole, žene me traže, veliki i mali skidaju šešir kad prolazim. Sve ide dobro — ništa mi ne fali. Sve ide dobro i ništa ne fali za onoga, koji gleda samo izvana i koji sudi druge po sebi. Ali ja nisam zato došao na svijet, nisam zato pristao da živim, nisam zato neprestano kroz dvadeset godina mučio i trapio svoju dušu, kao što ludi fratar mrcvari i bičuje svoje grudi i ledja. Ja sam izdržao na svijetu, jer je on strašniji od ništa; prihvatio sam život, jer je bolniji od smrti; ja sam trzao, razdirao i bio sama sebe, jer samo iz boli proizlazi istina, samo se u grčevima radjaju klice uma; i sva je muzika sama melanholija, a u dubokom očaju jedina slast, koja ne izazivlje odvratnost.

Ja ne ću da budem ni zadovoljan ni spokojan ni sretan ni bogat. Doživljem sve nevolje nad svoju glavu; doživljem bezbrojne nesreće na stazu moga života. Neka cvokoćem zubima zbog bolesti; neka mi bijeda opustoši kuću; neka me ljubav izda; neka me prijatelji napuste; neka me gliste prekriju svojom slinom; neka se grozmica i ludilo prepiru o moju glavu; neka me neprijatelji progone i biju; neka mi pomru jedini moji dragi, odjednom, uza me, bez jecanja... Neka se sva bol svijeta svali na mene: jedino će se tada vidjeti, da li sam čovjek

ili krpa, da li me podržava duša ili jedini kostur. Kose sijede, obrazi mlohave; na čelu se pojavljuju vraske; suze padaju: ali što zato? Samo u očajnoj samoći raste cvijeće, koje ja tražim — raste cvijeće, koje više ne vene, koje se nikad ne sagiba, koje uvijek miriše i živi.

43

KONAC TIJELA

Nije samo duša malaksala, već i tijelo slabi i približuje se svome kraju. Preveć sam dugo pjevao: duh, duh! a na njega nisam mislio i postupao sam s njim, kao sa jogunastim konjem, podbadajući ga mamuzama i tržući uzdama. Nadao sam se, da ću ga ukrotiti; mislio sam, da ću ga pobijediti, da ću ga prihvatiti samo s duševne strane i da ću zagospodovati nad njim, a da ga i ne gledam; no ono se sada sveti: osjećam, da se približuje konac i da ova konstrukcija od dugih kosti, obložena malo mesom, pokazuje znakove raspadanja — da se ponovo pretvori u blato pod blatom.

Najprije oči. Pokvario sam ih već, dok sam bio dijete čitajući uz svjetlost lojanice ili uz onu mirniju i slabiju uljenu svjetiljku, koja se gotovo uvijek oko ponoći malo pomalo gasila ostavljajući me u tami i u užasnom smradu tinjajućeg stijenja. Žrtvovao sam ih u zimskim danima, u tromim sumracima (kako je neugodno napustiti na polovini stranicu, koja te privlači i ustati sa toplog sjedala da potražiš žigice!) u potmulim dvoranama starih biblioteka, — tvrdoglavo ustrajući u čitanju sve dok sam mogao pogadjati oblik slovâ; sve dok sam mogao, skoro pipajući, pisati po papiru bez crta! A ujutro bih često, tek što bi prva svjetlost prodrla kroz prozor, ponovo posegnuo za knjigom, koju sam na silu ostavljao uveče, pa sam čitao i čitao ležeći u krevetu sve dok me živinska toplina ponjavâ ne bi potjerala van, na uličnu studen i na obične poslove.

Pri onoj nevoljnoj i crvenoj noćnoj svjetlosti, pri onoj blijedoj i svitajućoj svjetlosti zore oči su se naprezale: zjenice se preko mjere širile, očni kapci se crvenili. Osjećao sam zatim kroz cio dan neku obamrlost i suze po licu. Nisam se na to osvrtao, ali već od mnogo godina ne mogu vidjeti, što je na brdu i nekoliko koraka daleko od sebe ne prepoznajem prijateljeva lica. Ne vidim: ne vidim nego samo blizu i uz pomoć jakih leća. Svijet je za mene izgubio svoje najživlje boje i odredjene i točne obrise. Sve vidim mutno, kao u nekoj magli, koja je zasad još dosta lagana, ali je opća i trajna. Iz daleka, uveče, sve mi se slike pomućuju: čovjek u ogrtaču može mi se pričiniti da je žena; mali mirni plamen, da je duga crta crvene svjetlosti; ladja što plovi po rijeci, crna mrlja na vodi. Lica su svijetle mrlje; prozori tamne mrlje na kućama; stabla zagasite guste mrlje, koje se izdižu iz sjene i tek tri-četiri najveće zvijezde sjaju na nebu za mene.

Pa da je barem ostalo na tome! Ali ja se bojim, da ću oslijepiti. Bojim se, da ću vidjeti sve slabije i slabije — a na kraju više ništa! Zamišljam

sa zebnjom, kakav bi bio taj moj život. Nemam druge snage osim intelektualne, imam prijatelja samo među mrtvima, nemam drugih uživanja osim knjigâ. A ne bih mogao više čitati! Ne bih više mogao vidjeti nikakvog od onih lijepih okruglih elzevirijanskih kurzivnih slova, koja su mi pružila toliko naslade, koja su me naučila sve ono što znam, koja su objavila drugima ono, što je u meni bilo manje nevaljalo. Morao bih ovisiti o tudjoj milosti, čitati tudjim očima; prepustiti se izboru, strpljenju, samilosti drugih. A oko mene mrak — potpuni mrak! Crnina i tama sa svih strana — zauvijek! Ja sa svojom misli s â m usred tmina, sve do smrti. Ne vjerujem ozbiljno u tu mogućnost, a ipak često mislim na to, kao na nešto, što je neizbježivo, već odredjeno — neizvjesno samo za koliko dana i godina. I kušam da se uživim u taj nesretni predvidjeni život: po neki put, ako je ulica prazna, zatvorim oči i nastavim hodati — kolebam se, ne idem ravno; osjećam se blizu izbočenog kamenja ili žbuke kućnih zidova, a pod nogama čujem, kako na pločniku odzvanjaju moji koraci. Bih li znao doći doma? Ali najednom čujem šum: neka kočija, neki prolaznik. Otvorim tada oči: svijet nije još izgubljen. Vidim još malo: spašen sam! Ponovo zatvorim oči i medju tminom i radosti nastavljam svoj put do svog cilja.

Ali uzalud: osjećam, da ću sigurno oslijepiti. Već je za mene prostor tu i tamo zauvijek prekinut. Male, tamne mrlje plešu i skaču preda mnom i nema leće, koja bi ih mogla odstraniti. Kad se one prošire i slju ujedno, spustit će se za mene

nad krasnim svijetom sunca i boja crni i konačni zastor sljepoće — i bit će svemu kraj.

Ako ne umrem slijep, umrijet ću od paralize: i živci su mi istrošeni, a ni mozak nije zdrav. Već odavna osjećam predznakove: bol i utrnulost u jednoj nozi, nehotično kretanje prstiju, jako probadanje u glavi. Katkad osjećam, kao da mi se nešto raspada u lubanji. Kad hoću da mislim, sve mi se pomuti i zamagli, pa mi se čini kao da svi predmeti vrtoglavo bježe, premda ostaju uvijek preda mnom, a misli mi tada naglo nestaju i ja ih ne mogu dozvati natrag, i kakva glupa riječ, kakva beznačajna slika probudi se i razvije, te ne će da se vrati u tamu nesvijesnoga. I zrak teži na meni, kao da glavom podržavam nebesa, dok je unutri, u meni, praznina i bol, pa ne mogu razmišljati, ne umijem raditi, ne ću više ni za što da znam. Strašan umor besposličara, pomanjkanje svakog duhovnog apetita kao kod onoga, koji je sve ispio i sve izbljuvao, mržnja na sve ideje i na sva lica čine me u mojim vlastitim očima dostojnim prezira i samilosti.

Više sam se puta onesvijestio — u kući i vani. I eto, nakon toga, nadodju dugi dani idiotskog oporavljanja, prisilnog počinka, neizrecivih poniženja, nemoćnog bijesa, besciljnog naprezanja. Ništa me ne može galvanizirati: ni kava, ni čaj, ni vino, ni lijepe riječi prijatelja, ni milovanja žene. Osjećam odvratnost i utapam se u ništa: i želim samo noć, i postelju, i dubok dug živinski san sve do kasnog sutrašnjeg dana.

Česta poremećenja, hirovi, neuravnoteženost,

ukočenost: i najstrašnija od svega ona smetenost, onaj pritisak, ona težina u glavi, koja nije samo glavobolja nego i bolest duha, anemija duše, nijemi sram mrskog a potrebitog počivanja. Na mahove mi se čini, da ne mogu shvatiti misao i sav onaj leteći, hitri, kričavi ples poremećenih ideja, nemogućih slika, fragmenata, fraza; ples, koji me zahvati i vuče, dok ne izgubim samoga sebe u vrevi vlastitih stvorenja — u tamnom se moru nadmeću svjetlosti, koje se čas pojave, a čas nestanu — a onda obamrli umor, kao kod čovjeka, koji više nema ništa da radi na svijetu, koji više nije njegov i koji hoće samo da jede, kako bi se dokopao krepčine tjelesnog zdravlja. Jednog lijepog dana kriza ne će proći — i jedan će dio tijela ostati nepomičan, zauvijek, i mozak ne će više raditi, ne će više misliti, ne će više vidjeti ono, što je prije vidjao; i ne će se sjećati onoga, što je nekoć vidio; ne će biti kadar da prozre tudje misli, da sabere i izrazi vlastite misli. Bit će to spori i idiotski prolaz malobrojnih banalnih slika odcijepljenih od cjeline; nešto bijelo, okrečene zidine, bijele pregače i nebo bez tajna i sva ona mirna gomila svijeta u nekoj urednoj ludnici, u kojoj bolesnici plaćaju. Ili možda bijesno kričanje i grozan strah i noći pune prikaza i vike, u tami duha i sobe? Ili možda sporo i nenesvijesno gašenje — ne shvaćati više, ne razumjeti više, ne znati više ništa, nikada više — ne shvaćati, da više ništa ne razumijem... I kraj...

allegretto

Dok bude dana, držat ćemo glavu visoko i sve ono, što budemo mogli učiniti, ne ćemo pustiti da drugi učine iza nas.

Goethe.

44

SMRT

Ali tko je rekao, da ja moram umrijeti? Umrijeti? I ja bih dakle morao odjednom prestati disati, vidjeti, kretati se, trpjeti? Isto kao i drugi? Kao svi? Svi ljudi umiru. Hvala lijepa: ali čini li vam se, da je to dobar razlog? Neka umire tko hoće umrijeti: ja sam ja i nisam drugi.

Ne, ne, nikako! Tu mora biti nekakva pogrješka, nekakav veliki nesporazum. Zbog kojega bih razloga morao glupo nestati i ja, kao tko mu drago drugi? Zar ne znate, da ja nosim u sebi cio svijet? Zar ne znate, ako ja umrem, da ne će više biti kiše, koja pada i odskače po lišću, ni sjajnog toplog sunca, koje pali kožu, ni zelene i bijele livade, na kojoj se talasaju sjene, kad je lahor miluje, ni golemog plavog neba, ni tihog i bijelog vola, ni Gospinih likova, okićenih zlatom u dnu tamnih crkava, ni

uzbudjenog pjevanja napuštenih djevojaka, ni dragog kamenja po izlozima naveče pod crvenom električnom svjetlošću?

Cio svijet sa svojim krasotama i užasima, sa svojim idejama i tjelesima, cio je svijet ovdje, u meni, unutri u meni, i nestalo bi ga, da ja umrem.

Ali kako? Morao bih se kao i drugi pretvoriti u mrzlo tijelo, u smradnu strvinu, u leglo crvi, pregršt prašine, šaku gliba? Je li moguće, da ja zamislim o sebi nešto slično tome? Može li se ikada dogoditi, da svijet umre odjednom sa mnom? Je li pravo, da sve ono, što ja nosim u svom mozgu i u svom srcu, sve ovo beskonačno izviranje mislî i uspomenâ, slika i bolî, mora dovršiti, zastati zauvijek? Kako se može zamisliti, da bi svijet i dalje postojao, ako ga ja ne mogu sebi predstaviti pomoću s v o j e misli?

Daleko od mene dakle, podmukli i zlobni varalice, zvijeri gladne mrtvih! Ja ne mogu umrijeti — ne ću umrijeti: ne ću nikada umrijeti.

Možda mislite, da je meni do toga da živim, jer sam sretan, blažen, zadovoljan, pun udobnosti i novaca? Ni u snu? Ja sam najnesretniji i najbjedniji čovjek na svijetu: nemam ljubavi, nemam bogatstava, nemam prijateljâ, nisam lijep ni jak. Malo sam radosti okusio u životu; rijetko sam uživao; često plakao; gotovo uvijek trpio. Pa ipak ne ću da umrem. Ne, nipošto: hoću da još živim, da uvijek živim.

Uzalud mi ti, pope, obećaješ druge živote na drugim svjetovima; neki ljepši, spokojniji, svjetliji. U to ne vjerujem. Ne znam ništa o tvojim svjetovima; ne ću da znam za tvoju sreću. Ja poznam ovaj svijet, ovu zemlju, ovaj grdni nemirni i mračni život te njega hoću, njega želim, njega tražim zauvijek. Ja hoću baš ovaj moj nesretni, nezadovoljni, tužni, očajni život — ovaj moj život pun stradanja. Ali dajte mi samo da vidim nebo, pa makar i samo na pola prozora; da čujem pjevanje ptica ujutro, u proljeće; da vidim smijanje djeteta i žene; da mogu pisati po koju riječ za one, koji me vole; da mogu slijediti nemirnu sjenu stabla na zidu, osvijetljenu mjesečinom u kolovozu.

45

UPRAVO ZATO

Mislim, da je teško naći drugog čovjeka, koji je kao ja tako strašno promašio cio svoj život. Nemam više što da izgubim. Uništene su sve niti i uporišta što podržavaju druge. Svi oni, koji silaze s neba (vjere i vjerovanja) kao i oni drugi, koji nas drže prikovane na zemlji (dogme i načela). Čini mi se, da sam na dnu paklenog kruga zloće; odrekao sam se, morao sam se odreći; napustio sam i napustili su me.

Znanje me ne zadovoljava; ljudi su mi omrzli; žene još i više; književnost mi je odvratna; nadahnuće ne dolazi; slava mi se gadi; moj je život prljav i dosadan; moje se tijelo raspada, a moja jedina prva i duboka želja, želja za moći, nije sada više niti želja. Sve su se križaljke vrijednostî slomile u ovim unutarnjim grčevima; svaka je nada poblijedila u tami ovih godina; sva moguća sidra

*

spasa samo su kuke, koje me drže vezana uza zemlju i život, koji već nema za me obećanja ni pobuda. Predstava je svršila; kulise su okrenuli k zidu, svijetla su pogašena, pjevačice su skinule sa sebe odijela kraljicâ i odvezle se u kočiji, obučene u crno; muzički instrumenti leže tu napušteni i bez glasa uz zaklopljene partiture, koje se više ne će otvoriti. Posljednja se svečanost svršila s posljednjom notom, koja još titra u zraku kao da želi dati »la« intonaciju ovom preveć praznom muku. Preostaju samo dva izlaza: ili potpuno oglupaviti ili se ubiti.

No ipak osjećam još u sebi veliku žedju za životom. Ne ću da umrem. Hoću da obnovim i ponovo započnem život. Hoću da nadjem nove razloge života. I živjeti, makar lebdeći u praznini, bez niti nad glavom, bez potpora za ledjima, bez štakâ pod pazuhom — ali samo živjeti, još živjeti, živjeti u pravom smislu riječi, živjeti očima i rukama, mozgom i džigericom, živjeti još deset, dvadeset, trideset godina, dok ne budem umio izvojevati svoj komad kruha u pekarni svijeta i ne budem umio kazati svoju vlastitu riječ u neskladnom ljudskom zboru.

Ne ću da umrem, ni sasvim, ni napola; ni duševno, ni tjelesno. Ima u meni nešto, što je jače od svih poraza; ima jedan otok, postavljen posred moje duše, koji prkosi svim olujama što su ga prekrile u posljednje doba. Ima u meni jedna životinja, koja hoće da jede, dvije noge, koje hoće da hodaju, glava, koja hoće da misli, ruka, koja hoće da piše. Ali zašto? U ime kojega vjerovanja? U očekivanju

kakva uspjeha? Životinja toga ne zna, životinja nema razuma, životinja nema vjere — životinja ništa ne razumije, ali ne će da se prizna pobijedjenom. Ako su spuštene zastave, ostaju još zidine; ako riječi ne odgovaraju više činjenicama, k vragu riječi, a živjele činjenice! Činjenica se drži i postoji, činjenica je nešto neosporno i svesilno, činjenica ne će da umre.

Nije samo krv, koja ne će da se zaustavi. Ni samo moje »ja«, koje je sebi zatvorilo jedan po jedan prozor u moguće i koje se morade odreći i onog jedinog prozora, što ga je podržavao, onoga što gleda u nemoguće. U tami je, bez snage i bez žudnja, ali ne će da ga nestane. Uvijek čeka. Ničemu se ne nada, ali čeka. Dodju li još gora vremena, prihvatit će ih, ali ne će da se baci onamo, gdje se počinje ništa, gdje nema ni nade u stradanje.

Moje najdublje »ja« posve je izmlaćeno i rastrgano, ali ipak mu se mili to mučenje, jer znači, da ono postoji, da se nečemu opire. To što ga sudbina progoni na taj način, daje mu stalnost da ima u njemu nešto, što se može uzeti na nišan, daje svijest njegove važnosti u vasioni. To »ja« spustilo se nisko, nisko, do samoga dna bezdna. Ne može se više kretati: ili mora tu iskopati sebi jamu ili se ponovo uzdići do svjetlosti. Drugog izlaza nema. I tada se dokončali čovjek ponovo diže i započinje novo poglavlje života.

Ali to novo poglavlje nikako ne sliči drugima. Ono što sam porekao, ostaje porečeno: napuštene snove ne dozivljem natrag; ambicije, koje sam prezreo, odbijam i danas; ljude, koji su mi se zgadili,

i danas držim daleko od sebe; ciljevi, koji su na časove zasljepljivali moje oči, uvijek su mi daleko. Ali ništa zato! Počinje se nov put, tajna je otkrita. Posljednja mogućnost veličine pojavljuje se preda mnom i ja je ne odbacujem. Zbog nje same pustinja se tiho prekriva cvijećem i stidljive zjenice pod crvenim vjedjama ponovo zasjaju. Mogu još biti heroj. Treba da štujem samoga sebe, da ne budem prisiljen uništiti se — i to n i š t a ono je, što me spasava.

Za mene nema više ništa. Potpuni sam nihilista. Ne vjerujem više ni u što. Potpuni sam skeptik. Ne vjerujem više ni u što: savršeni sam, konačni, potpuni ateist; ateist, koji se ne priklanja ni laičkim, racionalnim, filozofskim i humanitarnim vjerama, koje su zamijenile one mitološke vjere antike. Znam, da naši napori ne će imati nikakvih rezultata; znam, da je konac svega ništa; znam, da će na koncu vijeka nagrada za svako djelo biti ništa i samo ništa. Znam, da će sve naše gradjevine biti uništene; da na našim garištima ne će ostati ni pepela; da će i naši ideali, pa makar ih i dostigli, propasti u vječnu tamu zaboravi i konačnog nepostojanja. Nikakve, nikakve nade nemam u srcu; nikakva, nikakva obećanja ne mogu dati ni sebi ni drugima; nikakve nagrade ne mogu predvidjeti za svoja djela; nikakva rezultata svojih misli. Budućnost, ta čarobnica svih ljudi, taj postojani uzrok svih uspjeha, za mene je puka perspektiva uništenja.

Pa ipak, pred tim užasnim prizorom, pred tom očajnom beznadnošću, pred tim bijegom u prazninu ja ne sklanjam lica niti se povlačim. Voljan sam da još živim. Sve ono što ću uraditi, bit će u z a l u d n o, ali u p r a v o z a t o osjećam pobudu da radim. Ništa — ništa moga bića, moga djelovanja, cijeloga svijeta — zaključna je točka svakog mog napora, pa ipak u p r a v o z a t o, ja ću nastaviti da se naprežem sve dok me zemlja ne pozove u svoj tamni pokoj.

Odričem se sve svoje utilitarističke prošlosti. Svi ljudi traže nagradu i plaću za sve ono, što su uradili. Pa takodjer i djela, koja, čini se, da su više duhovna — kao djela stvaranja, vjere, ljubavi — očekuju realizaciju svoje vrijednosti, zahtijevaju prije ili kasnije da se saldiraju. Nitko ništa ne radi zabadava. Takodjer su religije i umjetnosti i filozofije osnovane na dobitku. Ljudska su djela — bez iznimke — mjenice, koje traže da budu isplaćene. Njihov dospjetak može biti više ili majne dug — nekoja će ih imati na drugom svijetu, u nebu, u vijeke vijekova — ali ipak dodje dan obračuna. Kad bi ljudi stalno znali, da koje od njihovih djela ne će prije ili kasnije biti nagradjeno, onda nitko ne bi više radio. I Bog hoće da mu se odvrati molitvama i žrtvama i postoji osobita vječna tamnica pakla za one, koji loše plaćaju.

Ja sam sâm nekoć bio najlakomiji medju tim spekulantima. Htio sam dobiti sve za malo; da za koju godinu samovanja, istraživanja i askeze dobijem kao plaću vječnu svemoć. Nisam tražio duh zbog duha, no duh, da od njega napravim polugu materije, orudje za svaki zemaljski posjed.

Ali sada, pošto se sve stropoštalo pred mojim

očima, pošto poznam potpunu insolventnost beskonačnosti i beskorisnost svakog truda, sada uništavam u sebi koristoljupca, utilitarista, pljačkaša, grabežljivca, židova, lihvara, pristajem da živim upravo zato, što život ne daje nikakve plaće i nastavljam misliti zato, što se misao nikada ne može naplatiti.

Očajnik i u dnu svoga očaja nahodi nov osnov da se može uzdići iznad jame plača, koji više ni u što, ni u koga ne vjeruje, nahodi u tragičnoj praznini svoga osamljenog duha, bez pomoći ikakvih bogova, snagu da vjeruje u sebe, u aktuelni čas samoga sebe i svijeta, koji je njegov. Nakon orgije bola radja se ponovo iz stradanja mogućnost radosti: budući da se ničemu ne nadam, ne ću više doživjeti ni razočaranja, ni klonuća pred varavim činjenicama.

Čovjek s â m, apsolutno, s â m, apsolutno ogoljen, koji ništa ne traži, koji ne će ništa, koji je dospio do vrhunca nezainteresiranosti zbog prevelike oštroumnosti, a ne zbog slijepog odricanja, obraća se svijetu, koji je za nj opustio kao popaljena livada, kao porušen grad, svijetu koji nema više crkava, ciljeva, zaklona i utočišta, pa mu kaže: Premda mi ti ništa ne obećaješ, ja sam još s tobom, sjedinjujem se još s tvojim silama, radim skupa s tvojim radom, pratim te i na tom ti putu pružam tvoj odraz u meni.

Dok čovjek nešto očekuje od vasione, on je trgovac, koji se brine, kako će nešto dobiti; koji izmjenjuje i trguje, pa se ljuti, ako promaši i ubija se, ako ne može da to popravi, ako mjenica nije isplaćena, ako je primitak manji od izdatka. Ali čo-

vjek, koji se odrekao svake nagrade i koji radi za ono, što će biti uništeno z n a j u ć i, da će biti uništeno, jedini je čovjek dostojan, uistinu dostojan, da vedro nastava u vasioni. On je jedini p l e m e n i t, usporedjen sa kramarima, koji ga okružuju, pa makar oni na tablama svojih dućana imali najčišća, naidealnija i metafizička imena.

On radi i ne zahtijeva da itko radi za njega; daje znajući da ne će ništa primiti za to; teži za vrhuncima znajući da ih ne će doseći, prilaže cijeloga sebe, a zna da ga nitko ne će platiti po pravoj cijeni. Ali u tome je baš i sva njegova tragična veličina; u tome je njegova nečovječnost koja ga još drži medju ljudima. A uskraćene su mu i druge radosti: kod njega nema, kao kod onih, koji vjeruju u život, u čovječanstvo i u istinu, obećanih utjeha ni fata morganâ, koje bi ga podržavale i olakšavale mu teški put. Ne može računati ni na što drugo osim na svoju snagu; i taj ga osjećaj, da je toliko jak da mu je sve drugo suvišno, ispunjava gorkom ali zdravom nasladom. Koliko je junaštvo živjeti, ako se tvrdo vjeruje, da će naši ideali postati stvarnost, da nas očekuje nekakav raj, pa bio on zemaljski ili nebeski, kao nagrada za naše muke? Ali prava čovječja plemenitost, njegovo najveće junaštvo, sastoji se u tome, da on zna živjeti i kad su u njemu uništeni svi razlozi života, kad su odbačeni zavoji i štake, koje čine podnošljivim svačiji život.

Radi te plemenitosti, radi te veličine, radi tog posljednjeg i očajnog herojizma uklanjam se ujedno i smrti i mediokritetu.

46

POVRATAK K ZEMLJI

Ponovo oživljujem dakle. Ali s â m, užasno s â m. Samo ja — ne više Bog, no nesebičan kao on, kad nisam mogao postati gospodar poput njega. Moram po drugoj osnovi obnoviti svoj život — život potpuno svoj, pravi novi život. Nemam drugih drugova osim samoga sebe. Nema ruke, koja bi me pridržala, ako pružim svoju, kad se spotaknem na ponovnom uspinjanju. Zemlja je puna glasova, no to su sve »dobre vijesti«, kojima sam se pitao na objedu i večeri, te koje mi sada više ništa ne kažu. Ja sam za druge — za neoslobodjene.

A ipak da se preporodim, uspravim i iznova prohodam, potrebno mi je da se na nešto oslonim, da gdjegod pustim žile. Nemam ništa drugo osim samoga sebe, ali je to moje »ja« usko povezano s jednim dijelom vasione. Nisam nekakav metafizički i apsolutan čovjek, koji lebdi u atmosferi pojmova. Rodio sam se u izvjesnom mjestu, pripadam izvjesnoj rasi, imam iza svojih ledja jednu povijest i tradiciju. Sabrati i koncentrirati samoga sebe znači takodjer postaviti se ponovo u dodir sa svojim rodnim krajem, sa svojim narodom, iz čije kulture, htio ili ne htio, potječem.

Moram iznova početi, preporoditi se, — to jest povratiti se u prautrobu, ali u onu tjelesnu majčinu, no u onu istinitiju i veću svoje domovine. Dok sam bio manijak cerebralnosti, moja je domovina bio svijet, a moja knjižara narod, gdje sam nahodio jedine zakone, koje sam poštivao. Ali danas, kad hoću da obnovim svoj kostur i da ponovo po-

taknem krv na kolanje, moram se povratiti k najdubljem korijenu svog konkretnog bića.

Zato sam htio iznova upoznati svoju zemlju i pošto sam je ponovo pronašao, otkrio sam bolje svoju dušu. Liječnici propisuju nekim bolesnicima zrak rodnog kraja. Sretnim slučajem ja sam se oporavio kao čovjek, koji ozdravi osvježivši svoje grudi seoskim zrakom i tamo se dobro osjeća. Dok sam se topio u općoj teoretskoj kulturi, bio sam čovjek doba i grada. Napustio sam selo, pa i kad bih svratio u prirodu, nisam je vidio, nisam je prigrlio, nisam je ljubio. Ali lice se te majke može vidjeti samo s visoka i daleko od okrečenih ukrasa grada. Sada sam to njeno lice našao na gorama porumenjelo od sunca, izblijedjelo od mjeseca, pobijeljeno od snijega, osvježeno cvijećem, smežurano od vjetra, — nikada staro, uvijek mlado, uvijek ono isto sa posmijehom, koji ne vara.

Zaludu je da savijam svoje neosjetljivo »ja«, kako bih od njega učinio nekakvo atensko božanstvo ili skandinavskog gorostasa. Dok živim mozgom i samo mozgom, razgovaram i sa Kitajcem i Sufijem, s njemačkim profesorom i engleskim esejistom, sa francuskim jakobincem i grčkim sofistom. Pripadam svim vijekovima i svim plemenima: razumijem ih kao što i oni mene razumiju. Moje su riječi medjunarodni novac, koji trošim na bilo kojem tržištu.

No kad se sav skupim u sebe, duša i tijelo, mozag i srce, te hoću da se uvučem u neku rasu i smjestim se u neki vijek, onda osjećam da pripadam ovamo i samo ovamo i ovom vremenu. Što god učinio, ja sam čovjek rodjen u Toskani, medju

Toskancima, medju toskanskim pejsažima i dragocjenostima — čovjek, rodjen u Toskani 1881. godine, koji je imao dvadeset ljeta u prvoj godini dvadesetog vijeka i koji piše u sadašnjoj godini hiljadudevetstoidvanaestoj. Ja sam Toskanac — ne samo Talijan. Tà prava domovina svakog pojedinca nije baš kraljevina ili republika, kojoj on pripada. Italija je odviše velika za svakog pojedinog Talijana: prava domovina može biti samo mala. I u Francuskoj, zemlji ujedinjenoj kao nijedna druga, rodjeni Bretonac smatra Provansalca za stranca, a Normandijac i Lorenac ostaju Normandijac i Lorenac i usred Pariza.

Ja se duboko u duši osjećam Toskancem. Mlečići su mi ili Napolitanci tudji: osjećam, da su mi dalji od nekih barbara. Ne snalazim se s njima; osjećam, da nismo braća. Nije dovoljno pisati istim jezikom i ovisiti o istom zakoniku, da se može kazati: imamo jednu istu domovinu.

Pa često se i medju samim Toskancima osjećam tudjim i dalekim. Ali kad kažem »Toskana«, onda mislim najprije na toskansku zemlju, na gore, brežuljke, rijeke — na obzorja toga kraja, koji se prostire od ružičastih Apuanskih kula do prostrane i samotne Maremme, izmedju visokih vrhova Apenina i zelenog disanja Tirenskog mora. Mislim na ovo nebo tako lijepo, pa i onda, kad je ružno, na bljedoću isprevijenih maslina, na crna koplja čempresa, na bujne vijence lozâ po brežuljcima, na tužne i kamenite doline gdje cvate samo plavi badalj i žuta žuka.

A osim toga podrazumijevam pod Toskanom velike Toskance i njihov genij. Počevši tamo od

etrurskih praotaca, koji leže na straži u svojim grobovima, spokojni i pronicavi poput vračarâ; od Etruščana, koji su s Istoka donijeli ljubav prema budućnosti i sigurnost za procvat umjetnosti; od Etruščana, koji su Rimljanima predali civilizaciju i označili u svojim granicama kraj, koji je morao postati Italija još plodnija velikim ljudima — pa zatim sve dalje do odvažnog Dantea, do suhoparnog Machiavellija, do strahovitog Michelangela, do radoznalog Leonarda, do pronicavog Galileja. U svim tim ljudima vi osjećate snagu, pučko shvaćanje jakog realizma, umjerenost, bistrinu, veličinu bez nadutosti i emfaze, strogost bez licumjerstva i ukočenosti. Postoji jedan toskanski genij koji potječe odavde, sa svojim osobinama, koji se odvaja od svih ostalih talijanskih a i stranih genija i s kojim se osjećam u potpunoj harmoniji.

Pronaći samoga sebe značilo je dakle pronaći Toskanu u njenoj prirodi i njenoj tradiciji. Ne više puteve oko Firenze, puteve zatvorene sivim zidovima i gospodskim kapijama, već pastirske staze na obroncima Apenina, u intimnosti s nebom i sa rastlinjem pod mojim nogama. Ne više gradske uzvisine Vial dei Colli ili Incontro, već grbače Pratomagno i visovi Alpe della Luna. Našao sam za sebe jedan skroviti i nepoznati humak, koji se nalazi u srcu i ujedno na granici moje Toskane. Leži blizu izvora Tibera, blizu šume, gdje je trpio sv. Franjo, blizu dvorca, gdje se rodio Michelangelo, blizu mjesta, gdje se rodio Pier della Francesca. Na nekoliko koračaja daleko od moje kuće dolazio je u mladosti republikanac Carducci. A uspnem li se naviše, vidim more Romagne i uzvisine Umbrije.

Na ovom je kamenitom brežuljku, gdje vjetar nikada ne počiva, moj duh našao mir i samoga sebe. U ovom krugu tamnih i zašiljenih gora, na ovoj livadi, oskudnoj u cvijeću i travama i hrapavoj od kamenja, u sjeni ovih krepkih i zapuštenih borova, uz šum ove uske, ali bistre rijeke, koja će stići u Rim zamazana i nabujala, pod ovim uistinu plavim nebom, prozirnim i nježnim čak i kad je naoblačeno, — ponovo sam osjetio pravi dašak zemlje, prijatnost zraka, okus kruha, točnu toplinu gorućeg panja i suvarka. Postepeno me život ponovo osvojio krasotom svoje jednostavnosti. Ponovo sam postao dijete i pračovjek, čovjek šumâ i poljâ. Opet sam se povezao sa svojim predjima težacima, sa dobrim plebejskim seljacima, koji su pasli krave i kosili žito u ovim krajevima. Ponovo sam se snašao u svojoj staroj porodici. Ovom je zabludjelom sinu, koji je jeo kod svih intelektualnih gozba Evrope i pasao i tukao tudje svinje, stari dom pripremio kutić, uz ognjište sav crn od dima, za stol od jelovine, priviknut na žutu puru, slane pršute i kruh, opaljen u peći.

U prvo je vrijeme tolika bila naslada toga otkrića, da sam osjećao potrebu donijeti kući po koji komadić tog bratskog i očinskog mi kraja, koji sam prepoznao i ponovo svaki dan ljubio: kakav kamen, zaoštren poput brdô, kakvu šišku, otrgnutu s hrastova lista, kakav glatki lijepi žir, kitu poljskog cvijeća, čempresovu bobulju, klip kukuruza. U svim tim bijednim, prostim, sirovim, nekorisnim, bezvrijednim stvarima nalazio sam izvanredno zadovoljstvo: osjećao sam, kako mi je svaka od njih

prijateljica, sestra, dio mene, simbol moje zemlje i njene tradicije.

Medjutim sam se u isto doba približavao i književnosti svojih predja i zemljaka. Poslije prvih godina svakakvog i žednog čitanja skoro se više nisam ni vraćao na njih. Bio sam napojen egzotičnim kulturama; više nisam skoro ni čitao talijanske knjige; a izmedju knjiga volio sam teoretičare negoli liričare, doktrinarce negoli fantastike. Ali tamo gore, nakon povratka k sadašnjoj domaji, osjetih neodoljivu potrebu da se vratim i ka domovini minulih vremena. I ponovo pročitah, malo pomalo, u sjeni bukava i dubova, izmedju miomirisa metvice i vjetra sa Vernije, knjige, koje su bile moje po pravu rodjenja i preporodjenja: Dante i Compagni, Boccaccio i Sacchetti, Machiavelli i Redi, Gino Capponi i Giosuè Carducci. Te knjige, koje sam nekada bio pročitao po dužnosti i od radoznalosti, te knjige, koje su mi dosadile u školi, a ostavljale me hladnim izvan škole, koje sam do tada smatrao za književnu retoriku ili za povjesne dokumente, otkrivale su mi se sada kao prijatelji i braća, dobijale su za mene novu boju, pružale mi drukčiji ukus, oživljavale su u svoj svojoj prvotnoj snazi. Ta stara djela pomladjivala su mi duh. Ti drevni ljudi, solidni i otvoreni, činili su mi se u nekom pogledu moderniji od mene. I osjećao sam da pripadam istom domu, da proizlazim iz iste porodice, da govorim njihovim jezikom ili da mogu pomoću svojih uspomena shvatiti i ono, što se pred očima stranaca može činiti veoma čudnovato i prosto.

Bilo je kao putovanje prognanika u mjesto, gdje ga je dojilja dojila. Sve mi se pričinilo kao da prvi

put gledam i ispunilo mi dušu stvarima, koje su mi izgledale nove, ali za koje je bilo već spremno mjesto i zgodan okvir. Paklene jame, rijeke nebeske svjetlosti, Firenca, koja strši svojim tornjima i kopljima, pohotljivi mladići zavodnici žena i djevojaka, starci lakrdijaši i bekrije, princevi lukavci i muževni, prirodna ljudska zloća, kretanje zvijezda u beskraju i màsta u badnjima, povijest porazâ i nadâ, Valdarno i Maremma, Casentino i Mugello, — sva lijepa zemlja toskanska sa svojim ljudima i perivojima, sa svojim nebesima i izvorima, tamo od nemirâ u komunama, pa do tutnjava 1859. godine, — sve mi je to ponovo prodrlo u srce i priljubilo se uz tijelo kao što se majka privija uz očekivano dijete, koje joj se vratilo u krilo.

Nije me osvajala samo bogata sadržina onih knjiga, već nadasve njihova divna umjetnost i čudesni jezik. Nikakvih suvišnih ukrasa, nikakve emfaze, nikada što neukusno ili mlitavo, — sve je to bio krepak materijal, postignut sa malo sredstava, sav u crtežima i reljefima, od mjedi i kamena, a ne od skorupa i meda. Duboke rezbarije, pa makar i sirove, ali točne, jasne i bez ijedne suvišne crte. Jezik bogat, uvijek nov, živahan u izrazitoj ožetosti i obratima, bez suvišnih umetaka i razvodnjenosti — domaći i pučki jezik, a da ipak nije izgubio ni sjaja ni dostojanstva. I u njemu, kao u gorama ovog kraja, prividno siromaštvo, krepka jednostavnost, stroga radost — veličina i sloboda.

Ovakova je Toskana, m o j a Toskana, i to je ipak najistinskija i znamenita Toskana — a ne ona izrodjenih Firentinaca, ili ona vrtova, ili ona ugladjenih, sladunjavih i uškopljenih piskarala, koji su

od sedamnaestog vijeka dalje okužili i izdali svoju domovinu. Dok ja, naprotiv, hoću da ostanem vjeran ovoj otkritoj većoj Toskani — jer da se preporodim, morao sam započeti od one točke i časa, kad sam se rodio.

Isprva je bio u meni cio svijet. Zatim sam se našao osamljen i skoro bez života. Da se ponovo dokopam snage, morao sam dohvatiti onaj komad svijeta, koji mi je bio bliži i srodniji. A sada, pošto sam se ponovo nasisao na dojkama svoje pramajke i razumio njen govor — sada, pošto osjećam, kako mi se tijelo ponovo napunilo krvlju, a jezik mi se razvezao, mogu opet nastaviti put u susret svojoj pravoj sudbini.

47

TKO SAM JA?

Ali kakva je ta moja sudbina? Što sam ja?

Sada, kad su u meni samo moje obnovljene i otkrite snage i moje očajno oduševljenje, ne mogu se oslanjati na razloge, koji su mi tudji, niti se povjeriti utvarama izvan sebe. Sakrio se svaki bog, i sveti i profani, azijski i evropski. Nema nikakva boga preda mnom. Povezao sam svoju sudbinu uz ništa, kao bijesni »Jedini«. Vasiona je razdijeljena u dva dijela: ja — i sve ostalo.

Sada, ta moja unutarnja jezgra mora dati svemu život, mora oduševiti i izmijeniti ono, što me okružuje, mora mi pomoći da ga podnosim. U toj posljednjoj i odlučnoj borbi ne mogu imati saveznikâ. Ako nadodje smrt i ako se ne zaustavi preda mnom, to znači, da sam ja krpa, kojoj je sudjeno

da se premeće i raspada u beskrajnom prahu suvišnosti.

U borbu dakle izmedju nas dvoje, o neprijateljska vasiono! Mučno sam se ponovo uspravio na nogama, sav obamr'o od padanja no uvijek uspravan od pasa naviše; uvijek spreman na izazov, spreman da pljunem na ovu paklenu jametinu, u koju blagi Abeli zabijaju bez samilosti Kaine, koji se ne pokoravaju nevidljivim zakonima ljudskog roda. Težak je sebičan život, bez oslona prijateljskih zidova, bez tišine zaštićenih zaliva, bez pružanja toplih ruku i srdačnosti. Ali ja ne tražim štapove, da se na njih oslonim, već da tučem, a kad se osjetim preveć slab, povlačim se u se i, mjesto da lijem nježne suze pred licem onoga koga prezirem i koji mene prezire, radije se zabavljam vrijedjajući u svojoj osobi cio ljudski rod. Do vraga i ljubav, koja nas slabi!

Tko sam, dakle? Kakav je taj potpuno moj kapital, koji nisam ni od koga naslijedio, nikome ga ukrao, već ga stekao solad po solad u tvornicama iskustva, trudom svoje duše i koji sada sačinjava moje jedino blago, svu moju slabu moć — moje pravo ja?

Mnogi su — prijatelji i neprijatelji — kušali definirati me, opisati, odrediti moje granice. Slušao sam, šutio, smijao se. Pošto sam dostigao polovinu svoga mogućeg života, nakon nekoliko iskušenja i duge karantene osamljenosti, mislim, da poznajem sebe bolje nego drugi.

Ja nisam čovjek akcije i nisam filozof. Svidja mi se povijest, ali ne ću nikada postati ministar; privlače me teorije, ali ne ću nikada izgraditi jed-

nog sistema. Nisam ni trgovac ni svetac. Želim pare da mogu biti slobodan, ali nemam smjelosti da stavim na stranu sve ostalo samo da ih se pod svaku cijenu dokopam; zavidim velikim odricateljima, ali ne vjerujem u bogove ni u rajeve. U meni su samo dvije sposobnosti, koje mogu zanimati druge — usred zbrke zdravlja i bolesti, filistarstva i zloće, što samoga mene zanima.

Ja sam, u jednu riječ, pjesnik, rušilac, fantast i skeptik, lirik i cinik. Kako te dvije duše mogu skupa živjeti i dobro se snalaziti, bilo bi preveć dugo opisati. Ali zapravo je to podloga moje duše.

Ja sam na časove bijedni sentimentalac, koga gane u samotnoj noći jednostavni ritam bečkog valcera, zlostavljena na nekom klaviru i koji dopire do mene kroz spuštene žaluzine; ja sam dijete, u kome nabuja nježnost promatrajući bijedno zastrto nebo, sivkasto maglovito, na kojem nema da te utješi niti kakav bijeli, niti crni oblak; ja sam sâm nesretnik, koji je kadar da se sav ispuni ljubavlju prema nekom nepoznatom starcu, prema mrtvom prijatelju, otrgnutom cvijetu, napuštenoj crkvi.

Na časove, naprotiv, postajem Hobbesovskim vukom sa zubima, koji hoće da grizu i deru. Ništa za mene nije sveto: ni veličina pokojnika, ni slave osigurane vijekovima, ni istine krizmane od hiljadugodišnjeg iskustva, ni svetost zakonâ, ni strahote kodeksa, ni aksiomi morala, ni veze najdubljih osjećaja. Ja hoću da sve prevalim s vrha na dno, da prevrnem naglavce vjerovanja, da pokažem grdnu pozadinu svakog veličanstvenog pročelja, mrlje na svakoj zvijezdi, sitne podloge svake veličine, niske ciljeve svake visoko poštovane ustanove, sljepoću

mudracâ, podlost moralistâ, pravo zlih, slast zla, veličinu ništavila. Milo mi je drobiti, glodati, vrijedjati, otkrivati koprene, razodijevati lješine, skidati maske. Nemam više ni straha ni stida; nikoga ne poštujem; uživam u darmaru; nasladjujem se, kad mogu uznemiriti, preplašiti, biti ili izgledati zao.

Ali nakon rušilačkog bješnjenja ponovo izbija na površinu fantast, koji izmišlja nemoguće pripovijesti, koji izobličuje stvarnost, koji u udobnom zrcalu mašte odrazuje svoje najgore nagone, svoje najmahnitije želje, koji uveličava ljude, koje mrzi i ljude, koje ljubi, crpući iz samog života stvarni predmet, pa da ga onda razvuče i napravi gigantskim u snu.

Tada me opsjedaju apsurdne pripovijesti, čudnovati snovi, nevjerojatne avanture, mahnici i zločinci, koji nikada nisu živjeli, a hoće da žive u meni, izmišljene i nerazumne ljubavi, neobične i nevjerojatne smrti. Prisiljen sam stvarati nov svijet, koji smućuje i uznemiruje i mene samoga u dugom razmaku vremena, u kojem sam, kao i svi drugi, buržuj i realist; nov svijet, koji sadrži fragmente i luči duboke istine, ali ne živi i pravi svijet, koji svi mi mislimo da poznajemo. U tom se svijetu krećem sasvim slobodno; svojim stvorenjima dajem lica, koja ja hoću, dajem im govoriti na svoj način, dajem im živjeti za ciljeve, koje nitko sebi ne postavlja, dajem im da umru odjednom svojevoljnom smrću zbog takvih razloga, koji bi izgledali smiješni ljudima od mesa i krvi.

Ja sam, dakle, ostao čovjek, koji ne prihvaća svijet i u tom mome tvrdoglavom stavu sastoji se jedinstvo i sloga mojih oprečnih duša.

Ja ne ću da prihvatim svijet onakav, kakav on jest i zato ga pomoću fantazije kušam preobličiti ili pomoću rušenja promijeniti. Rekonstruiram ga pomoću teorija. To su dva različita napora, ali suglasna i dovode k istom cilju.

Ovakav, kakav sam i kakav ću već i ostati, osjećam, da sam i ja neka stvaralačka i rastvarajuća sila, osjećam, da sam neka vrijednost, da imam neko pravo, neku ulogu, neku misiju za ljude. Samo glupani, zagrezli doživotno u glupost, mogu izjaviti, da su zadovoljni sa svijetom. Tko ga kuša pomaknuti, oduševiti, zapaliti, obnoviti i raširiti, ima pravo — ne na zahvalnost onih, do kojih mi nikada nije bilo stalo, — već na slobodu govora i postojanja. Svaki čovjek, da može živjeti, treba da je uvjeren, da nije sasvim uzaludan. Ja ne tražim i ne ću drugog oslona — ali ta je jadna svijest potrebna i meni jednako kao i slabićima. Ja živim i radim znajući, da će cio moj život i moje djelovanje propasti u ništa, ali hoću da drugi znadu, da ja imam pravo biti medju njima i vrijedjati ih, jer radim nešto, što i njima samima može pomoći.

U svijetu, gdje svi misle samo na jelo i zgrtanje novaca, na zabave i zapovijedanje, potrebno je, da se s vremena na vrijeme pojavi netko, tko će osvježiti pogled na stvari, tko će dati osjetiti ono, što je neobično u običnim stvarima, tajnu u banalnosti, ljepotu u smeću. U najširoj i najmoćnijoj kasti robova mišljenjâ i tradicijâ, parazitskih i sofističkih pedanata, propovjednika starih legenada, tamničara moralističkih i mističkih tamnica, tvrdoglavih papiga svih drevnih socijalnih pravila i svih općih mjesta, potreban je jedan noćni buditelj, stražar

čistoga razuma, kopač jakih mišica, dobronamjerni podžigavac, koji će paliti i rušiti, kako bi učinio mjesto svjetlosti trgova, stablima ponovo stečene slobode, budućim izgradnjama.

Ja sam jedan od ovih ljudi, koji primaju najnezahvalniju dužnost i najopasniju ulogu. I za dobro i za zlo što hoću i što radim, imam pravo da dišem, da se ogrijem, hodam, dižem glavu, pljujem u lice — da živim prema svom vlastitom zakonu.

48

IZJAVA O STILU

Ja ne pišem za pare, ne pišem da sebe ukrasim, ne pišem da skromne djevojke podvodim k ugojenim muškarcima, ne pišem ni zato da mogu na svoj odrpani crni šešir postaviti karnevalsku grančicu lovora gradjanske slave. Pišem samo zato, da ispraznim, što je u meni — i shvatite to ispražnjivanje u najgorem smislu, koje možete zamisliti, o delikatne mašte besposlenih baritona. Pazite, ja ne kažem, da se »oslobodim«, kao vaš kosmati heroj eponim, kao uzvišeni filistar Wolfgang Goethe, tajni savjetnik weimarskog vojvode i duhovni savjetnik rehabilitiranih Prometejâ.

On se oslobadjao u tragičnim tričarijama jednog Werthera, beznačajnog očajavanja zbog dobrovoljnog odricanja, a proizvod je tog njegova oslobodjenja lutao po ormarićima ocvalih sentimentalnih ljepotica i po uzglavljima budućih samoubojica kao privjesak, koji donosi smrt ali izdjelan svim majstorstvom blagorodne književnosti.

Ja se naprotiv ispražnjujem i podrazumijevam

to ispražnjivanje u smislu najprostijih i najgadnijih njegovih sinonima: podrazumijevam pljuvanje, koje izlazi iz mog plamenog grla i koje se kao po nekoj čaroliji poput beskrajnog škropca razlijeva po svim licima, koja bih ja bio dostojan da išćuškam — podrazumijevam riganje žuči, koja se odvojila od moje krvi na grozni prizor našega života — podrazumijevam curenje gnoja iz prišteva i rana i iz čirova moje nemoralne osobe, izložene zarazi najnapučenijih lazareta — podrazumijevam nenadno i bučno podrigivanje, koje dolazi iz dubine kao i prezir. Ne, gospodo! ništa delikatno, upozoravam vas, ne će izaći ispod moga pera, koje leti po listu papira.

Htio bih da mjesto blijedog crnila, koje se razlijeva iz šiljaka od čelika, teče tamna i dimeća krv kao ona što curi s grudi junaka u kakvoj noćnoj tučnjavi — htio bih da željezo buši i izjeda papir, kuda prolazi, kao da je užareno — i da se iz sagorjelih brazda diže do čitačeva otvorenog nosa jetki dobrotvorni dim.

Ja nisam od onih, poštovana publiko, koji pišu držeći se smjerno i brižljivo poput slugâ, koji pružaju ogrtač i kožuh. Ima onih, koji se postavljaju pred izmišljenog čitača kao što se tobožnji Napolitanac nasloni o zid sa kitarom, obješenom na grudima i sa patetično otvorenim ustima pod prozorima pensiona, u kojima stanuju darežljivi zimski gosti; drugi se naprotiv pružaju pred njegovim nogama poput dugokosih Magdalena, koje iz posuda vade balzame i pomasti za sve ogrebotine i žuljeve duše; neki mi opet izgledaju kao klerici u čistoj crkvenoj opravi, koji mašu mjedenim kadionicama u buci pjevane mise.

Ja sam sasma drukčiji. Nisam se rodio pod mirnim dahom vola i magarca i krotki pastiri nisu mi se došli pokloniti na prvi dan moga rodjenja. Ja sam se rodio revolucionar i nisam baš siguran, da li sam izlazeći iz krvavih majčinih vrata, mjesto banalnog plača iznenadjenja, propjevao motiv neke neumjesne marseljeze. Ma kakva bila vlada u svijetu, ja ću biti uvijek u opoziciji. Prirodni je izraz moga duha protest; spontani je stav moga tijela stav napadaja na bajunete; najmilija je figura moga jezika invektiva i grdnja. Svaka se ljubavna pjesma u mojim ustima pretvara u revolucionarni pripjev; svi su srdačni izlivi naglo prekinuti grohotom smijeha, kešenjem, srditim stezanjem ramenâ. Oh, kad bi svaka moja riječ bila zviždeći metak karabinke u zračnoj slobodi; svaka moja fraza ognjena struja; svako poglavlje dobro branjena barikada; svaka moja knjiga ogromna i teška stijena s hridi, kako bi razmrskala dlakave lubanje nekog naroda!

Ima bijelih riječi; osjetljivih i miomirisnih kao čemini; ima ih sladunjavih i ljepljivih kao crveni šećer slatkiša siromašne djece; ima drugih riječi mekanih, mlakih i pokvarenih kao meso ljubavnica u četrdesetim godinama; ima pak onih, koje su tako rajske, zračne i čudnovate, da su ih samo guščja pera drevnih svetaca isposnika mogla nanizati na papiru kao drhtave leptire, satkane iz prašnjavih odbljesaka; ima napokon i onih tako općih i bezukusnih, da se proza sastavljena od njih, drobi medju prstima kao sredina tvrdoga kruha.

Ali riječi, koje ja izabirem i najvolim, nisu takve: moje moraju biti tvrde kao živac kamen, hrapave, oštre i neugodne kao kamenje, što se od-

roni s urvina i vrca iz rudničkih laguma; moraju biti poganski, spontano i bestidno gole, kako su izašle iz vinom oblivenih usta stvarajućeg puka. I s tim grubim i rodnim riječima hoću izgraditi svoju snažnu, zbijenu, čvrstu, zdravu i krepku prozu, da zasrami trgovce parfuma i otpuštenike svih najliterarnijih književnosti. I kad ispraznim svoju slinu, gnjoj, žuč i pokvarenu krv, kad iskalim sve na svakoga, onda ću i ja postati ljubak kao ljiljani doline i ujutro ću sabrano slušati cvrkutanje vrabaca, koji skakuću po klimavim crepovima; i ganut ću se na njihanje zvonâ u niskim davno neokrečenim zvonicima zapuštenih crkava i pognute ću glave hodati po alejama vrtova izvan grada, kako ne bih pogazio kakvog velikog štedljivog mrava. Onda ćete čuti, kako se iz mog oslobodjenog srca izvija pjev što uzdiše za nasladom, tako prepun nježnosti, tako mekan u ljubavnom plaču, da ga nitko od vas ne će moći slušati, a da se pri tom ne sjeti onog najsunčanijeg i najstrastvenijeg časa svoje mladosti, a da se ne previja i trga od preveć rastapajuće slasti.

49

NISAM DOKONČALI ČOVJEK

Govori se dakle po Italiji, da sam ja čovjek, koji se ispraznio, iscrpio, koji je d o k o n č a o? Govori se uistinu, da sam ja bio vatra od slame i da je proljetni vjetar raznio čak i posljednje tragove pepela?

Polako, djeco! Čekajte malo, molim vas. Sve prije nego dokončao! Pa ja još nisam ni počeo!

Morate zamisliti, da je sve ono, što sam učinio — koliko! — bio predgovor, uvod, kazalo pred tekstom, objava, proglas i takodjer, ako baš hoćete, previranje màsta i pjene, kako bi unutri bolje sazreo. Najbolje dolazi sada: ja se tek danas radjam.

Vatra je od slame bila vatra radosti, bila je umjetna vatra, dječja igra, nešto smiješno, nešto zabavno, ali danas osjećam, da sam zapalio požar, koji se ne može više ugasiti.

Ne znam, što ćete učiniti s jamom, koju ste za mene iskopali (možda ćete prije ili kasnije u nju sakriti svoju pobačenu nedonoščad), ali vas savjetujem, da epigrafe bacite u koš. Nema mramorne ploče, koja bi me mogla prisiliti da prignem glavu: vaše smrtne osude izazivlju u meni veselje, želju da se smijem, da se krećem, da radim, želju, kakve odavna nisam osjetio.

Ne, ponavljam vam još jednom: ne valja zamijeniti muk smrću, i koncentraciju i pripravu samoubistvom. Meni je trideset godina i u mene je kosa još plava i rudasta; imam još nekoliko zubâ; imam čvrste ruke; imam brze noge. Osjećam kako krv udara na bilu i sljepočicama; u glavi mi previru ideje; misao me nije napustila, nego je naprotiv postala bistrija i odlučnija. Imam još nešto da kažem i vrèmena pred sobom: a u mojoj kući ima uvijek obilje bijelog papira, glatkog papira, odrezana, po kojemu teče pero lako i brzo — a imam još pera od čelika i punih boca crnila još nenačetih. Ništa mi ne fali; moj čas nije došao, to nije bio onaj, ali će možda uskoro stići. Ne predajem se niti se povlačim. Uvijek sam tu, ja lično, spreman da odgovorim svima za sve.

Imam još toliko da kažem! Ne možete ni zamisliti, koliko utisaka i otkrića ja moram da priopćim drugima prije svoje smrti. Ne mogu osuditi ni odbaciti cio taj dio samoga sebe, koji je najbolji, koji je jedini što opravdava sve ostale dijelove. Imam obveze prema samom sebi, prema ljudima, prema duhu. Osjećam, da u svom kraju, u svijetu, predstavljam jednu idejnu struju, koju ne cijene, koja se nije proširila niti je shvaćena; osjećam, da je u meni personificirana mržnja i neprijateljstvo prema izvjesnim načinima mišljenja i pisanja, koji su sramotni, opasni, glupi. A zar da ja mirujem i šutim i povučem se u ćeliju mučaljivog čovjeka, koji samo razmatra ili u toplu sobu urednog čovjeka, koji već pušta da svijet ide svojim putom samo da on ne ostane bez večere?

Radije umrijeti negoli tako svršiti! Ja moram kazati ono, što je u meni; moja je dužnost da radim tako, kako drugi ne bi više govorili nekoje stvari, ni mislili ni pisali na izvjestan način. Nije mi stalo, da je sve to uzaludno — nije mi stalo! Iskreno: nije mi nimalo stalo do toga. Prešao sam i preko toga. To je jedna žrtva, velika i dostojna čovjeka, zato što je apsurdna; i samo je stoga žrtva, što je apsurdna. Nikada se nikakvo razumno djelovanje nije zvalo žrtva. Ja se osjećam dovoljno jak da ustrošim svoju snagu poput Tantala, i dovoljno bogat da bacim kroz prozor ono, što je najbolje u meni. Ne samo da nisam dokončao, nego sam neiscrpiv; moj je plamen kao plamen, koji u katoličkom paklu ovija ohole: neugasiv. I čini mi se, kao da bi moja mladost morala biti vječna — kao mladost grčkih bogova.

Kažem »čini mi se«: ali ni sâm u to ne vjerujem. Doći će i za mene dan kada će spasti zlatne ljuske sa stvari poput išaranih platnenih pasova, koji obavijaju mumije, pretvorene u prah; doći će dan, kada će mi se sunce činiti samo kao jedna od mnogih svjetiljaka na zadušljivom nebu i kad će povratak proljeća biti samo jedna nova stranica u kalendaru, i kad će cvijeće, natječući se s nebom, uzalud destilirati najmilije boje iz prljave zemlje, i kad će slavuji toplih večeri biti samo jedan od mnogih zvukova noći — i kad sunce bude silazilo k rijeci, ne ću se penjati po stepenicama brežuljaka da ga pozdravim svojim očima i mukom. Plave, nježne, koketne, lijepo razvijene žene prolazit će mimo mene, a moje tijelo ne će obuzimati nikakva pohotna želja: one nisu za mene, ne mislim više na to da stječem ljubav. I sav će se moj život rasplinuti u mlohavost nehaja, u maglu sivih i gotovo jednakih uspomena, bez ikakva blijeska želje ni munje djelovanja. Tako će biti sa mnom — kao sa svima.

Ali prije no što stignem do takvog konca, hoću da svojim dahom ispunim sve trublje vasione i izvršim sve zadaće i ostvarim sve osvete i ostavim napisane i urezane svoje riječi i svoje želje. Tek sam započeo. Dijete se radja u devetom mjesecu, ali čovjek počinje živjeti u tridesetoj godini. Svijet je već procvao, ali plod mora sazreti prije nego što sagnjije.

50

NOVOM POKOLJENJU

Nakon tridesete godine čovjek vidi uistinu što vrijedi, jer nadolaze mladji. Po prilici do tridesete godine čovjek se mora boriti sa starijima i taj je pothvat lakši. Tada smo suci i krvnici u ime snage, koja izbija iz nezrelosti, koja takodjer traži malo sunca da procvate. Pojavili su se neprijatelji, glasoviti su, umorni, i pod gorkom šutnjom i trpkim posmijehom sakrivaju kukavnu vedrinu prenatrpanosti. Sjede i ne će da ustanu. Čekaju, trpe nas, a ako se uistinu boje, onda očijukaju s nama kao da su zaljubljeni i spremaju nam méku srdačnosti.

Ali kad dodju oni drugi, novi, svježi, prvi potomci, momci, koji su imali deset godina i išli u školu, kad smo mi bili u dvadesetoj godini, te kad puknu prvi hici, onda se počinje dan kušnje i vaganja. Ti su se mladići hranili takodjer i našim mislima, bili su iza nas, slijedili nas dio puta, ali sada je čas izmjene i starije dobi. Osjećaju potrebu da se podignu na najbliže i spremaju se da navale na nas kao što smo mi navalili na svoje starije. Makar nas javno ne napadali, sude nas privatno — za njih smo već predmet historije i ocjenâ. Osjećaju se već superiornijima od nas, sigurni su da su nas natkrilili ili da nas mogu nadmašiti, čim učine prvi skok. Nema više onog ljubeznog prijateljskog općenja, koje nas je vezivalo sa vrsnicima i bodrilo i u samom natjecanju i koje nam je omogućilo da uzajamno shvatamo slabosti i nedostatke svoga rada. Ti novi nadošli ne će ni za što da znadu: pripadaju drugom vremenu, prošli su kroz druge klime, imadu

druge skrivene ljubavi, druge veze, druge mržnje. Hladnokrvno istupaju u ime dogmâ dana pretvorenih u formule, koje lako kolaju; okrutni su kao djeca i bezobzirni kao pljačkaši. Pripadaju drugoj rasi, govore drugim jezikom. Možemo biti zajedno, raditi jedni uz druge, govoriti i smiješiti se, ali se ipak ne razumijemo. Osjećam ovo: nismo se slagali medjusobno. Osjećam, kako nad mojom glavom visi njihovo nepovoljno mišljenje, njihova prezirna osuda.

Ali evo: ja ne ću da igram ulogu mrtvaca ni superiornog čovjeka, kao što su to učinili prema nama toliki naši stariji. Ne ću hiniti, da ne znam za njih, ne ću sakriti glave medju stupove knjiga ili zagrnuti se carskim plaštem zadovoljnog ubitog čovjeka. Nipošto. Ja sam ja, a oni su oni. Obračunat ćemo. Ne bojim se novih kao što se nisam bojao ni starih. Ja sam spreman da iznesem na vidjelo sve svoje papire i braniti se zubima i noktima, riječima i mislima kao divljak i kao civiliziran čovjek. Ne odstupam. Ne priznajem se pobijedjenim. Već sam to kazao; nisam dokončao. Natpis ove knjige nije točan; ali to nije važno. U ovoj se knjizi nalazi čovjek, koji je voljan da skupo proda svoju kožu i koji hoće da svrši što je moguće kasnije.

Ja ne prezirem mlade i ne mrzim ih. Ja sam za nekoje od njih učinio sve, što sam mogao. Nisam ih odbio. Postupao sam oštro s njima, kad sam držao da su dostojni čuti istinu od čovjeka. Očekivao sam ih, želio, nadao sam im se na prijelazu dvadesete i dvadesetipete godine da vidim, što su kadri da urade, što su namjeravali. Bio bih želio, da su više goropadni, više lični, manje ozbiljni i manje

slični, manje slični fonografu. Ali svejedno: cijenim ih i poštujem onakove, kakovi jesu. Ako oni rade osrednje stvari i pišu gluposti, ne osudjujem ih: treba izraditi mnogo loših stvari, da se uzmogne proizvesti jedna snošljiva. Ne dočeka nitko dvadesetu godinu sa gotovim remek-djelom u ladici pisaćeg stola. Nadam se, da će ga dati i onda će moći da prodju pokraj mene bez grizodušja.

Ali ne ću ni da se ponizujem pred njima. Ne ću da se povučem, a da ne ustrajem sve do posljednjeg daha. Ako je medju njima tkogod, koji misli, da me može pljuskati i gaziti prije vremena, bez prava na to, naći će pred sobom oboružana živa čovjeka, a ne neotpornu lješinu. Da se ruši, treba i raditi, a da se pobijedi, okrvariti se i izraniti se.

Naprijed, momci! Ovo mojih trideset godina života, ovo dvadeset godina mozgovnog života, ovo deset godina književne djelatnosti mogao sam možda i bolje upotrebiti. Ali ipak sam nešto uradio. Sudjelovao sam u idejnim pokretima i bio njihov začetnik; osnovao sam časopise, publicirao pola tuceta knjiga, razasuo desno i lijevo ideje — bezumne ili glupe ili duboke. Ja sam netko, nešto predstavljam, imam neku prošlost — a pod svaku ću cijenu imati i neku budućnost.

A vi? Što ste učinili, što činite? Da vidimo: članci, ocjene, kritike — kritike, članci i ocjene. Jamačno imate talenta i kulture, ali za sada se, ako se ne varam, hvatate tudjih domova, živite na račun onoga, koji je nešto dao, uveličavate se podstavljajući pod pete knjige, koje su drugi napisali. Medju vama ih ima, koji su dali nešto umjetničko ili

će ga dati: vrlo dobro. Teško je suditi, ali je raditi još teže. Vidjet ćemo.

Medjutim, ja ne ću da me se riješite na laku ruku. Ne ću se pustiti gaziti bez protestiranja. I za vas, osobito za vas, najviše za vas, napisao sam ovu dramatsku povijest svoga mozga.

Evo me pred vama: otvorio sam se i ispucao; ogolio sam svoju utrobu i živce kao na anatomskom stolu. Ako ushtijete, moći ćete upoznati moje pravo »ja« i izbjeći prenagljene sudove. Ovdje nije moja biografija, ali ćete naći točan tok mojih unutrašnjih doživljaja. Sve ostalo moje djelovanje nalazi ovdje svoje objašnjenje i svoj ključ. Ovo nije umjetničko djelo; ovo je ispovijest samome sebi i drugima. Ovdje ćete upoznati sentimentalnog mizantropa i hulitelja, koji je, po Božjoj volji, postao tako duboko antipatičan tolikim ljudima. Dajem vam u ruke svoj duh, raskrivam pred vama dokumente i obrane. Na osnovu toga hoću da me sudite. Ja ću nastaviti da djelujem i radim, s vama, uz vas, ali jedan se period mog života svršio i hoću da obratite svoju pažnju na ovaj moj neuredni izliv u pedeset poglavlja.

Ja odlazim pred vaše hladne oči sa svim svojim bolima, svim svojim nadama i slabostima. Ne tražim samilosti ni opraštanja, ni hvalâ ni utjehâ, nego samo tri-četiri sata vašega života. A ako, pošto me saslušate, budete i dalje držali, uprkos mojih nakana, da sam ja dokončali čovjek, morat ćete barem priznati, da sam dokončao zato, što sam htio započeti previše mnogo stvari i da nisam više ništa zato, što sam htio biti sve.